

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

---

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES



ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΝΕΟΤΕΡΗ ΙΣΤΟΡΙΑ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΝΕΟΤΕΡΗΣ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

**«Απ' εδώ πέρασαν οι βάρβαροι».**

**Ηθικός πανικός και χουλιγκανισμός  
στην Ελλάδα της δεκαετίας του 1980**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**Αντώνιος Άγγελος Ατσικνούδας**

Αθήνα, 2023

Εξεταστική Επιτροπή

Κατσάπης Κωνσταντίνος, ΕΔΙΠ, Πάντειο Πανεπιστήμιο (Επιβλέπων)

Χριστίνα Κουλούρη, Καθηγήτρια, Πάντειο Πανεπιστήμιο



Copyright © Αντώνιος Άγγελος Ατσικνούδας, 2023

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

## Πίνακας περιεχομένων

Περίληψη .....	4
Abstract.....	5
Εισαγωγή.....	6
Περί οπαδισμού .....	10
1.1 « No one likes us, we don't care ».....	10
1.2 « Μα εγώ από μικρός ήμουνα οπαδός ..» .....	15
1.3 « Μακριά μαλλιά, σκουλαρίκια στα αυτιά..» .....	22
1.4 «..ξύλο στα στενά ».....	27
Ηθικός πανικός και χουλιγκανισμός .....	32
2.1 Περί ηθικού πανικού.....	32
2.2 Παραδείγματα ηθικού πανικού στην Ελλάδα μεταπολεμικά.....	35
2.3 Όψεις του χουλιγκανισμού ως «κοινωνικής λαίλαπας».....	39
Νόμοι και επιστημονικές έρευνες .....	39
Εφημερίδες του κεντρώου πολιτικού χώρου.....	42
Αστυνομική Επιθεώρηση.....	46
Κριτική της Αριστεράς .....	50
Οπτικός ηθικός πανικός .....	55
Επίλογος .....	62
Πηγές- Βιβλιογραφία.....	64
Παράρτημα .....	70

## Περίληψη

Στην διάρκεια της δεκαετίας του 1980 κάνουν την εμφάνισή τους στην Ελλάδα τα πρώτα κρούσματα οπαδικής βίας στον χώρο του επαγγελματικού, πλέον, ποδοσφαίρου. Πρόκειται για το φαινόμενο του χουλιγκανισμού, ο οποίος είχε ήδη απασχολήσει τις δυτικές κοινωνίες της Ευρώπης και ιδιαίτερα την Βρετανία. Άτομα νεαρής, κυρίως, ηλικίας οργανώνονται σε οπαδικούς συνδέσμους, αφιερώνονται στην εκάστοτε ομάδα που ακολουθούν και αποκτούν συνήθειες και συμπεριφορές που προκαλούν ανησυχία στο κράτος, στα ΜΜΕ και στην κοινή γνώμη. Στόχος της παρούσης διπλωματικής εργασίας αποτελεί αφενός η παρουσίαση του τρόπου εμφάνισης και ανάπτυξης του οπαδικού κινήματος στην Ελλάδα της δεκαετίας του ογδόντα, αφετέρου η αναζήτηση μορφών ηθικού πανικού της εποχής σχετικά με τους « βάρβαρους » οπαδούς. Ως όψεις του ηθικού πανικού επιλέχθηκαν και μελετήθηκαν νομοθετικές παρεμβάσεις της κυβέρνησης, άρθρα και ρεπορτάζ που φιλοξενούνται στις στήλες του Τύπου, απόψεις και έρευνες του περιοδικού *Αστυνομική Επιθεώρηση* καθώς και ερμηνείες της Αριστεράς σχετικά με το ζήτημα. Επίσης, μελετήθηκε η μεταφορά του χουλιγκανισμού και στην μικρή και μεγάλη οθόνη, με αναφορές σε ενημερωτικές εκπομπές και σύγχρονα κινηματογραφικά έργα.

**Λέξεις κλειδιά:** χουλιγκανισμός, οπαδική βία, ηθικός πανικός, δεκαετία 1980

## Abstract

During the 1980's the first cases of violence were showed up in the professionalized Greek football. It is about the phenomenon of hooliganism, which had already concerned the societies of the West Europe, especially Britain. People, most of them in young ages, organized in football hooligans firms, dedicated in their favorite team and behaved in a way, which caused concern to the Greek state, the Media and the public opinion. The object of the following master thesis is on the one hand the presentation of the way, football hooliganism was appeared and developed in Greece during the eighties. On the other hand, it aims in searches about kinds of moral panics around the 'barbarians' hooligans. For this reason, different aspects of moral panic about the hooliganism were chosen and examined, such as government laws, articles and reportage in the Greek Press, posts in the magazine *Astynomiki Epitheorisi*, as well as, interpretations of the Greek Left about the issue. Moreover, part of the thesis is the film adaptation of the hooliganism, with mentions in documentaries and contemporary films.

**Key words:** hooliganism, football violence, moral panic, eighties

## Εισαγωγή

Όταν κανείς επισκέπτεται πρώτη φορά κάποιο γήπεδο για να παρακολουθήσει έναν ποδοσφαιρικό αγώνα, αναμφίβολα ένα από τα πράγματα που θα του κάνει ιδιαίτερη εντύπωση είναι οι φωνές ορισμένων φανατικών οπαδών και η ρυθμική αποτύπωση στίχων, σε μορφή συνθημάτων. Έτσι και στη δική μου περίπτωση, στην ιδανική για δημιουργία ποικίλων αναζητήσεων ηλικία των 18 χρονών, επισκέφτηκα το γήπεδο της Τούμπας για να παρακολουθήσω το « ντέρμπι των δικεφάλων », ανάμεσα στον ΠΑΟΚ και την ΑΕΚ. Μέσα στις χιλιάδες ιαχές, απομόνωσα το εξής: « [...] θα ξαναφέρουμε στα γήπεδα τη βία [...] » και αμέσως άρχισαν να δημιουργούνται στη σκέψη μου πολλά ερωτήματα. Οι φανατικοί οπαδοί και τα σύμβολά τους πώς προέκυψαν; Ποιο συμφέρον έχουν ορισμένοι ημίγυμνοι να τραγουδούν επί ώρες για μια ομάδα; Και έπειτα η βία. Σε ποια βία αναφέρεται το σύνθημα, ποιας εποχής και, το κυριότερο, είχε στερηθεί ποτέ η ελληνική ποδοσφαιρική πραγματικότητα φαινομένων βίας;

Η συγγραφή της παρούσης διπλωματικής εργασίας μου δίνει την δυνατότητα να ασχοληθώ με ορισμένα από τα εφηβικά μου ερωτήματα. Πρώτος στόχος της είναι να αναδειχθεί ο τρόπος με τον οποίο εμφανίζονται στα ελληνικά γήπεδα οπαδικές κοινότητες στο δεύτερο ήμισυ του 20<sup>ου</sup> αιώνα. Ταυτόχρονα, δεύτερος στόχος αποτελεί η παρουσίαση των πρώτων σοβαρών κρουσμάτων οπαδικής βίας που εντοπίζονται στην δεκαετία του 1980 στην Ελλάδα και, κυρίως, η επίδραση της συγκεκριμένης βίας στον τρόπο που η ευρύτερη κοινωνία όρισε και αντιμετώπισε τους οπαδούς, τους οποίους έκτοτε, εξαιτίας και των εκ Βρετανίας επιρροών, ονόμασε με κάποια περιφρόνηση χούλιγκανς.<sup>1</sup> Η πρωτόγνωρη και, τις περισσότερες φορές, ανεξήγητα βίαιη συμπεριφορά των χούλιγκανς προκάλεσε αυτό που οι κοινωνιολόγοι και ιστορικοί, όπως θα λεχθεί και παρακάτω, ονόμασαν « ηθικό πανικό ». Η εργασία, λοιπόν, ασχολείται ακριβώς με τον τρόπο με τον οποίο δομείται η κοινωνική ανησυχία γύρω από την οπαδική βία.

Χρειάζονται, ωστόσο, ορισμένες απαραίτητες διευκρινίσεις. Αρχικά, η συζήτηση περί καλλιέργειας ηθικού πανικού σε συμπεριφορές ομάδων ή τάσεων στην ελληνική μεταπολεμική ζωή δεν ξεκίνησε από το μηδέν. Όπως προκύπτει και από τη

---

<sup>1</sup> Σύμφωνα με το *Λεξικό της κοινής ελληνικής* (Τριανταφυλλίδη), ως χούλιγκαν ορίζεται το (νεαρό) άτομο που ανήκει σε περιθωριακές ομάδες και που αντιδρά οργανωμένα με βιαιότητα και προκλητικότητα, συνήθως σε χώρους αθλητικών συναντήσεων.

βιβλιογραφία, τα τελευταία περίπου 15 χρόνια η επιστημονική κοινότητα έχει ρίξει το ερευνητικό της βλέμμα σε μερίδες του ελληνικού πληθυσμού που βρέθηκαν στο επίκεντρο αρνητικών σχολίων από την κυρίαρχη κοινή γνώμη, εξαιτίας του διαφορετικού τρόπου ένδυσης, συμπεριφοράς ή διασκέδασης. Άνθρωποι που κρίθηκαν επικίνδυνοι για την κοινωνική ασφάλεια και διώχθηκαν ή περιθωριοποιήθηκαν σαν μικρόβια μιας κατά τα άλλα υγιούς ελληνικής καθημερινότητας. Η παρούσα, επομένως, μελέτη περί ηθικού πανικού και χουλιγκανισμού έρχεται να συνομιλήσει με προγενέστερες έρευνες περί των « προβληματικών » τεντιμπόδων, χίπηδων και άλλων υποκουλτούρων, καθώς και με αυτές περί των « περιθωριακών » εκδιδομένων γυναικών.

Μια δεύτερη διευκρίνιση αφορά τον καθορισμό του γεωγραφικού και χρονολογικού ορίου μέσα στο οποίο κινείται η μελέτη. Αν και εστιάζει στο ελληνικό γίγνεσθαι, είναι σημαντικό να κατανοήσει κανείς ότι η εμφάνιση και δράση οπαδικών ομάδων είναι ένα διεθνικό φαινόμενο. Η ελληνική περίπτωση αφορά μονάχα ένα κομμάτι του πάζλ που συνθέτει ένα φαινόμενο που αν και, όπως θα ειπωθεί παρακάτω, εμφανίστηκε για πρώτη φορά στην Βρετανία στην δεκαετία του 1960, επεκτάθηκε με διαφορετική ταχύτητα τόσο στην Ευρώπη όσο και πέρα από αυτή. Έτσι, παρά τις οποιεσδήποτε εθνικές ιδιαιτερότητές του, ο οπαδισμός και η αντίδραση σε αυτόν, θα πρέπει να τεθεί σε ένα υπερεθνικό πλαίσιο συζήτησης.

Αναφορικά με τα χρονολογικά όρια της μελέτης, γίνεται από τον τίτλο αντιληπτή η έμφαση στην δεκαετία του 1980. Αν και αναφορές υπάρχουν και για προγενέστερες περιόδους, κατά τις οποίες το φαινόμενο βρισκόταν σε « εμβρυακή » φάση, ο ερευνητικός φακός εστιάζει στην δεκαετία του 1980. Ο λόγος είναι διττός. Πρώτον, ειδικά για το χουλιγκανισμό στην Ελλάδα, στη συγκεκριμένη δεκαετία παρατηρείται η φάση της άνθισης του φαινομένου με τα πρώτα σοβαρά κρούσματα άλογης βίας, τα πρώτα θύματα και τις πρώιμες « φωνές » για τους ανεγκέφαλους ταραξίες. Δεύτερον, σε γενικό επίπεδο, η δεκαετία του 1980, όπως και οι προηγούμενες μεταπολεμικές δεκαετίες σε παγκόσμιο επίπεδο, μπορεί να σταθεί μόνη της ερευνητικά, τουλάχιστον σε επίπεδο συλλογικής μνήμης. Αν και οπωσδήποτε χρειάζεται προσοχή για να αποφευχθούν μεθοδολογικές αστοχίες, η χρήση ενός τέτοιου χρονολογικού ορίου μας επιτρέπει εκ των υστέρων να κατανοήσουμε τις σκέψεις και τις νοοτροπίες μιας γενιάς, η οποία μέχρι και σήμερα θα αξιολογήσει ως « χρυσή » ή ως « χαμένη » την

δεκαετία του 1980.<sup>2</sup> Για αυτούς τους λόγους, οι πρωτογενείς πηγές που χρησιμοποιήθηκαν ανήκουν στο διάστημα 1980-1989.

Η εργασία χωρίζεται σε δύο ενότητες με επιμέρους υποκεφάλαια. Η πρώτη ενότητα ασχολείται με την ανάδυση του οπαδικού κινήματος στην Ευρώπη από την δεκαετία του 1960 και εξής και την μεταφορά του στην ελληνική πραγματικότητα. Εκεί γίνονται αναφορές στην οργάνωση νεαρών, κυρίως, ατόμων γύρω από Λέσχες και στην συνέχεια συνδέσμους οπαδών, καθώς και στον τρόπο λειτουργίας αυτών. Επίσης, η οπτική της έρευνας μεταφέρεται από τις οργανωμένες « θύρες » οπαδών, στο πλαίσιο της παρέας και από εκεί στο καθαρά ατομικό, με σκοπό να φωτιστεί το προφίλ του μέσου οπαδού της εποχής και η αλληλεπίδραση με άλλες υποομάδες. Για αυτό το λόγο, σε αυτά τα υποκεφάλαια, πέρα από τη βιβλιογραφία, γίνεται χρήση και συνομιλία με προφορικές μαρτυρίες ατόμων που έζησαν και υπήρξαν μέρος του οπαδισμού της εποχής. Οι συνεντεύξεις έγιναν από τον γράφοντα και συμπληρώνουν, με κάθε επιφύλαξη εγκυρότητας, την ήδη υπάρχουσα βιβλιογραφία. Τέλος, η βία στα γήπεδα και γύρω από αυτά είναι το θέμα που απασχολεί το τελευταίο υποκεφάλαιο της πρώτης ενότητας. Με ιδιαίτερη έμφαση σε περιστατικά « ορόσημα » για την εξέλιξη του φαινομένου, γίνεται προσπάθεια να μεταφερθεί στον αναγνώστη η εικόνα της βίαιης συμπεριφοράς των οπαδών.

Η δεύτερη ενότητα είναι εκείνη που συμπλέκει τον χουλιγκανισμό στην Ελλάδα με την θεωρία του ηθικού πανικού. Έτσι, αφού γίνει μια σύντομη, αλλά αναγκαία, επεξήγηση του όρου, όπως επίσης και μια αναφορά σε ελληνικά παραδείγματα ηθικού πανικού κατά την μεταπολεμική περίοδο, ακολουθεί η θεματική ανάλυση. Ως σκοπός έχει τεθεί η ανάδειξη επιμέρους μορφών του ηθικού πανικού γύρω από τους Έλληνες χούλιγκανς, ανάλογα με την πηγή προέλευσης της κοινωνικής ανησυχίας ή/και διαμαρτυρίας. Έτσι, το τρίτο υποκεφάλαιο της δεύτερης ενότητας παρουσιάζει τις όψεις του ηθικού πανικού προερχόμενες από το επίσημο κράτος, τον Τύπο που σχετίζεται με τον κεντρώο πολιτικό χώρο, την *Αστυνομική Επιθεώρηση* ως επίσημο φορέα της Ελληνικής Αστυνομίας, φορείς και έντυπα της Αριστεράς καθώς και από την μεταφορά των χούλιγκανς στην μεγάλη οθόνη, αυτό που μπορεί να ονομαστεί και ως οπτικός ηθικός πανικός.

---

<sup>2</sup> Βαμβακάς Β.- Παναγιωτόπουλος Π. (επιμ.), *Η Ελλάδα στη δεκαετία του '80. Κοινωνικό, πολιτικό και πολιτισμικό λεξικό*, Επίκεντρο, Αθήνα, 2014 (α' έκδοση 2010), σ. XXXI-XXXV.



Στην συνέχεια, αντί επιλόγου, όπως συνηθίζεται, επιλέχθηκε η αποτύπωση ορισμένων σκέψεων, αποτιμήσεων και φυσικά ανοικτών ερωτημάτων σχετικά με τα όσα γράφτηκαν. Τέλος παρέχεται στον αναγνώστη η βιβλιογραφία και οι πηγές, πάνω στις οποίες στηρίχθηκε η μελέτη, καθώς και ορισμένες ενδεικτικές εικόνες, που κρίθηκαν ενδιαφέρουσες και συμπληρωματικές των όσων υποστηρίχθηκαν στο κυρίως κείμενο.

## Περί οπαδισμού

### 1.1 « No one likes us, we don't care »<sup>3</sup>

Ο αθλητισμός και συγκεκριμένα το ποδόσφαιρο, αποκαλούμενο στις περισσότερες μεριές του πλανήτη ως ο « Βασιλιάς των σπορ » εξαιτίας της δημοφιλίας του, αποτελεί συστατικό στοιχείο των σύγχρονων αστικών κοινωνιών. Γεννημένο στις τελευταίες δεκαετίες του 19<sup>ου</sup> αιώνα στην Βρετανία, όπου και πραγματοποιούνται οι πρώτοι αγώνες ανάμεσα σε τοπικές ομάδες, ενίοτε με ταξικό προσανατολισμό ( ομάδες βιομηχανικών περιοχών κυρίως από εργάτες ή ομάδες που συμπεριλαμβάνουν εύπορους αθλητές ), έλαβε στα επόμενα χρόνια στοιχεία που το εντάσσουν σε αυτό που οι ανθρωπιστικές και κοινωνικές επιστήμες ονομάζουν νεωτερικότητα.<sup>4</sup> Ένα από αυτά τα στοιχεία είναι και η βία, συνυφασμένη στην συγκεκριμένη περίπτωση, με την ανάπτυξη κοινοτήτων οπαδών με συγκεκριμένη ταυτότητα, αντίληψη, συμπεριφορά και έντονο συγκρουσιακό ύφος.

Η ποσότητα και κυρίως η ποιότητα, ωστόσο, των μορφών βίας στο ποδόσφαιρο συναντά ορισμένες διακυμάνσεις. Τα πρώτα κρούσματα σωματικής βίας κάνουν την εμφάνισή τους παράλληλα με την διεξαγωγή των πρώτων αναμετρήσεων και πρωταθλημάτων, με αψιμαχίες μικρής, χρονικά και γεωγραφικά, κλίμακας ανάμεσα σε υποστηρικτές των αντίπαλων ομάδων. Στην διάρκεια του Μεσοπολέμου, ενδεχομένως μέσα στο γενικότερο κλίμα της πολεμικής ειρήνης που επικρατούσε, καταγράφονται περιστατικά βίας τόσο στα βρετανικά όσο και στα ιταλικά γήπεδα. Οι βρετανικές,

---

<sup>3</sup> Στίχοι από σύνθημα των φίλων της αγγλικής ομάδας Millwall. Χρονολογείται στα τέλη της δεκαετίας του 1970 και αποτυπώνεται η αυτοεικόνα των οπαδών της συγκεκριμένης ομάδας ως μη αρεστοί στην βρετανική κοινωνία. Πρόκειται, άλλωστε, για οπαδούς, οι οποίοι βρέθηκαν πολλάκις στο στόχαστρο του Τύπου της εποχής ως αντικοινωνικοί και βίαιοι.

<sup>4</sup> Ζαϊμάκης Γ., Φουρναράκη Ε. (επιμ.), *Κοινωνία και αθλητισμός στην Ελλάδα. Κοινωνιολογικές και ιστορικές προσεγγίσεις*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2015, σ. 10. Ειδικότερα, υποστηρίζεται ότι ο αθλητισμός δεν πρέπει να ειδωθεί εκτός του κοινωνικού γίνεσθαι και των συγκρούσεών του.

μάλιστα, αρχές μπροστά στον κίνδυνο αναταραχών προχώρησαν σε ορισμένες περιπτώσεις σε αναβολές αγώνων και κυρώσεις προς τους συλληφθέντες και τις ομάδες που υποστήριζαν. Παρ' όλα αυτά, τα προαναφερθέντα περιστατικά είναι στην ουσία αποτέλεσμα μεμονωμένων αντιπαραθέσεων, οι οποίες αφορούν συνήθως την εξέλιξη του αγώνα ή τις επιλογές του διαιτητή. Τα επεισόδια δεν ξεφεύγουν από τον χώρο του γηπέδου, έχουν μικρή διάρκεια και δεν απορρέουν από προμελετημένη δράση οργανωμένων οπαδικών κοινοτήτων.<sup>5</sup>

Η αυθόρμητη εξαγρίωση και βία του φίλαθλου κοινού, θα μετεξελιχθεί από τα μέσα της δεκαετίας του 1960 περίπου, σε μια άνευ προηγουμένου αύξηση αιματηρών επεισοδίων ανάμεσα σε ομάδες οπαδών. Πέρα, όμως, από την ποσοτική άνοδο της βίας στα γήπεδα, παρατηρείται και ποιοτική διαφοροποίηση, αφού τα επεισόδια εκτείνονται πλέον σε όλο το αστικό χώρο ( συνοικίες, πλατείες, παμπ ) και όχι μόνο στο γήπεδο, ενώ ταυτόχρονα οι συγκρούσεις έχουν πλέον την μορφή προμελετημένης επίθεσης ενάντια στον « εχθρό » ή ακόμη και κανονισμένης συνάντησης αντίπαλων ποδοσφαιρικών « στρατών ». Την πρωτοκαθεδρία του χουλιγκανισμού σε εκείνη την περίοδο έχει η Βρετανία, με την εμφάνιση και δράση σκληροπυρηνικών οπαδών. Μετα χαρακτηριστικά για τις βλέψεις τους ονόματα, όπως *Headhunters* ( οπαδοί της Chelsea ), *Zulu* ( οπαδοί της Birmingham ) και *Red Army* ( οπαδοί της Manchester United ) , οι σύνδεσμοι αυτοί, αποτελούμενοι κυρίως από νεαρά άτομα, αποκτούν ανεξαρτησία από τις διοικήσεις των ομάδων και τους υπόλοιπους φιλάθλους δίνοντας δυναμικό παρόν με φωνές και συνθήματα στους ποδοσφαιρικούς αγώνες<sup>6</sup> και το κυριότερο δεν διστάζουν να χρησιμοποιούν βία, λεκτική ή σωματική, ενάντια σε οτιδήποτε εχθρικό ( παίκτες, διαιτητές, οπαδούς ).<sup>7</sup> Οι συγκρούσεις ανάμεσα σε μέλη αντίπαλων ομάδων ήταν ένα σχεδόν καθημερινό θέαμα, χωρίς να περιορίζεται μόνο στις ημέρες και ώρες διεξαγωγής των ποδοσφαιρικών αναμετρήσεων.

---

<sup>5</sup> Ζαϊμάκης Γ., « Νεολαία, συλλογική μνήμη και οπαδισμός στην Ελλάδα την περίοδο της Μεταπολίτευσης », στο Κατσάπης Κ. ( επιμ. ), *Οι Απείθαρχοι. Κείμενα για την ιστορία της νεανικής αναιδείας τη μεταπολεμική περίοδο*, Οκτώ, Αθήνα, 2018, σσ. 43-44.

<sup>6</sup> Σύμφωνα με τους κοινωνιολογικούς όρους της εποχής που θεωρούσε τις ποδοσφαιρικές τελετουργίες ως πεδίο ταξικής πάλης, η κίνηση αυτή οφειλόταν στην άρνηση των νεαρών οπαδών να αποδεχτούν τον παθητικό τους ρόλο στην εξέλιξη του αγώνα και στην τάση σύγκρουσης με τις « ηγεμονικές » κοινωνικές ομάδες, στην συγκεκριμένη περίπτωση τις ποδοσφαιρικές ομοσπονδίες και τους παράγοντες. - Παπαγεωργίου Δ., *Μια « άλλη » Κυριακή. « Τρέλα » και « Απρώστια » στα ελληνικά γήπεδα*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2007, σ. 23.

<sup>7</sup> Αλεξίου Γ., Χούλιγκανς. *Τα « βαρβάρτα άτομα », 1979-1984. Το πρώτο ρεύμα*, διαθέσιμο στο [www.odgoo.gr](http://www.odgoo.gr) ( ανάκτηση 29/1/2023 ).

Δύο επισημάνσεις είναι σε αυτό το σημείο σημαντικές. Η πρώτη αφορά την απάντηση στο ερώτημα, γιατί ο χουλιγκανισμός στην συγκεκριμένη του μορφή εμφανίστηκε και αναπτύχθηκε στην Βρετανία. Σε παγκόσμιο επίπεδο, η μεταπολεμική κοινωνία, ειδικά η νεολαία ως διακριτή πλέον ομάδα, νιώθοντας την ανάγκη να απαγκιστρωθεί από τις παραδοσιακές σταθερές κοινωνικές ταυτότητες,<sup>8</sup> όπως έθνος, φύλο, κοινωνική τάξη, συγκροτεί νέες συλλογικότητες, γύρω από τις πολιτισμικές επιλογές και την κουλτούρα, δημιουργώντας την ίδια στιγμή ένα σύστημα οικείων και εχθρικών συλλογικοτήτων. Η βρετανική, λοιπόν, νεολαία είχε ήδη μνηθεί κατά τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες σε υποκουλτούρες, ψηφίδες μικρότερων δηλαδή πολιτισμών εντός του κυριάρχου δυτικοευρωπαϊκού πολιτισμού, που από την φύση τους πρέσβευαν μια ζωή ανατρεπτική και ενάντια στις ήδη υπάρχουσες κυρίαρχες νόρμες.<sup>9</sup> Ομάδες νέων αγοριών και κοριτσιών με διαφορετικά στυλ ένδυσης, συμπεριφοράς και μουσικών επιλογών, όπως οι Rockers και οι Mods, συχνά οδηγούνταν σε βίαιες συγκρούσεις με έπαθλο την κυριαρχία της μίας υποκουλτούρας επί της άλλης. Επομένως, η τάση συγκρότησης κοινωνικών υποομάδων με αντικοινωνική συμπεριφορά, δεν ήταν ξένη στη βρετανική καθημερινότητα και ο χουλιγκανισμός εκεί δεν φύτρωσε από το πουθενά.

Η δεύτερη επισήμανση έχει σχέση με την επίρρωση της διατύπωσης της πρώτης παραγράφου της παρούσης υποενότητας, σύμφωνα με την οποία ο αθλητισμός, δη το ποδόσφαιρο, ανήκει στην νεωτερικότητα. Πιο συγκεκριμένα, φαινόμενα του αθλητισμού, στην συγκεκριμένη περίπτωση η βία στα ποδοσφαιρικά γήπεδα, δεν έμεναν ένα καθαρά εθνικό φαινόμενο, αλλά απεναντίας επεκτάθηκαν πέρα από τα βρετανικά σύνορα. Όπως οι ιδέες και η μόδα διαχέονται με μεγάλη ευκολία στις σύγχρονες κοινωνίες, έτσι και ο χουλιγκανισμός γρήγορα έκανε την είσοδο του και στα γήπεδα της υπόλοιπης Ευρώπης ( δυτικής και ανατολικής ), ενώ διασχίζοντας τον Ατλαντικό έφτασε και στην Λατινική Αμερική. Σε χώρες όπως τη Γαλλία, την Ιταλία, την Ισπανία, αλλά και την ΕΣΣΔ σε μικρότερο βαθμό, στην Γηραιά Ήπειρο και την Αργεντινή

---

<sup>8</sup> Ως κοινωνικές ταυτότητες ορίζονται οι τρόποι σύμφωνα με τους οποίους τα άτομα και οι συλλογικότητες διακρίνουν τα άλλα άτομα και τις άλλες συλλογικότητες στις κοινωνικές τους σχέσεις. Είναι, επίσης, η συστηματική θεμελίωση και νοηματοδότηση των σχέσεων ομοιότητας και διαφοράς ανάμεσα σε άτομα και συλλογικότητες. Για μια πλήρη μελέτη περί κοινωνικής ταυτότητας και θεωριών γύρω από αυτή βλ. Jenkins R., *Κοινωνική ταυτότητα*, Σαββάλας, Αθήνα, 2007.

<sup>9</sup> Ζαϊμάκης Γ., « Νεολαία, συλλογική μνήμη και οπαδισμός στην Ελλάδα την περίοδο της Μεταπολίτευσης », στο Κατσάπης Κ. (επιμ.), *Οι Απείθαρχοι. Κείμενα για την ιστορία της νεανικής αναίδειας τη μεταπολεμική περίοδο*, Οκτώ, Αθήνα, 2018, σσ. 42-43.

στην Λατινική Αμερική, φανατικοί πυρήνες υποστηρικτών των αθλητικών σωματείων μετακινήθηκαν, κατά αντιστοιχία των βρετανικών προτύπων, στα πέταλα των γηπέδων και με συνθήματα έδιναν βροντερό παρόν στις αναμετρήσεις. Οι Ultras αυτοί, όπως συχνά αποκαλούνται, επιδόθηκαν επίσης σε άνευ λόγου συγκρούσεις, υλικές καταστροφές και αιματοχυσίες, όπως περίπου συνέβη και στην Βρετανία. Η ενδιαφέρουσα παράμετρος, βέβαια, ορισμένων περιπτώσεων οπαδικών συνδέσμων στην Ιταλία, την Ισπανία και την Λατινική Αμερική, όπου κυριαρχούσαν στρατιωτικά καθεστώτα, ήταν η σύνδεση, χαλαρή ή και απόλυτη, των οπαδών με νεοφασιστικές ή ακροαριστερές συλλογικότητες, μέσα σε μια ιδεολογικοποίηση του ποδοσφαίρου.<sup>10</sup> Ειδικά, στην περίπτωση των αντιφρονούντων στα στρατιωτικά καθεστώτα, οι εξέδρες αποτελούσαν προσφιλές μέρος πολιτικής προπαγάνδας ενάντια στους δικτάτορες, αφού εκεί η κρατική παρουσία ήταν αδύναμη.

Η ανεξέλεγκτη, ωστόσο, κατάσταση στην Βρετανία ώθησε τις αρχές στα μέσα της δεκαετίας του 1980, να περιορίσει και σταδιακά να εξαφανίσει τους άτακτους σκληροπυρηνικούς οπαδούς. Η πρωθυπουργός Μάργκαρετ Θάτσερ σε δύο φάσεις έβαλε οριστικά λουκέτο στην δράση των χούλιγκαν, πρώτα με τον αποκλεισμό των βρετανικών ομάδων από τις ευρωπαϊκές διοργανώσεις για πέντε χρόνια (1985) και στην συνέχεια ( 1989 και εξής ) με την αυστηροποίηση των νόμων τάξης και ασφαλείας, μέσα από ένα ευρύ φάσμα θεσμικών και ποινικών αλλαγών με την συνεργασία της κυβέρνησης, της Αστυνομίας και των ποδοσφαιρικών συλλόγων. Οι ημερομηνίες δεν είναι φυσικά τυχαίες. Πρόκειται για ημερομηνίες σταθμούς στην ιστορία του χουλιγκανισμού, ιδιαίτερα στην Βρετανία, αφού στις 29 Μαΐου 1985 διαδραματίστηκαν στο Χέυζελ των Βρυξελλών αιματηρά επεισόδια ανάμεσα σε οπαδούς της Λίβερπουλ και της Γιουβέντους ( 39 νεκροί και περίπου 400 τραυματίες ),<sup>11</sup> ενώ το 1989 ήταν το έτος στο οποίο έλαβε χώρα η τραγωδία του Χίλσμπορο, όταν στην διάρκεια του αγώνα της Λίβερπουλ ενάντια στη Νότιγγαμ Φόρεστ έχασαν την ζωή τους από λανθασμένη διαχείριση των Αρχών 96 άνθρωποι και 766 τραυματίστηκαν σοβαρά. Και τα

---

<sup>10</sup> Στο ίδιο, σσ. 44-45.

<sup>11</sup> Το συγκεκριμένο τραγικό περιστατικό αποτέλεσε την αφορμή για την υπογραφή και υιοθέτηση από τις ευρωπαϊκές ποδοσφαιρικές ομοσπονδίες της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την βία στα γήπεδα, ως προσπάθεια ενίσχυσης των μηχανισμών αντιμετώπισης ενός επικίνδυνου φαινομένου. Βλ. σχετικά Τσουκαλά Α., « Περί 'επικινδυνότητας' της οπαδικής βίας. Πολιτικά παιχνίδια εξουσίας σε Ιταλία και Ελλάδα », στο Ζαϊμάκης Γ., Κοταρίδης Ν. (επιμ.), *Ποδόσφαιρο και κοινότητες οπαδών. Αντιπαλότητες και πολιτικές της ταυτότητας*, Πλέθρον, Αθήνα, 2013, σ. 204.

δύο γεγονότα που πλέον έχουν λάβει την μορφή τραγωδίας αποτέλεσαν έκτοτε σημεία αναφοράς στον « αντι-χουλιγκανικό » λόγο, με αισθήματα και απόψεις φόβου και απέχθειας να προσδίδονται στους « βάρβαρους » οπαδούς.

Παρά την εξάλειψη του χουλιγκανισμού στην Βρετανία, ακόμη και μετά την απώλεια εκατοντάδων ανθρώπων, στις υπόλοιπες χώρες όπου το οπαδικό κίνημα αναπτύχθηκε με κάποια χρονολογική καθυστέρηση, το φαινόμενο συνέχισε να αποτελεί ένα κοινωνικό πρόβλημα μεγάλης σημασίας. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι και η ελληνική περίπτωση. Αλλά, προτού τον δούμε ως πρόβλημα, χρειάζεται να αναζητήσουμε πως εμφανίστηκε, αναπτύχθηκε και, κυρίως, πως έλαβε σάρκα ο χουλιγκανισμός στην Ελλάδα.

## 1.2 « Μα εγώ από μικρός ήμουνα οπαδός ..»<sup>12</sup>

Όπως στην αγγλική περίπτωση, έτσι και στην ελληνική, μπορεί κανείς να διακρίνει φάσεις και διαβαθμισμένες εντάσεις γύρω από την εμφάνιση οπαδικών κοινοτήτων. Η φυσιογνωμία, επίσης, καθώς και η δράση τους δεν είναι η ίδια στο διάβα των μεταπολεμικών δεκαετιών. Συγκεκριμένα, οι πρώτες επίσημες συλλογικότητες,<sup>13</sup> με την μορφή Λεσχών εμφανίζονται στην δεκαετία του 1950. Ο Σύλλογος Φιλιάθλων Οπαδών Παναθηναϊκού ( 1952 ) και ο Σύνδεσμος Φιλιάθλων Οπαδών Ολυμπιακού ( 1957 ) είναι δύο τυπικά παραδείγματα. Σύντομα, οι σύνδεσμοι αυτοί θα επεκτείνουν την δράση τους με την ίδρυση παραρτημάτων στις συνοικίες της Αττικής ή σε πόλεις των επαρχιών, ενώ θα συσταθούν και Λέσχες φιλάθλων από όλες σχεδόν τις ομάδες της Α΄ Εθνικής κατηγορίας. Τα κυριότερα χαρακτηριστικά αυτών των συλλόγων είναι αφενός η κυριαρχία των ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων ανάμεσα στα μέλη ( η χρηματική, άλλωστε, συνεισφορά στους συλλόγους ήταν υποχρεωτική ) και αφετέρου ο άμεσος έλεγχος της διοίκησης του εκάστοτε ποδοσφαιρικού σωματείου επί των δράσεων των προαναφερθέντων συλλόγων.<sup>14</sup>

Η Στρατιωτική Δικτατορία της 21<sup>ης</sup> Απριλίου έθεσε τους συλλόγους αυτούς εκτός λειτουργίας, ως ένα προληπτικό μέτρο ελέγχου οργανώσεων με αδιευκρίνιστο ή και ετερογενές ιδεολογικό χαρακτήρα. Σύντομα, ωστόσο, οι σύνδεσμοι αυτοί, ειδικά μετά το 1970, πέρασαν στην ημιπαράνομη, αφού άρχισαν σταδιακά να επαναλειτουργούν, υπό το βλέμμα φυσικά των Χουντικών.<sup>15</sup> Η Θύρα 13, για παράδειγμα, ο σύνδεσμος φιλάθλων του Παναθηναϊκού, η οποία είχε ιδρυθεί μόλις το 1966, απέκτησε μεγάλη δύναμη εκείνη την περίοδο, εξαιτίας, μεταξύ άλλων, και της αίγλης που είχε η ομάδα

---

<sup>12</sup> Στίχος από σύνθημα των οπαδών του Παναθηναϊκού. Μέσα από το σύνθημα διακρίνεται η τάση αποδέσμευσης των νέων οπαδών από τις οικογενειακές και κοινωνικές προσδοκίες και η υιοθέτηση ανεξάρτητων συμπεριφορών. Ενδεικτικά: *Οι γονείς μου με ήθελαν καλό γιατρό/ Δικηγόρο, μπάτσο ή στρατιωτικό/ Μα εγώ από μικρός ήμουνα οπαδός και τρελός με τον Παναθηναϊκό/ Θέλανε να πιάσω μια καλή δουλειά/ Αυτοκίνητο, ένα σπίτι και λεφτά/ Μα εμένα η ζωή μου είναι Κυριακή/ Μπύρες, μπάχαλα και μια καλή εκδρομή.*

<sup>13</sup> Χρησιμοποιώ τον όρο «επίσημες συλλογικότητες» για να τις διακρίνω από ομάδες φίλων. Η κυριότερη διαφορά αφορά την ύπαρξη καταστατικού, μελών και οργανωμένης ιεραρχίας εντός των επίσημων συλλογικοτήτων, έναντι της χαλαρής σύνδεσης ορισμένων υποστηρικτών εντός των ομάδων φίλων.

<sup>14</sup> Ζαϊμάκης Γ., « Νεολαία, συλλογική μνήμη και οπαδισμός στην Ελλάδα την περίοδο της Μεταπολίτευσης », ό.π., σ, 46.

<sup>15</sup> Στο ίδιο, σσ. 46-47.

του Παναθηναϊκού μετά το έπος του Γουέμπλεϊ.<sup>16</sup> Η ήπια δράση των συνδέσμων και η σύνδεσή τους με τις διοικήσεις, συνεχίστηκε και τα χρόνια αμέσως μετά την αποκατάσταση της Δημοκρατίας. Αξιοσημείωτο είναι ακόμη το γεγονός ότι στο ίδιο διάστημα ( δεκαετία 1950- δεκαετία 1970 ) έχουν καταγραφεί ορισμένα περιστατικά βίας ή μικροεπεισοδίων, αν και ο περιορισμένος αριθμός τους καθώς και η φύση τους,<sup>17</sup> τα καθιστούν ως μεμονωμένα συμβάντα. Όπως διηγείται ένας φίλαθλος του Ολυμπιακού της δεκαετίας του 1960, « αν γινόταν ένας τσακωμός την ώρα του αγώνα, σηκωνόμασταν να δούμε ποιος τσακώθηκε και γιατί. Ήταν σπάνιο και μας έκανε εντύπωση, αλλά πάντα αφορούσε μεμονωμένα γεγονότα και έληγε στα γρήγορα ».<sup>18</sup>

Από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 και κυρίως στην διάρκεια της επόμενης δεκαετίας παρατηρείται το φαινόμενο της « εισβολής του χουλιγκανισμού στην Ελλάδα ».<sup>19</sup> Με λίγα λόγια, οργανώσεις και πρακτικές που εμφανίστηκαν στις προηγούμενες περιόδους στην Βρετανία αλλά και σε υπόλοιπες περιοχές της Ευρώπης και του κόσμου, και οι οποίες σχολιάστηκαν στο προηγούμενο υποκεφάλαιο, μεταφέρονται και υιοθετούνται από μερίδα των φιλάθλων, νεαρότερης, κυρίως, ηλικίας. Οι λόγοι που εξηγούν την είσοδο του οπαδισμού στην Ελλάδα βρίσκονται στο γεγονός ότι η ελληνική κοινωνία, η νεολαία συγκεκριμένα, ήταν δεκτική στην υιοθέτηση προτύπων ευρωπαϊκής ή και διεθνούς προέλευσης. Ο « εξευρωπαϊσμός » των νέων Ελλήνων, ο οποίος δεν αφορά αποκλειστικά το ποδόσφαιρο και τον οπαδισμό ( βλ. παρακάτω, σχετικά με τις υπόλοιπες υποκουλτούρες της εποχής ) πραγματοποιείται ευκολότερα μέσω της τηλεόρασης, η οποία παίρνει την θέση της στα σαλόνια των περισσότερων ελληνικών νοικοκυριών, ειδικά των αστικών, και δίνει την δυνατότητα σε εικόνες, ήχους και σύμβολα να μεταφέρονται σε μηδενικό χρόνο. « Είχε βία στην Αγγλία. Ίσως από εκεί τα πήραν οι δικοί μας. Και μέσα από την τηλεόραση. Ό,τι έβλεπαν στην

---

<sup>16</sup> Πρόκειται, πιθανώς, για το μεγαλύτερο επίτευγμα ελληνικής ποδοσφαιρικής ομάδας ( εξαιρείται η Εθνική Ομάδα ), αφού την σεζόν 1970-1971 ο Παναθηναϊκός έφτασε στον τελικό του Κυπέλλου Πρωταθλητριών, όπου και ηττήθηκε από τον Άγιαξ.

<sup>17</sup> Ανταλλαγή προσβλητικών λέξεων ή/και τοπικές αψιμαχίες ανάμεσα σε φιλάθλους, επιθέσεις σε διαιτητή ή αντίπαλους παίκτες ανάλογα με την εξέλιξη του αγώνα είναι κάποια χαρακτηριστικά παραδείγματα. Το σημαντικότερο καταγεγραμμένο περιστατικό είναι η από κοινού εξαγρίωση φιλάθλων του ΠΑΟ και του ΟΣΦΠ και η συνακόλουθη είσοδος των φιλάθλων στον αγωνιστικό χώρο του γηπέδου της Λεωφόρου Αλεξάνδρας το 1964. Αιτία υπήρξε η υποψία ότι ο αγώνας ήταν στημένος, σύμφωνα με την ποδοσφαιρική ορολογία, και οδήγησε σε δεκάδες υλικές καταστροφές από το οργισμένο πλήθος.

<sup>18</sup> Κ. Βασίλης, Πειραιάς.

<sup>19</sup> Χουμεριανός Μ., « Χούλιγκαν. Οργάνωση βίαιων κοινωνικών ταυτοτήτων και πρακτικών », στο Βαμβακάς Β.- Παναγιωτόπουλος Π. (επιμ.), *Η Ελλάδα στη δεκαετία του '80. Κοινωνικό, πολιτικό και πολιτισμικό λεξικό*, Επίκεντρο, Αθήνα, 2014 (α' έκδοση 2010), σ. 657.



τηλεόραση, το έκαναν πράξη », σύμφωνα με μία μαρτυρία, που επιβεβαιώνει την παραπάνω υπόθεση.<sup>20</sup> Η μετακίνηση, άλλωστε, οπαδών ξένων ομάδων στην Ελλάδα για την παρακολούθηση ευρωπαϊκών αγώνων, ο λεγόμενος οπαδικός τουρισμός, ευνόησε την επαφή και εξοικείωση των Ελλήνων με εκ δυσμάς πρακτικές.<sup>21</sup> Οι παραπάνω λόγοι, με την προσθήκη των γενικά ακριβών εισιτηρίων στις ποδοσφαιρικές αναμετρήσεις παράλληλα με τις κακές γηπεδικές εγκαταστάσεις, ώθησαν την ελληνική νεολαία σε καινοτόμες μορφές οπαδικής οργάνωσης, με μαχητικότερο χαρακτήρα.<sup>22</sup>

Μερίδα των φιλάθλων των μεγαλύτερων, αρχικά, ομάδων κινείται στα πέταλα των γηπέδων, όπου η τιμή του εισιτηρίου είναι φθηνότερη σε σχέση με κεντρικά σημεία της εξέδρας, και συμμετέχει δυναμικότερα στο παιχνίδι με φωνές και συνθήματα. Το κίνημα αυτό θα λάβει και πιο συγκεκριμένη μορφή με την λειτουργία οπαδικών κοινοτήτων. Έτσι ιδρύονται σταδιακά οι γνωστοί και σημαντικότεροι μέχρι και σήμερα σύνδεσμοι οπαδών, όπως η Θύρα 13 του Παναθηναϊκού, η Θύρα 4 του ΠΑΟΚ, η Θύρα 7 του Ολυμπιακού και η Θύρα 21 της ΑΕΚ. Οι κοινότητες αυτές και οι αξίες τους εκ πρώτης όψεως μπορεί να μοιάζουν μικρής σημασίας για την ζωή των μελών τους. Ωστόσο η πραγματικότητα είναι πιο σύνθετη, αφού αποκρυσταλλώνει τρόπους κοινωνικότητας αλλά και εν γένει συμπεριφοράς που στην διάρκεια της δεκαετίας του 1980 στην Ελλάδα και ευρύτερα της Μεταπολίτευσης ήταν αρκετά συνήθεις και χρίζουν αναλυτικότερης ανάλυσης.

Πρώτον, οι σύνδεσμοι αυτοί αποτελέσαν μια καινούργια μορφή κοινωνικοποίησης των μελών, ειδικά των νέων. Οι παραδοσιακοί φορείς κοινωνικοποίησης, όπως η οικογένεια και το σχολείο, βρισκόμενοι σε κρίση, αφού οι νέες γενιές έρχονταν σε ρήξη με τις παλαιότερες σχετικά με τις αξίες και τα πιστεύω τα οποία πρέσβευαν, έβλεπαν σταδιακά να χάνουν το μονοπώλιο του « ελέγχου » επί των νέων. Με τα μάτια ενός ώριμου, πλέον, οικογενειάρχη: « η κοινωνία άρχισε μετά το '80 να αλλάζει. Μέ-

---

<sup>20</sup> Κ. Βασίλης, Πειραιάς.

<sup>21</sup> Υπάρχουν χαρακτηριστικές εικόνες στο διαδίκτυο από τέτοια γεγονότα, όπως εκείνο του Μαΐου 1983 όταν οπαδοί της Γιουβέντους και του Αμβούργου ταξίδεψαν στην Αθήνα για τον τελικό του Κυπέλλου Πρωταθλητριών.

<sup>22</sup> Ζεστανάκης Π., «Τσιμέντα, σωλήνες, κασκόλ στο μπράτσο ». *Οπαδικός πολιτισμός, καταναλωτισμός και αμφισβήτηση στην Αθήνα της δεκαετίας του '80*, διαθέσιμο στο [www.academia.edu](http://www.academia.edu) ( ανάκτηση 29/1/2023 ). Ο ίδιος χρησιμοποιεί τον κατατοπιστικό όρο glocalization, για να αποδώσει τον χουλιγκανισμό ως ένα διεθνικό φαινόμενο, με ρευστές εθνικές επιρροές.

χρι τότε υπήρχε πείνα, μέσα στην οικογένεια υπήρχε φόβος. Ότι έλεγε ο πατέρας. Μπαμ, μια σφαλιάρα. Κάτσε κάτω. Μετά, ο πιτσιρικός απελευθερώθηκε, άρχισε το μυαλό του να σκέπτεται άλλα πράγματα. Την κοπάνα, την αλητεία, δεν κώλωνε να έρθει τετ-α-τετ με τους γονείς». <sup>23</sup> Τα μέλη αυτών των συνδέσμων δημιούργησαν τα δικά τους πρότυπα και ιδανικά, καθιέρωσαν μια δική τους γλώσσα επικοινωνίας γνωστή όχι μόνο ανάμεσα τους αλλά και ανάμεσα σε οπαδούς διαφορετικών ομάδων και έφτιαξαν τα ιερά τους σύμβολα. <sup>24</sup> Το κασκόλ της ομάδας, η φανέλα με το λογότυπο στην περιοχή της καρδιάς, το πανό ήταν μερικά σύμβολα που έπρεπε να προστατευτούν από τους αντίπαλους και να φυλαχθούν από τις νέες γενιές συνοπαδών. Ακόμη και ο χώρος του πετάλου, της θύρας δηλαδή που κατείχαν οι οπαδοί, λειτουργούσε ιδανικά ως χώρος ασύλου και κυριαρχίας των οπαδών, και έτσι μπορεί εν μέρει να εξηγηθεί το μίσος ενάντια στις αστυνομικές δυνάμεις που επιτηρούσαν το συγκεκριμένο μέρος του γηπέδου. <sup>25</sup> Επομένως, οι κοινότητες αυτές φαντασιακές στην φύση τους, αφού τα μέλη τους δεν γνωρίζονταν στο σύνολο μεταξύ τους αλλά υπήρχε η ιδέα του συναήκειν, ήρθαν να αντικαταστήσουν τους μέχρι πρότινος σταθερούς παράγοντες ενσωμάτωσης των ανθρώπων στην κοινωνία. <sup>26</sup>

Ένα δεύτερο σημαντικό στοιχείο για τους συνδέσμους αυτούς, που έρχεται συμπληρωματικά και κατ' αναλογία του πρώτου, είναι η ανεξάρτητη δράση τους και η τάση αποδέσμευσης και διαφοροποίησης τόσο από τους υπόλοιπους φιλάθλους όσο και από τους διοικούντες. Όπως, δηλαδή, τα άτομα αυτά υιοθέτησαν πρακτικές αποδέσμευσης από τις οικογένειες τους, τις πατρικές συμβουλές και τις κοινωνικές συμβάσεις, <sup>27</sup> έτσι και οι πράξεις τους σκόπευαν στην αντιδιαστολή τους με τους « καθωσπρέπει » φιλήσυχους φιλάθλους. Οι κυριλάδες υποστηρικτές, όπως τους αποκαλούσαν, και οι Λέσχες φιλάθλων στις οποίες ήταν μέλη, πρέσβευαν έναν διαφορετικό κόσμο, μια καθεστηκυία τάξη που ήθελαν να διαταράξουν οι οπαδοί. Η δράση τους, από την άλλη, τις περισσότερες φορές βρισκόταν πέρα από τον έλεγχο των διοικήσεων, γεγονός που συχνά τους στερούσε την δυνατότητα εισόδου στο γήπεδο. Διότι, σε

---

<sup>23</sup> Κ. Βασίλης, Πειραιάς.

<sup>24</sup> Βαμβακάς Β.- Παναγιωτόπουλος Π. (επιμ.), *Η Ελλάδα στη δεκαετία του '80. Κοινωνικό, πολιτικό και πολιτισμικό λεξικό*, Επίκεντρο, Αθήνα, 2014 (α' έκδοση 2010), σ. LXII

<sup>25</sup> Χουμεριανός Μ., ό.π., σ. 658.

<sup>26</sup> Ο όρος *φαντασιακές κοινότητες* ανήκει στον Άντερσον Μπένεντικτ και προσδιορίζει κυρίως τις εθνικές κοινότητες. Ωστόσο, παρά τις επιμέρους διαφορές, μπορεί να χρησιμοποιηθεί και στην δική μας περίπτωση. Βλ. αναλυτικότερα Άντερσον Μπ., *Φαντασιακές κοινότητες. Στοιχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, Νεφέλη, Αθήνα, 1997.

<sup>27</sup> Λιάκος Α., *Ο ελληνικός 20<sup>ος</sup> αιώνας*, Πόλις, Αθήνα, 2019, σ. 413.

μια περίοδο επαγγελματικοποίησης του ελληνικού ποδοσφαίρου,<sup>28</sup> όπου γνωστά επώνυμα άτομα του επιχειρηματικού κόσμου αναμειγνύονται στο ποδόσφαιρο, είναι αναμενόμενη η προληπτική ή και κατασταλτική σύγκρουση με τους σκληροπυρηνικούς οπαδούς, για να προστατευτεί το κύρος και η ασφάλεια τόσο των ομάδων όσο και των διοικούντων.<sup>29</sup>

Ένα τρίτο σημείο, που αξίζει να σχολιαστεί, είναι η λειτουργία των οπαδικών κοινοτήτων όχι μόνο ως υποκατάστατο των φορέων κοινωνικοποίησης, αλλά και ως ένας εν δυνάμει αντίθετος πόλος στην πολιτικοποίηση των νέων. Αν προσπαθήσει κανείς να μπει στο κλίμα της πρώιμης Μεταπολίτευσης, αυτής δηλαδή που εξελίσσεται χονδρικά από την αποκατάσταση της Δημοκρατίας το 1974 μέχρι και την άνοδο του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία το 1981, θα παρατηρήσει την αίγλη που διαθέτει η πολιτικοποιημένη νεολαία λόγω των αγώνων και της ηρωικής αντίστασης στο καθεστώς των Συνταγματαρχών. Μέσα στα πλαίσια της υπερπολιτικοποίησης της εποχής, η νέα γενιά όφειλε να έχει λόγο για τα πολιτικά γεγονότα και τις εξελίξεις, να οργανώνεται και να διεκδικεί. Ωστόσο, το αμέσως επόμενο διάστημα, η δεκαετία του 1980 δηλαδή, χαρακτηρίζεται από την τάση απογοήτευσης και αποστασιοποίησης μερίδας των νέων από την πολιτική.<sup>30</sup> Η ικανοποίηση πάγιων κοινωνικών αιτημάτων και η πολιτική σταθερότητα,<sup>31</sup> ώθησε ορισμένους νέους σε νέες μορφές συλλογικότητας, όπως αυτές του οπαδισμού, με ασαφή ή αταξινόμητο πολιτικό προσανατολισμό. Ίσως πρόκειται για αυτό που ο Τζίμης Πανούσης εννοούσε μέσα από τους στίχους του τραγουδιού *Κάγκελα Παντού*, με την έννοια της ανάγκης μιας ολόκληρης γενιάς, όχι βιολογικής, αλλά πρωτίστως κοινωνικής, να διαμορφώσει, μακριά από πολιτικά γεγονότα

---

<sup>28</sup> Η μετατροπή των ποδοσφαιρικών σωματείων της Α΄ Εθνικής κατηγορίας σε ΠΑΕ ( Ποδοσφαιρική Ανώνυμη Εταιρεία ) πραγματοποιείται εκείνη την περίοδο, συγκεκριμένα το 1979.

<sup>29</sup> Ένα τυπικό παράδειγμα σύγκρουσης μεταξύ οπαδών και διοίκησης είναι αυτή της Θύρας 13. Με την συγκατάθεση της διοίκησης Βαρδινογιάννη διαλύθηκε το 1981, για να ιδρυθεί η ΠΑΛΕΦΠ ( Πανελλήνια Λέσχη Φίλων Παναθηναϊκού ) φιλικά προσκείμενη στην διοίκηση. Παρ' όλα αυτά, παράνομα οι πρώην μαχητικοί οπαδοί έβρισκαν τρόπο να μπαίνουν στο γήπεδο, να καταλαμβάνουν τα χαμηλότερα σκαλοπάτια του πετάλου και ενίοτε να συγκρούονται με τους φιλήσυχους φιλάθλους της ομάδας. Η κόντρα των πράσινων χούλιγκανς με τον Γ. Βαρδινογιάννη, ώθησε τον δεύτερο στην χρήση των ΜΕΑ ( Μονάδα Ειδικών Αποστολών ) για την σύλληψη των δραστήριων οπαδών και την τήρηση της τάξης. Βλ. Αλεξίου Γ., Χούλιγκανς. *Τα « βαρβάρτα άτομα », 1979-1984. Το πρώτο ρεύμα*, διαθέσιμο στο [www.odgoo.gr](http://www.odgoo.gr) ( ανάκτηση 29/1/2023 ).

<sup>30</sup> Τζιόβας Δ., *Η Ελλάδα από τη Χούντα στην κρίση. Η κουλτούρα της Μεταπολίτευσης*, Gutenberg, Αθήνα, 2022, σ. 316.

<sup>31</sup> Για μια πληρέστερη εικόνα της εποχής σε πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο, βλ. Βούλγαρης Γ., *Η Μεταπολιτευτική Ελλάδα, 1974-2009*, Πόλις, Αθήνα, 2021 ( α΄ έκδοση 2013 ).

και αγώνες, την ταυτότητά της.<sup>32</sup> Όπως θα φανεί και παρακάτω, μερικοί νέοι αλλά και μεγαλύτεροι σε ηλικία, αποστασιοποιήθηκαν από τις συνηθισμένες πολιτικές νεολαίες, τους μαθητικούς ή φοιτητικούς συλλόγους,<sup>33</sup> δημιουργώντας καινοτόμες απολιτίκ συλλογικότητες, επίσημες ή ανεπίσημες.

Αυτό δεν σημαίνει, βέβαια, ότι υπήρχαν στεγανά ανάμεσα στους πολιτικοποιημένους και μη νέους. Οι ταυτότητες συχνά ήταν ρευστές και δεν αποκλείονταν ένα άτομο να αποτελούσε μέλος μιας πολιτικής οργάνωσης και μιας οπαδικής ομάδας.<sup>34</sup> Άλλωστε, ακόμη και εντός του ελληνικού οπαδικού κινήματος εμφανίστηκαν παροδικά ή σταθερά μερίδες οπαδών με ιδεολογικό προσανατολισμό. Για παράδειγμα, είναι γνωστή η περίπτωση της ΤΟΦΑ ( Τρομοκρατικής Οργάνωσης Φίλων ΑΕΚ ) αλλά και της ΝΟΠΟ ( Ναζιστική Οργάνωση Παναθηναϊκών Οπαδών ), δύο πυρήνων δηλαδή της Άκρας Δεξιάς, οι οποίοι, ωστόσο, γρήγορα απομονώθηκαν και διαλύθηκαν. Αντίθετα, μέχρι και σήμερα, εντός του οπαδικού κόσμου της ΑΕΚ, ο δυναμικότερος σύνδεσμος της, δηλαδή η Original, η οποία ιδρύθηκε το 1982, διακατέχεται από αντιφασιστικά ιδεώδη.<sup>35</sup>

Μέχρι στιγμής, ο φακός της έρευνας μας εστιάζει στο οπαδικό κίνημα, δηλαδή στο « αυτοί ». Ωστόσο, επειδή ένα κίνημα, μια συλλογικότητα, μια ομάδα στηρίζεται σε επιμέρους άτομα, χρειάζεται να ριζούμε το βλέμμα μας στο « αυτός » και σε ελάχιστες περιπτώσεις στο « αυτή ».<sup>36</sup> Με άλλα λόγια, να σκιαγραφήσουμε το προφίλ του χούλιγκαν, την εξωγηπεδική ζωή του και την σύνδεσή του με άλλες υποκουλτούρες.

---

<sup>32</sup> Σύμφωνα με τον Ούγγρο κοινωνιολόγο Καρλ Μανχάιμ, η γενιά είναι περισσότερο ένα κοινωνικό παρά βιολογικό φαινόμενο και συνεπάγεται μια κοινωνική θέση στον ιστορικό χρόνο και τόπο. Κορνέτης Κ., *Τα παιδιά της Δικτατορίας. Φοιτητική αντίσταση, Πολιτισμικές πολιτικές και η μακρά δεκαετία του εξήντα στην Ελλάδα*, Πόλις, Αθήνα, 2015, σ. 60.

<sup>33</sup> Η καχυποψία των πολιτικών οργάνωσεων της νεολαίας, ειδικά της Αριστεράς, γύρω από την επαγγελματοποίηση του ποδοσφαίρου και τον τρόπο ζωής των οπαδών, τους έφερνε συχνά σε κόντρα. Βλ. Ζαϊμάκης Γ., *ό.π.*, σ. 48.

<sup>34</sup> Απόδειξη της ρευστότητας ταυτοτήτων είναι το παράδειγμα του Στέφανου Δ., ο οποίος αν και ήταν μέλος της ΚΝΕ, δήλωνε παράλληλα φανατικός χεβιμεταλός και λάτρης της ροκ μουσικής, κάτι που δημιουργούσε θεωρητικά αντιφατικότητα, αφού οι αριστερές οργανώσεις στα πλαίσια του αντι-αμερικανισμού αντιστέκονταν στα ακούσματα της ροκ.

<sup>35</sup> Ζαϊμάκης Γ., *ό.π.* σσ. 52-53.

<sup>36</sup> Η γυναικεία παρουσία εντός του οπαδικού κινήματος, αν και υπαρκτή, ήταν μικρή στο μέγεθος στην προς μελέτη περίοδο. Αποτελεί, ωστόσο, αξιοσημείωτο το γεγονός ότι εισήλθαν σε έναν ανδροκρατούμενο χώρο με αισθητή την χρήση σεξιστικής βίας και την μείωση της ανδροπρέπειας του αντιπάλου ως βασική σταθερά του οπαδικού λόγου. Ζεστανάκης Π., « Η 'απολίτικη αντίδραση'. Καινοφανείς συλλογικότητες και νέες εννοιολογήσεις της πολιτικής δράσης στην Αθήνα της δεκαετίας του 1980 », στο Αυγερίδης Μ., Γαζή Ε., Κορνέτης Κ. (επιμ.), *Μεταπολίτευση. Η Ελλάδα στο Μεταίχμιο δύο αιώνων*, Θεμέλιο, Αθήνα, 2015, σσ. 188-190.

Άλλωστε, εάν απομονώναμε και παραβλέπαμε την ανάδειξη του ατομικού έναντι του συλλογικού, θα υπήρχε ο μεθοδολογικός κίνδυνος της μη ιστορικοποίησης του φαινομένου. Διότι, η περίοδος της δεκαετίας του 1980 στην Ελλάδα, θα έλεγε κανείς ότι χαρακτηρίζεται από την μετατόπιση του « εμείς » στο « εγώ », όπου η ατομικότητα και οι προσωπικές επιλογές και ταυτότητες φαίνεται να αποκτούν μεγαλύτερη σημασία από την έννοια του συλλογικού. Ελεύθερος χρόνος και διασκέδαση, μουσικές επιλογές και πολιτισμικός καταναλωτισμός, σεξουαλικές επιλογές, είναι μερικές ψηφίδες της ατομικής επανάστασης, η οποία εξαιτίας της πολιτικής αστάθειας των προηγούμενων δεκαετιών και της Χούντας, έφθασε με δύο σχεδόν δεκαετίες καθυστέρηση στην Ελλάδα. Με βάση την παραπάνω διαπίστωση, ας κάνουμε μια εστίαση στον χούλιγκαν με περισσότερο βιωματικό χαρακτήρα.

### 1.3 « Μακριά μαλλιά, σκουλαρίκια στα αυτιά...»<sup>37</sup>

Αν και είναι αδύνατη όσο και επιστημονικά εσφαλμένη η γενίκευση ενός τόσο πολυπληθούς και ανομοιογενούς συνόλου, εντούτοις μερικά εσωτερικά χαρακτηριστικά ενός μέσου οπαδού της εποχής έχουν ήδη προαναφερθεί. Αναφέρομαι αρχικά στην πρωτοκαθεδρία του ανδρικού έναντι του γυναικείου φύλου, στην, επίσης, πλειοψηφία, όχι ωστόσο απόλυτη, της νεαρής ηλικίας των οπαδών και τέλος στον αντιδραστικό τους χαρακτήρα. Η τάση αμφισβήτησης και ρήξης με την γονική εξουσία και τις κοινωνικές νόρμες είναι ορισμένα δεδομένα που έχουν ήδη αναλυθεί. Πρόκειται, δηλαδή, για νέους που αναζητούσαν μια διέξοδο στις οπαδικές θύρες από τις πιεστικές για εκείνους συμπεριφορές και αντιλήψεις των μεγαλύτερων γενεών αλλά και μερικών συνομήλικων τους.

Η εσωτερική τους επαναστατικότητα μαζί με την επιθυμία για διαφοροποίηση από τους υπολοίπους, είναι φανερή και στα εξωτερικά τους χαρακτηριστικά. Οι εύκολα διακριτές τους στιλιστικές τους επιλογές έρχονται να συμπληρώσουν την αντιδραστικότητά τους. Στην πλειοψηφία τους πρόκειται για μακρυμάλληδες νέους, με πέτσινια μπουφάν ενισχυμένα με καρφιά, αυτοκόλλητα και κονκάρδες ξένων συγκροτημάτων, σκουλαρίκια και μπότες. Εντός των επιλογών αυτών, υπήρχαν και ορισμένες υποκατηγορίες που έδειχναν με μεγαλύτερη λεπτομέρεια το ποιόν του κάθε οπαδού, όπως για παράδειγμα τα άσπρα κορδόνια στις μπότες που παρέπεμπαν σε ναζιστές οπαδούς και τα κόκκινα κορδόνια που επιλέγονταν από αντιναζιστές.<sup>38</sup> Στους αγώνες, ο οπαδός είχε πάντα μαζί του ένα κασκόλ, συνήθως χαμηλής ποιότητας, το οποίο, ωστόσο, είχε ιερή σημασία και σε περίπτωση που έπεφτε στα χέρια αντίπαλων οπαδών πληγωνόταν η τιμή του. Σε γενικές γραμμές, η αγορά αξεσουάρ της αγαπημένης ομάδας, όπως και η καθημερινή αγορά αθλητικών εφημερίδων, συνήθειες κοινές για τους Έλληνες οπαδούς, θα πρέπει να ενταχθούν στην ανάπτυξη μιας τεράστιας βιομηχανίας

---

<sup>37</sup> Ο τίτλος του παρόντος υποκεφαλαίου, όπως και του ακριβώς επόμενου, είναι εμπνευσμένοι από το σύνθημα των οπαδών του Ηρακλή Θεσσαλονίκης με τίτλο *Όπως παλιά: Πάμε παιδιά/ Πάμε όπως παλιά/ Μακριά μαλλιά, σκουλαρίκια στα αυτιά/ Ξύλο στα στενά* (ή και *Ναρκωτικά*).

<sup>38</sup> Αλεξίου Γ., Χούλιγκανς. *Τα «βαρβάτα άτομα», 1979-1984. Το πρώτο ρεύμα*, διαθέσιμο στο [www.odgoo.gr](http://www.odgoo.gr) (ανάκτηση 29/1/2023).

γύρω από τον ελληνικό αθλητισμό, σε ακολουθία των όσων διαδραματίζονταν σε διεθνές επίπεδο.<sup>39</sup>

Μια άλλη σημαντική πτυχή της προσωπικότητας του οπαδού είναι η διασκέδαση και οι τόποι ψυχαγωγίας, τα λεγόμενα στέκια. Εδώ, παρουσιάζεται μια ποικιλία επιλογών ανάμεσα στους οπαδούς στην οποία, πέρα από την γεωγραφική προέλευση του οπαδού, σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν κυρίως οι μουσικές επιλογές του καθενός, γεγονός που δείχνει και την « πολιτισμική ετερογένεια του οπαδικού φαινομένου στην Ελλάδα ». <sup>40</sup> Στην Αθήνα η κυριότερη γειτονιά των οπαδών αλλά και του ευρύτερου « εναλλακτικού » στοιχείου, μέχρι και το 1983, ήταν η Πλάκα.<sup>41</sup> Η Σοφίτα, ο Άρης ( στο οποίο σύχναζαν κυρίως Ολυμπιακοί ), και το Mad Club ήταν μερικά γνωστά στέκια ροκ μουσικής, τα οποία σε καθημερινή βάση ήταν γεμάτα από « φρικιά ». Η Αρετούσα, στην ίδια περιοχή, ήταν γνωστή για τους λάτρεις της punk μουσικής. Το Ombre και το Crazy Horse στο Χαλάνδρι και το Rockclub Rainbow στην λεωφόρο Βουλιαγμένης, στο οποίο έπαιζε και μέταλ, συμπλήρωναν τις ροκ και πανκ επιλογές των μουσικόφιλων στο λεκανοπέδιο.<sup>42</sup> Στην Θεσσαλονίκη την πρωτοκαθεδρία είχαν μαγαζιά γύρω από τον Λευκό Πύργο και την περιοχή της Ροτόντας. Αν και το θέμα της βίας θα αναλυθεί στο επόμενο υποκεφάλαιο, αξίζει εδώ να τονιστεί ότι ροκάδες, πάνκηδες και χεβιμεταλάδες συχνά έρχονταν σε συγκρούσεις, με βίαιες συμπλοκές να γίνονται σε καθημερινή βάση μέσα και έξω από τα μαγαζιά.

Αυτό δεν σημαίνει βέβαια ότι όλοι οι οπαδοί της εποχής είχαν τις παραπάνω μουσικές επιλογές. Υπήρχαν ακόμη οι φίλοι της ντίσκο μουσικής, οι οποίοι συχνά λάμβαναν τα υποτιμητικά σχόλια των υπολοίπων ως οι πιο «φλώροι» και «κυριλέ» της παρέας, με τα ζιβάνγκο, τα σακάκια και την προσεγμένη τους εμφάνιση να είναι τα κύρια χαρακτηριστικά τους. Τέλος, υπήρχαν και οπαδοί, κυρίως μεγαλύτερης ηλικίας ή λαϊκών ομάδων όπως ο Ολυμπιακός ή η ΑΕΚ, οι οποίοι σύχναζαν στα λαϊκά στέκια και τα κουτούκια, όπου διασκέδαζαν με τα τραγούδια του Καζαντζίδη και της Μοσχολιού.

---

<sup>39</sup> Ζαϊμάκης Γ., ό.π. σσ. 49-50.

<sup>40</sup> Στο ίδιο, σ. 62.

<sup>41</sup> Το 1983, μετά από υπουργικές αποφάσεις κυρίως του Υπουργού Χωροταξίας Αντώνη Τρίτση, τα μαγαζιά της περιοχής της Πλάκας έπρεπε να κλείσουν, αφού μεταβλήθηκε το καθεστώς χρήσης της γης. Η κίνηση αυτή που ενείχε και την αντι-ροκ κρατική πολιτική ως προσπάθεια διασποράς του αθηναϊκού underground στοιχείου, συνέβαλε στην μετακόμιση του συγκεκριμένου κόσμου στην ευρύτερη περιοχή των Εξαρχείων. Τουρκοβασίλης Γ., *Τα ροκ ημερολόγια. Ελληνική νεολαία και ροκ εν ρολ*, Οδυσσέας, Αθήνα, 1984, σ. 9.

<sup>42</sup> Κ. Παναγιώτης, Αθήνα, φίλαθλος ΠΑΟ.

Επομένως, φαίνεται ότι προκύπτει ένα μωσαϊκό επιλογών και τρόπων ζωής που έχει καθιερωθεί γύρω από τον γενικό όρο χούλιγκαν.

Σε γενικές γραμμές, η ροκ μουσική και τα επιμέρους παρακλάδια της ( Hard rock, δηλαδή η Metal, ή το New Wave και άλλα ) κέρδισαν την πλειονότητα των οπαδών, καθώς μπορούσαν να αποτυπώσουν με καλλιτεχνικούς ηχητικούς τρόπους την επαναστατικότητα τους. Πρέσβευαν μια δυναμική αντίστασης απέναντι στις πατροπαράδοτες αξίες και σε αυτή οι νέοι μπορούσαν να συλλάβουν « μηνύματα ανταρσίας κατά του κράτους-πατέρα ». <sup>43</sup> Η διαρκής νοσηματοδότηση για το τι θεωρείται κατεστημένο και τι ριζοσπαστικό και ανατρεπτικό, γίνεται εμφανής από την στάση των νέων ροκάνων αλλά και του κράτους στις συναυλίες, όπως εκείνες των Police τον Μάρτιο του 1980 στο Σπόρτινγκ και του Rory Gallagher στις 12 Σεπτεμβρίου 1981 στην Νέα Φιλαδέλφεια. Και στις δύο περιπτώσεις, οι οποίες είναι ενδεικτικές των μεγάλων συναυλιών ξένων συγκροτημάτων της εποχής, ακόμη πριν την έναρξή τους είχε δημιουργηθεί πολεμικό κλίμα, με τις ανησυχίες της Πολιτείας και του αντιπροσώπου της, δηλαδή της αστυνομίας, για εκτροχιασμό της κατάστασης από τους ατίθασους και ταραξίες ακροατές. Τα αποτελέσματα ήταν επεισόδια, δακρυγόνα, υλικές ζημιές και συλλήψεις. <sup>44</sup>

Μια άλλη πτυχή της ζωής των οπαδών της εποχής, αλλά και γενικότερα, μερίδας της νεολαίας ήταν τα ναρκωτικά. Πρόκειται, άλλωστε, για μια περίοδο κατά την οποία τα ναρκωτικά εξαπλώνονται μαζικά στον ευρύτερο πληθυσμό. Ενώ, δηλαδή, μέχρι και την δεκαετία του 1970 το χασίς, κατά βάση, ήταν διαδεδομένο μονάχα σε περιθωριακές ομάδες αποτελούμενες από άτομα χαμηλότερου κοινωνικού, οικονομικού και μορφωτικού επιπέδου, <sup>45</sup> στην επόμενη δεκαετία τα πράγματα φαίνεται να αλλάζουν. Τα ναρκωτικά, υπό νέες μορφές με σημαντικότερη την ηρωίνη, αρχίζουν να συνδέονται με περισσότερες πληθυσμιακά ομάδες, στις οποίες συμπεριλαμβάνονται και άτομα « καλών οικογενειών », όπως συνηθίζεται να λέγεται. Αποτελούσαν και αυτά με

---

<sup>43</sup> Τουρκοβασίλης Γ., *Τα ροκ ημερολόγια. Ελληνική νεολαία και ροκ εν ρολ*, Οδυσσέας, Αθήνα, 1984, σ. 8.

<sup>44</sup> Στο ίδιο, σ. 8. Ο Δ. Στέφανος, παρόντας στις παραπάνω συναυλίες, αλλά και σε πολλές ακόμη την εποχή εκείνη, υποστηρίζει ότι το ξύλο που έπεφτε με μαθηματική ακρίβεια σχεδόν σε κάθε εκδήλωση οφειλόταν στην στις συντηρητικές αντιλήψεις της κυρίαρχης ελληνικής κοινωνίας που με πρωτάρη τα MAT δεν άφηναν την νεολαία να εκφραστεί και να διασκεδάσει.

<sup>45</sup> Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούσαν οι προσφυγικές γειτονιές των πόλεων. Εκεί, τα ναρκωτικά ταυτίστηκαν με την λειτουργία ρεμπετομάγαζων.



την σειρά τους, ένα είδος ατομικής αντίδρασης και επαναστατικότητας, με τους χρήστες τις περισσότερες φορές να καταφεύγουν σε αυτά αναζητώντας ένα διέξοδο στις κοινωνικές ή οικογενειακές προσδοκίες.<sup>46</sup> Άτομα, δηλαδή, πιεσμένα από τα « πρέπει » του κλειστού ή του ευρύτερου τους κύκλου, αναζήτησαν μέσω των ουσιών αυτών το εαυτό τους και το νόημα της ζωής. Ήταν, εξάλλου, το ατομιστικό κλίμα της Μεταπολίτευσης τέτοιο, ώστε να δημιουργεί γόνιμο έδαφος για κάθε είδους προσωπικό πειραματισμό, έναντι των μαζικών υποθέσεων.

Τα ναρκωτικά, επομένως, τα οποία εκπέμπουν αντιδραστικότητα και ταυτόχρονα ανησυχούν την κοινωνία αλλά και το κράτος,<sup>47</sup> βρίσκουν μεγάλη απήχηση και στο οπαδικό κοινό. « Οι νεότεροι σε ηλικία οπαδοί ήταν το κυριότερο καταναλωτικό κοινό των ουσιών, με ιδιαίτερη προτίμηση στα χάπια. Η διακίνηση γινόταν μέσα στις θύρες, αλλά και πιο πριν στους συνδέσμους. Όλα αυτά με την ευμενή ανοχή της αστυνομίας », θα υποστηρίξει ένας οπαδός της εποχής.<sup>48</sup> Άλλωστε, ακόμη και παράγοντες του ποδοσφαίρου γνώριζαν για την ύπαρξη ουσιών στις κερκίδες των γηπέδων, αποδίδοντας σε αυτές τις αιτίες για την « ανήσυχη » συμπεριφορά των νεαρών οπαδών. Για παράδειγμα, το 1986 σε συνάντηση των Προέδρων των ΠΑΕ με αφορμή την βία στα γήπεδα, ο τότε Πρόεδρος του ΠΑΟΚ Χάρης Σαββίδης δήλωσε ότι για τα επεισόδια δεν έχουν ευθύνη οι ομάδες, αλλά « τα παιδιά που παίρνουν χάπια και κάνουν επεισόδια ».<sup>49</sup>

Συμπερασματικά, « οι νεανικές κουλτούρες θεωρούνται ότι αμφισβητούν την ηγεμονία μιας ‘γονεϊκής’ κουλτούρας και οικοδομούν τη διακριτή τους ταυτότητα μέσω ενός εκλεκτικού συνδυασμού μουσικής, ενδυμασίας και άλλων συμβολικών δραστηριοτήτων ».<sup>50</sup> Στην πλειοψηφία τους τα άτομα αυτά προέρχονταν από λαϊκά στρώμα-

---

<sup>46</sup> Ανδριάκαινα Ε., « Ναρκωτικά. Βιογραφικές επιλογές, αυτοπραγμάτωση και εξάρτηση », στο Βαμβακάς Β.- Παναγιωτόπουλος Π. (επιμ.), *Η Ελλάδα στη δεκαετία του '80. Κοινωνικό, πολιτικό και πολιτισμικό λεξικό*, Επίκεντρο, Αθήνα, 2014 (α' έκδοση 2010), σ. 355-357.

<sup>47</sup> Στην δεκαετία του 1980 λαμβάνονται τα πρώτα αυστηρά μέτρα κατά των χρηστών και των διακινητών με συλλήψεις από τις Αρχές. Παράλληλα, η Πολιτεία αναλαμβάνει εκστρατείες κατά των ναρκωτικών τονίζοντας την ηθική περιθωριοποίηση των χρηστών και ιδρύει το 1983 την πρώτη θεραπευτική κοινότητα « Ιθάκη » στην Θεσσαλονίκη, η οποία αργότερα θα πάρει την μορφή του ΚΕΘΕΑ ( Κέντρο Θεραπείας Εξαρτημένων Ατόμων ). Βλ. σχετικά Παρασκευόπουλος Ν., *Η καταστολή της διάδοσης των ναρκωτικών στην Ελλάδα*, Σακκούλα, Θεσσαλονίκη, 2004, σ. 13.

<sup>48</sup> Κ. Παναγιώτης, Αθήνα, φίλαθλος ΠΑΟ.

<sup>49</sup> Δοντάς Δ., « Είμαστε όλοι υπεύθυνοι », *Τα Νέα*, 30 Οκτωβρίου 1986, σ.54-55.

<sup>50</sup> Τζιόβας Δ., *Η Ελλάδα από τη Χούντα στην κρίση. Η κουλτούρα της Μεταπολίτευσης*, Gutenberg, Αθήνα, 2022, σ. 313.

τα και είδαν το οπαδικό κίνημα και όσα αυτό πρέσβευε ως μια οδό αμφισβήτησης της μεσαίας τάξης. Όπως άλλες συλλογικότητες της εποχής, για παράδειγμα οι μοτοσικλετιστές, έτσι και οι οπαδοί των ελληνικών ομάδων διεκδίκησαν με τρόπο καινοφανή την θέση τους στον πάζλ της κοινωνικότητας. Η δραστηριότητα τους, ωστόσο, έλαβε μεγαλύτερες διαστάσεις σε σχέση με άλλες υποκουλτούρες της εποχής, εξαιτίας της καινοφανούς χρήσης βίας. Βία που ξεπερνούσε τα πλαίσια συνηθισμένων ποδοσφαιρικών επεισοδίων, εξαπλωνόταν χωροταξικά σε όλο σχεδόν το αστικό χώρο και όπως, σημειώνει ένας οπαδός της εποχής « ξύλο έπεφτε παντού, πολύ και κυρίως χωρίς λόγο ».<sup>51</sup>

---

<sup>51</sup> Κ. Παναγιώτης, Αθήνα, φίλαθλος ΠΑΟ.

## 1.4 «..ξύλο στα στενά »

Όπως προαναφέρθηκε, προς τα τέλη της δεκαετίας του 1970 και εξής, μαζί με την εμφάνιση οπαδικών συλλογικοτήτων στην Ελλάδα, αλλάζει και η φύση της βίας στον ελληνικό αθλητισμό. Η μέχρι πρότινος αυθόρμητη διεξαγωγή καβγάδων και επεισοδίων στην διάρκεια των ποδοσφαιρικών αγώνων, θα δώσει την θέση της σε μια άνευ προηγουμένου χρήση βίας από τους οπαδούς, η οποία δεν θα αφορά πλέον αποκλειστικά την ώρα διεξαγωγής των αναμετρήσεων, ούτε θα λαμβάνει χώρα απαραίτητα γύρω ή εντός των γηπεδικών εγκαταστάσεων. Επίσης, θα αυξηθούν και οι επιμέρους μορφές βίας ( λεκτική, υλική, σεξιστική ), ενώ αναφορικά με την συμβατική μορφή σωματικής βία θα εισαχθούν νέα μέσα στην οπαδική « φαρέτρα », με την χρήση πιστολιών ρίψης φωτοβολίδας, μαχαιριών και λοστών.<sup>52</sup> Ορισμένα χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι απαραίτητα για να εισάγουν κάποιον στο κλίμα του φαινομένου.<sup>53</sup>

Καταρχάς, η « νέα » βία της εποχής προκάλεσε τα πρώτα θύματα των οπαδικών συγκρούσεων. Βέβαια, η ελληνική κοινωνία είχε ήδη θρηνήσει δεκάδες θύματα μετά τον ποδοσφαιρικό αγώνα Ολυμπιακός- ΑΕΚ στις 8 Φεβρουαρίου 1981, με την τραγωδία της Θύρας 7, όπως έχει καταγραφεί στην κοινή συνείδηση το γεγονός, να μετρά 21 νεκρούς. Ωστόσο, το γεγονός αυτό δεν ήταν αποτέλεσμα συμπλοκών οπαδών, αλλά συνωστισμού του πλήθους που πανηγύριζε τη νίκη της ομάδας του Πειραιά. Ο πρώτος επίσημα καταγεγραμμένος θάνατος λόγω οπαδικής βίας, ήταν αυτός του 18χρονου Αριστείδη Δημητριάδη τον Σεπτέμβριο του 1983 στην Θεσσαλονίκη, ο οποίος δέχθηκε επίθεση από παρέα οπαδών του Άρη, διότι γελούσε με δύο ακόμη φίλους του για την ήττα του Άρη. Χαρακτηριστικό της νέας μορφής επιθέσεων, είναι αφενός η τοποθεσία της επίθεσης ( έξω από ένα προποτζίδικο της περιοχής Χαριλάου

---

<sup>52</sup> Ζεστανάκης Π., «Τσιμέντα, σωλήνες, κασκόλ στο μπράτσο », ό.π..

<sup>53</sup> Άλλωστε, μια λεπτομερής καταγραφή των περιστατικών αθλητικής βίας στην δεκαετία του 1980 θα ήταν ανούσια για τις ανάγκες της παρούσης εργασίας. Για τον ενδιαφερόμενο, ωστόσο, της γεγονοτολογικής παρουσίασης του φαινομένου προτείνονται τα εξής: Μητρόπουλος Βασίλης, *Χουλιγκανισμός στη δεκαετία του ογδόντα ( 1981-1985 )*: βία στην εποχή των εκπληρωμένων αιτημάτων, διπλωματική εργασία, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 2016, Μπουχαγιάρ Σπυριδών, *Οπαδική βία και ποδόσφαιρο στην Ελλάδα: Η αναπαράσταση του χουλιγκανισμού στον Ελληνικό πολιτικό Τύπο ( 1974-1989)*, διπλωματική εργασία, ΕΑΠ, Αθήνα, 2022. Για μια στατιστική έρευνα μεγαλύτερου χρονικού ορίου, βλ. Βαφέας Ν.- Κοταρίδης Ν., « Το φαινόμενο της ποδοσφαιρικής βίας στην Ελλάδα ( 1974- 2004). Μια ποσοτική κοινωνιολογική διερεύνηση », στο Ζαϊμάκης Γ., Φουρναράκη Ε. (επιμ.), *Κοινωνία και αθλητισμός στην Ελλάδα. Κοινωνιολογικές και ιστορικές προσεγγίσεις*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2015, σ. 321-338.

και όχι εντός γηπέδου ), αφετέρου η μέχρι θανάτου επίθεση στο θύμα ( ο Δημητριάδης υπέκυψε μετά από 6 ημέρες στα τραύματά του, τα οποία ωστόσο, ήταν αρκετά βάνουσα ). Η μη φανατική ενασχόληση του 18χρονου με το ποδόσφαιρο, αφού ήταν λάτρης και αθλητής της ποδηλασίας, παρουσιάζει και το στοιχείο της τυφλής πλέον βίας.<sup>54</sup>

Άτομο με ελάχιστη ενασχόληση με το ποδόσφαιρο ήταν και το πρώτο θύμα εντός των ελληνικών γηπέδων. Στις 26 Οκτωβρίου 1986, ο 29χρονος Χαράλαμπος Μπλιώνας, εκπαιδευτικός στο επάγγελμα, βρέθηκε τυχαία στο γήπεδο Αλκαζάρ της Λάρισας για να παρακολουθήσει τον αγώνα ΑΕΛ- ΠΑΟΚ. Μια φωτοβολίδα αλιευτικής χρήσης εκτοξεύτηκε από την μεριά των οπαδών του ΠΑΟΚ και καρφώθηκε στην καρωτίδα του άτυχου Μπλιώνα, ο οποίος λίγο αργότερα υπέκυψε στα τραύματά του. Ο πρώτος θάνατος σε ελληνικό γήπεδο ήταν γεγονός. Ήταν το χρονικό σημείο που η ελληνική Πολιτεία και κοινωνία, όπως θα φανεί στο επόμενο κεφάλαιο, ανησυχούσε για το φαινόμενο χούλιγκανς. Ωστόσο, δεν θα πρέπει να θεωρείται ένα απροειδοποίητο και τυχαίο γεγονός. « Θα γινόταν κάποια στιγμή. Φασαρίες και ξύλο υπήρχαν εδώ και καιρό. Φωτοβολίδες και τέτοια υπήρχαν σε κάθε αναμέτρηση. Μόνο στον συγκεκριμένο αγώνα, πριν την φωτοβολίδα που πέτυχε τον Μπλιώνα, είχαν ριφθεί άλλες δύο και κανείς δεν είπε τίποτα ». <sup>55</sup> Άλλωστε, η τραγωδία του Χέυζελ με τους δεκάδες νεκρούς έναν χρόνο νωρίτερα, είχε κρούσει τον κώδωνα των ελληνικών αρχών, χωρίς όμως να ληφθούν τα απαραίτητα μέτρα προστασίας των φιλάθλων.

Το οπαδικό μένος, βέβαια, δεν πτοήθηκε και έναν περίπου μήνα αργότερα, ακόμη ένα θύμα της οπαδικής βίας ήρθε να προστεθεί στην λίστα. Αυτή τη φορά, ο 17χρονος Γιώργος Ζωντός μαχαιρώθηκε θανάσιμα από δύο νεαρούς οπαδούς στην περιοχή του Σταθμού Λαρίσης στην Αθήνα στις 6 Δεκεμβρίου 1986. Εδώ, το γεγονός αποτελεί ένα πιο σύνθετο παράδειγμα οπαδικών τακτικών που ανθίζουν εκείνη την εποχή. Πρόκειται για την λεγόμενη « υποδοχή » ή τα μπλόκα των αντίπαλων οπαδών. Συγκεκριμένα, την ίδια μέρα είχαν συγκεντρωθεί στον σταθμό Λαρίσης οπαδοί αθηναϊκών ομάδων για να « υποδεχτούν » οπαδούς του ΠΑΟΚ που κατέβαιναν μέσω του σιδηροδρομικού δικτύου από τη Θεσσαλονίκη για να παρακολουθήσουν αγώνα της ομάδας τους. Για άγνωστους λόγους, οι δύο οπαδοί θεωρώντας τον Ζωντό ως οπαδό

<sup>54</sup> Για την αναφορά και τον σχολιασμό του γεγονότος από τον Τύπο, βλ. το υποκεφάλαιο Β4.

<sup>55</sup> Δ. Στέφανος, Λάρισα, φίλαθλος ΑΕΛ, ήταν παρόν στο γεγονός.

του ΠΑΟΚ ( κάτι που εν τέλει δεν ίσχυε, αφού ήταν οπαδός της ΑΕΚ ), του επιτέθηκαν και τον δολοφόνησαν. Αυτό, όπως και άλλα παρόμοια περιστατικά « ενέδρας » ήταν σχεδόν εβδομαδιαίο φαινόμενο, τόσο στις μεγάλες πόλεις, όσο και στην επαρχία.<sup>56</sup> Επίσης, εστίες αψιμαχιών ήταν συχνά και μέρη που τυχαία διασταυρώνονταν οπαδοί, με την « μάχη της Αλαμάνας » να διεκδικεί επάξια τον ρόλο του χαρακτηριστικότερου παραδείγματος. Στην περιοχή της Αλαμάνας, λίγο έξω από την Στυλίδα, στις 9 Ιουνίου 1985, συναντήθηκαν κομβίοι λεωφορείων που μετέφεραν οπαδούς του Ολυμπιακού προς τον Πειραιά και του ΠΑΟΚ προς την Θεσσαλονίκη. Η σύγκρουση δεν άργησε να ξεσπάσει και εκατοντάδες οπαδοί των δύο ομάδων ξεχύθηκαν στην εθνική οδό και στα γύρω χωράφια σε μια ανοικτή μάχη σώμα με σώμα.<sup>57</sup>

Ένα άλλο σύννηθες φαινόμενο ήταν η διεξαγωγή επεισοδίων, συχνά αιματηρών, και σε χώρους διασκέδασης, όπως τα στέκια που αναφέρθηκαν στο προηγούμενο υποκεφάλαιο. Πιο σοβαρό από αυτά, αφού παρουσιάστηκε έντονα στον Τύπο της εποχής, ήταν η σύλληψη 6 νεαρών τον Οκτώβριο του 1984 μετά από μεγάλης έκτασης επεισόδια στο Rainbow της Δάφνης, ανάμεσα σε οπαδούς της ΑΕΚ και του Ολυμπιακού.<sup>58</sup> Αλλά και αλλού είχαν καταγραφεί εντάσεις, όπως για παράδειγμα στο μαγαζί Άρης στην Πλάκα, που σύχναζαν οπαδοί του Ολυμπιακού. Εκεί, γνωστοί και ανώνυμοι οπαδοί/ θαμώνες του Ολυμπιακού,<sup>59</sup> όταν αντιλαμβάνονταν την παρουσία « αλλόθρησκων » οπαδών, είτε χρησιμοποιούσαν βία για να τους εκδιώξουν είτε τους τιμωρούσαν συμβολικά με την αρπαγή κάποιας κονκάρδας ή άλλου αξεσουάρ.<sup>60</sup>

Μια από τις σοβαρότερες εκφάνσεις της εκτεταμένης χρήσης βίας από τους οπαδούς έχει να κάνει με την παθητική συμμετοχή και καθημερινών, ανυποψίαστων, ανθρώ-

---

<sup>56</sup> Χουμεριανός Μ., ό.π., σ. 659. Σύμφωνα με την προφορική μαρτυρία του Δ. Στέφανου, οι Λαρισαίοι οπαδοί περίμεναν τα λεωφορεία των αντίπαλων οπαδών στον Πηνειό, λίγο έξω από την πόλη, και σχεδόν με την αποβίβασή τους ξεκινούσε πετροπόλεμος.

<sup>57</sup> Το εντυπωσιακό της σύγκρουσης, πέρα από την τοποθεσία και την άνευ λόγου άσκηση βίας, είναι ότι μέχρι και σήμερα παραμένει στην συνείδηση των οπαδών και των δύο ομάδων ως μια κίνηση θάρρους και ταπείνωσης των αντιπάλων. Ως μια δεύτερη Μάχη της Αλαμάνας ( η πρώτη αφορά μάχη της Ελληνικής Επανάστασης του 1821 ), στους κύκλους των οπαδών έχει ταυτιστεί ως μια ηρωική αντιμετώπιση των « εχθρών » . Κυπριανός Π.- Χουμεριανός Μ., *Ανατομία των ποδοσφαιρικών παθών*, Διόνικος, Αθήνα, 2009, σ. 193.

<sup>58</sup> Ζεστανάκης Π., « Η 'απολίτικη αντίδραση', ό.π., σ. 178.

<sup>59</sup> Ως γνωστούς αναφέρω τους « αρχηγούς » των οπαδικών συνδέσμων, με τα ευφάνταστα παρατσούκλια και τις μυθικές διαστάσεις. Για παράδειγμα γνωστά ονόματα είναι ο Ακροβάτης, ο Χάρος, ο Ούφο ( Ολυμπιακός ), ο Ζήσης και ο Λαγός ( ΑΕΚ ), ο Μανάβης ( ΠΑΟΚ ) και πολλοί άλλοι.

<sup>60</sup> Κ. Παναγιώτης, Αθήνα, φίλαθλος ΠΑΟ.

πων. Η μεταφορά και συνεύρεση οπαδών με τις αστικές συγκοινωνίες, οι πεζές πορείες προς και από το γήπεδο προκάλεσαν ένα φαινόμενο που αναπόφευκτα συμπεριέλαβε και τους κατοίκους των αστικών περιοχών στις εν δυνάμει συγκρούσεις. Για παράδειγμα, η μεγαλύτερη σε γεωγραφική έκταση σύγκρουση οπαδών της εποχής, ήταν εκείνη που διαδραματίστηκε στις 8 Μαΐου 1988, ημέρα του τελικού Κυπέλλου ανάμεσα στον Παναθηναϊκό και τον Ολυμπιακό στο ΟΑΚΑ. Η Μάχη του Μουσείου, όπως έχει μείνει στην ιστορία, αφορούσε συμπλοκές περίπου 3.500 ατόμων σε μια έκταση που συμπεριλαμβάνει τις περιοχές της Ομόνοιας, της Βικτωρίας και των Πατησίων. Μέσα στους σταθμούς του ΗΣΑΠ, στους δρόμους και τις γειτονιές καταγράφηκαν δεκάδες υλικές καταστροφές, αφού οι χούλιγκανς στο διάβα τους πυρπόλησαν σταθμευμένα αμάξια, έσπασαν βιτρίνες μαγαζιών και προκάλεσαν ζημιές.<sup>61</sup> Η κατάσταση αυτή, όπως και άλλες μικροσυμπλοκές ανά καιρούς σε κοινόχρηστους χώρους, έκαναν άσχετο με τον οπαδισμό κόσμο συμμετοχο των επεισοδίων.

Αυτό που δεν έχει αναφερθεί μέχρι στιγμής είναι ότι πέρα από τις δύο αντιμαχόμενες μερίδες οπαδών, βρισκόταν ένας τρίτος πόλος χρήσης βίας, ένας μάλλον κοινός εχθρός των χούλιγκανς, δηλαδή η αστυνομία.<sup>62</sup> Οι αστυνομικές δυνάμεις που έδιναν το παρόν στις ποδοσφαιρικές αναμετρήσεις από την ίδρυση των ελληνικών πρωταθλημάτων με σκοπό την τήρηση της τάξης, πρέσβευαν στα μάτια των οπαδών την κρατική εξουσία, που τους επιτηρεί και τους ελέγχει. « Τα σκυλιά των αφεντικών, ό,τι πιο μισητό υπάρχει », είναι μερικοί χαρακτηρισμοί που αποδίδονταν στις αστυνομικές δυνάμεις.<sup>63</sup> Έτσι, οι μονάδες των ΜΑΤ, που αναλάμβαναν την επιτήρηση των μεγάλων αγώνων και των πιο σκληροπυρηνικών οπαδών, αποτελούσαν συχνά στόχο των χούλιγκανς. Από την άλλη μεριά, η χρήση άσκοπης βίας σε πολλές περιπτώσεις από την πλευρά των αστυνομικών<sup>64</sup> σε συνδυασμό με την άπειρη ικανότητα διαχείρισης μεγάλων διοργανώσεων, λειτουργούσαν αρνητικά στην ομαλή συνύπαρξη οπαδών και αστυνομικών δυνάμεων.<sup>65</sup>

Τέλος, πέρα από τις παραπάνω μορφές βίας, θα πρέπει να συμπεριλάβουμε και την χρήση σεξιστικού λόγου, ως αποτέλεσμα της εκτεταμένης χρήσης λεκτικής βίας ανά-

<sup>61</sup> Ζεστανάκης Π., « Η 'απολίτικη αντίδραση', ό.π., σσ. 183-186.

<sup>62</sup> Χουμεριανός Μ., ό.π., σ. 659.

<sup>63</sup> Κ. Παναγιώτης, Αθήνα, φίλαθλος ΠΑΟ.

<sup>64</sup> Η δολοφονία του 15χρονου Μιχάλη Καλτεζά στις 17 Νοεμβρίου 1985 στα Εξάρχεια από αστυνομικό, προκάλεσε ένα κλίμα δυσπιστίας και μίσους απέναντι στην άλογη βία της εξουσίας και συγκεκριμένα της αστυνομίας.

<sup>65</sup> Ζεστανάκης Π., « Η 'απολίτικη αντίδραση', ό.π., σ. 175.

μεσα στις αντιμαχόμενες μερίδες οπαδών.<sup>66</sup> Στα συνθήματά τους, κυρίως, αλλά και σε γκράφιτι ή άλλες καλλιτεχνικές παρεμβάσεις, αναπαράγεται διαρκώς ο ανδρισμός των μεν έναντι της θηλυπρεπούς συμπεριφοράς των δε, με χαρακτηρισμούς όπως « κότες, », « φλώροι » να θίγεται η ανδρική υπόσταση του αντιπάλου. Επίσης, στο κάδρο των ατόμων που δέχονται έμμεσα λεκτική βία είναι και συγγενικά πρόσωπα των αντιπάλων, με τις μητέρες να συγκεντρώνουν τα περισσότερα υβριστικά σχόλια. Τέλος, στα σύμβολα και στα συνθήματα των οπαδών αποκρυσταλλώνεται και μια ομοφοβική στάση, με χαρακτηρισμούς όπως « πούστηδες » και « αδερφές », να θεωρούνται υποτιμητικοί για την υπόληψη των οπαδών, αφού υποδηλώνεται έμμεσα η υποταγή του ηττημένου από τον νικητή.

Η βία, επομένως, μεταβλήθηκε προς μια πιο οργανωμένη, ποικιλόμορφη και ανεξέλεγκτη μορφή. Η συχνότητα και η ποιοτική άνοδος της, ωστόσο, δεν έμειναν ασχολίαστες και άνευ αντίδρασης από την Πολιτεία και την κοινή γνώμη. Προκάλεσαν σταθερά και με διακυμάνσεις ανάλογα με τα διάφορα γεγονότα βίας, την έντονη ανησυχία των αρχών, του Τύπου και μερίδας της κοινωνίας γενικότερα. Με ερωτήματα όπως ποιοι, γιατί και πώς δρουν αυτοί οι χούλιγκανς, άρχισε να παρουσιάζεται το οπαδικό κίνημα και η βία του, όχι ως ένα απλό γεγονός, αλλά ως ένα κοινωνικό πρόβλημα. Μαζί, λοιπόν, με την αύξηση των κρουσμάτων βίας, άνοιξε και ο ηθικός πανικός για τους «βάρβαρους» χούλιγκανς.

---

<sup>66</sup> Ζαϊμάκης Γ., ό.π., σ. 63.

## Ηθικός πανικός και χουλιγκανισμός

### 2.1 Περί ηθικού πανικού

Όταν μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου στις περισσότερες περιοχές της Ευρώπης κυριαρχεί η ευημερία και η απόλαυση της ειρήνης ύστερα από μια περίοδο φονικών συγκρούσεων, κάνει την εμφάνισή της μια νέα απειλή για τις φιλήσυχες, πλέον, κοινωνίες της Γηραιάς Ηπείρου. Η απειλή αυτή, ιδιαίτερη και καινοτόμα, δεν έχει σχέση με τις έως τότε γνωστές απειλές: δεν μοιάζει ούτε με τον απεχθή φασισμό ούτε με τον επικίνδυνο κομμουνισμό. Πρόκειται για δραστηριότητες της νεολαίας, οι οποίες ερμηνεύτηκαν ως « παραβατικές », « αποκλίνουσες », ακόμη και « εγκληματικές ». Ομάδες, και κυρίως οι συνήθειες ομάδων, νεαρής ηλικίας παρουσιάστηκαν από της κυβερνήσεις, τον Τύπο, την κοινή γνώμη ως ανήθικες και αντικοινωνικές. Οι νεαροί φίλοι της τζαζ και της ροκ εν ρολ μουσικής, όσοι « ξόδευαν » τον ελεύθερο τους χρόνο σε μπαρ, οι σεξουαλικά « απελευθερωμένοι » νέοι, οι χίπηδες, οι τεντιμπόηδες και οι Αφροαμερικανοί μικροληστές στις ΗΠΑ της δεκαετίας του 1970, αποτελούν ορισμένα μόνο παραδείγματα ανάρμοστων συμπεριφορών που απασχόλησαν φορείς και απλούς ανθρώπους στις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες.<sup>67</sup> Η απλή παρατήρηση και αυθόρμητη αντίδραση απέναντι τους μέχρι και την διεξαγωγή επιστημονικών εκστρατειών από πάσης φύσεως ειδικούς, όπως γιατροί, ψυχολόγοι, νομικοί, άνοιξαν τον δρόμο στην διάρκεια της δεκαετίας του 1970 σε Βρετανούς κοινωνιολόγους, ώστε να ασχοληθούν πιο τακτικά με τέτοια φαινόμενα που προκαλούν « ηθικούς πανικούς » ( *moral panics* ).

Ο όρος « ηθικός πανικός » ανήκει στον κοινωνιολόγο και εγκληματολόγο Stanley Cohen, ο οποίος το 1972 στο βιβλίο του *Folk Devils and Moral Panic*, όρισε τον ηθικό πανικό ως μια δυσανάλογη κοινωνική αντίδραση έναντι ενός κοινωνικού φαινομένου, ενός γεγονότος ή μιας κοινωνικής υποομάδας που θεωρούνται απειλή για τις αξίες και τα συμφέροντα μιας κοινωνίας.<sup>68</sup> Στην συνέχεια, άλλοι κοινωνιολόγοι έθεσαν επιπλέον παραμέτρους σχετικά με την μετατροπή ενός κοινωνικού φαινομένου σε κοινωνικό πρόβλημα, με κυριότερη την ανάληψη καθηκόντων από ειδικούς σε επι-

<sup>67</sup> Thompson K., *Moral panics*, Routledge, New York, 1998, σ. 1.

<sup>68</sup> Τσουκαλά Α., « Περί 'επικινδυνότητας' της οπαδικής βίας. Πολιτικά παιχνίδια εξουσίας σε Ιταλία και Ελλάδα », στο Ζαϊμάκης Γ., Κοταρίδης Ν. (επιμ.), *Ποδόσφαιρο και κοινότητες οπαδών. Αντιπαλότητες και πολιτικές της ταυτότητας*, Πλέθρον, Αθήνα, 2013, σ. 220.



κοινωνικά θέματα, όπως πολιτικούς και δημοσιογράφους, έτσι ώστε να παρουσιαστεί μια πράξη ή μια συμπεριφορά ως απειλή, να βρεθούν τα πιθανά αίτια και να προταθούν συγκεκριμένες λύσεις.<sup>69</sup> Επίσης, αμερικανοί κοινωνιολόγοι μέσα από συνεντεύξεις κατέληξαν σε ορισμένα συμπεράσματα για τα συναισθήματα που εκπέμπει μια « ανήθικη » συμπεριφορά ενός ατόμου ή μιας ομάδας: έντονη ανησυχία για τις επιπτώσεις της συμπεριφοράς στην ζωή των υπολοίπων, εχθρότητα έναντι των ομάδων αυτών, αφού θεωρούνται ως εχθροί των αξιών και της δημόσιας αιδούς και γενική συναίνεση για τον κίνδυνο που ελλοχεύει η συγκεκριμένη ομάδα, είναι τα κυριότερα μεταξύ άλλων.<sup>70</sup> Σε αυτά θα πρέπει να προστεθεί και η σχετική ρευστότητα αναφορικά με τον χρόνο εμφάνισης του « προβλήματος » και των χρονολογικών διαβαθμίσεων αύξησης, μείωσης και επανεμφάνισης της αποκλίνουσας δράσης, κάτι που επιβεβαιώνει την αρχική ερμηνεία του Cohen, στην οποία δίνεται έμφαση στο στοιχείο της δυσανάλογης κοινωνικής αντίδρασης, έναντι της πραγματικής σημασίας του « κινδύνου ».

Η επιστημονική συζήτηση, βέβαια, γύρω από τον ηθικό πανικό και τα επιμέρους παραδείγματά του, κατέληξε σε μια ποιοτική διάκριση ανάμεσα σε μορφές που μπορεί να λάβει. Γίνεται, λοιπόν, λόγος για απειλές σοβαρές και θεμελιώδεις για την κοινωνική ευταξία ( εγκληματικές συμπεριφορές ή βία ) και για άλλες πιο ήπιες μέσα στα πλαίσια μιας « αδιάφορης » παρέκκλισης από τα πρότυπα της καθεστηκυίας τάξης ( εναλλακτικοί τρόποι διασκέδασης ή ένδυσης λόγου χάριν ).<sup>71</sup> Κατ' ανάλογο τρόπο, ιεραρχικά δομείται και η αντίδραση έναντι της μιας ή της άλλης μορφής. Για αυτό το λόγο, είναι εμφανής η διαφορά ανάμεσα σε οργανωμένες « εκστρατείες » των Αρχών, φορέων και του Τύπου που λαμβάνουν την μορφή « ηθικής σταυροφορίας » και σε μια πιο αυθόρμητη πολιτική δαιμονοποίησης μιας ομάδας και της δράσης της.<sup>72</sup>

Η βαθύτερη συλλογιστική, πάντως, που διαπερνά μέσω του ηθικού πανικού είναι εκείνη της διαφοροποίησης και της διπολικής, με αξιολογικά κριτήρια, ερμηνείας των

---

<sup>69</sup> Hall St., Critcher C., Jefferson T., Clarke J., Roberts Br., *Policing the crisis. Mugging, the State and Law and Order*, Macmillan education Ltd, London, 1978. σ. 16.

<sup>70</sup> Goode E.- Ben Yeduha N., *Moral panics. The social construction of deviance*, Blackwell, Oxford, 1994, σ. 33.

<sup>71</sup> Thompson K., ό.π., σ. 8.

<sup>72</sup> Jenkins R, ό.π., σ. 252. Ο όρος « ηθική σταυροφορία » ανήκει στον αμερικανό κοινωνιολόγο H.S. Becker, ο οποίος τονίζει το στοιχείο της οργάνωσης και της κεντρικής κατεύθυνσης απέναντι στην συμπεριφορά μιας συλλογικότητας ή ενός τρόπου ζωής. Πρακτικά, ο όρος ταιριάζει περισσότερο με σύγχρονες μορφές εκστρατειών απέναντι σε κοινωνικά προβλήματα μείζονος σημασίας, όπως η παιδοφιλία και ο ρατσισμός.

ανθρώπων συμπεριφορών. Με άλλα λόγια, η δαιμονοποίηση και στοχοποίηση μιας ομάδας ή μιας συμπεριφοράς πάντα προϋποθέτει και την ύπαρξη μιας διαμετρικά αντίθετης συμπεριφοράς. Ο β' όρος σύγκρισης, με φιλολογικούς όρους, είναι στην προκειμένη περίπτωση οι συμπεριφορές που είναι σύμφωνες με τις παραδόσεις, τις αξίες και τις νόρμες που κυριαρχούν μέσα στην κοινωνία. Αυτές είναι που διακυβεύονται και « κινδυνεύουν » από τις αντικανονικές συμπεριφορές « ανήθικων » ομάδων. Το « φυσιολογικό » και το « παρά φύσιν », το οικείο και το ανοικείο, το « Εμείς » και το « Άλλοι », νοηματοδοτούνται και αναπαράγουν στερεότυπα, μέσω του ηθικού πανικού. Βέβαια, η αναγνώριση, πόσω μάλλον η καταγγελία και πρόθεση σύγκρουσης, ανήθικων θεωρητικά συμπεριφορών ειδικά μέσω του Τύπου και των ΜΜΕ, ενδεχομένως να λειτουργεί αντιφατικά στο σχέδιο καταπολέμησής τους, αφού άτομα και ομάδες με απρεπή τρόπο ζωής πιθανώς να αυξάνουν ποσοτικά και ποιοτικά την παρουσία τους.<sup>73</sup>

---

<sup>73</sup> Avdela E., « Corrupting and uncontrollable Activities. Moral panic about Youth in Post-Civil-War Greece », στο *Journal of Contemporary History*, vol. 43, 2008, σ. 26.

## 2.2 Παραδείγματα ηθικού πανικού στην Ελλάδα μεταπολεμικά

Το παγκόσμιο φαινόμενο της νεανικής παραβατικότητας ή παρέκκλισης<sup>74</sup> που έκανε την εμφάνισή του στις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες και προκάλεσε, όπως προαναφέρθηκε, κοινωνική ανησυχία ως εν δυνάμει πηγή δημοσίου κινδύνου, μεταφέρθηκε και στην Ελλάδα. Άλλωστε, η κατάσταση που επικρατούσε την εποχή εκείνη στο ελληνικό κράτος και στην κοινωνία, ευνοούσε την αντίδραση απέναντι σε οτιδήποτε θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ανατρεπτικό για την κοινωνική ευταξία. Μέσα στα πλαίσια της καχεκτικότητας που ακολούθησε την περίοδο του Εμφύλιου Πολέμου και της διάκρισης των πολιτών με βάση τα ιδεολογικά και πολιτικά τους πιστεύω, οι αρχές και οι συντηρητικοί θεσμοί του είδαν με καχυποψία τις ξενόφερτες συμπεριφορές που έβρισκαν μεγάλη πέραση στα νέες γενιές. Από την άλλη μεριά, θα ήταν ανακριβές να υποθέσουμε ότι η ανησυχία προερχόταν κατά αποκλειστικότητα από τους νικητές του Εμφυλίου. Ακόμη και η Αριστερά, μέσα από το δικό της πρίσμα, είδε με φόβο τις νέες τάσεις στον τρόπο ζωής της νεολαίας. Επομένως, δεν πρόκειται για πολιτικούς « ηθικούς πανικούς », αν μπορούμε να τους ονομάσουμε έτσι,<sup>75</sup> αλλά για ηθική διαφθορά με όρους υπερπολιτικούς. Η αλλοίωση των ελληνικών παραδοσιακών αξιών, πατροπαράδοτοι θεσμοί και κανόνες συμπεριφοράς που βρίσκονταν σε κρίση, ήταν θέματα που θίγονταν άμεσα από τις ανεξήγητα περίεργες συμπεριφορές των νέων.

Το κυριότερο, αν και όχι το μοναδικό, « πρόβλημα » της νεολαίας στην δεκαετία του 1950 και του 1960 συμπτωνώνεται γύρω από τον όρο τεντιμποϊσμός,<sup>76</sup> ο οποίος θα

---

<sup>74</sup> Στην ορολογία του δυτικού κόσμου υπάρχει σαφής διάκριση ανάμεσα στην παιδική/νεανική παραβατικότητα ή εγκληματικότητα, η οποία αποδίδεται σε συμπεριφορές εγκληματικές που μπορούν να διωχθούν ποινικά, και στην « αντικανονική » ή παρεκκλίνουσα συμπεριφορά που έχει να κάνει με την υιοθέτηση διαφορετικών τρόπων ζωής χωρίς να τίθεται νομικό ζήτημα. Αντίθετα, στην Ελλάδα των μεταπολεμικών δεκαετιών η έλλειψη εξειδικευμένης γνώσης ή ενδεχομένως και η σύγχυση που προκλήθηκε στην ελληνική κοινωνία από την αύξηση των μορφών νεανικής αναίδειας, οι όροι χρησιμοποιούνται ως ταυτόσημοι. Βλ. Στο ίδιο, σ. 30.

<sup>75</sup> Σε πρώιμο μετεμφυλιακό στάδιο υπήρχαν και τέτοιοι, κυρίως με νεαρούς και νεαρές με συμμετοχή στην ΕΠΟΝ και στο ΕΑΜ. Ωστόσο, σταδιακά αυτού του είδους ο αντικομμουνιστικός ηθικός πανικός υποχώρησε. Βλ. σχετικά με το θέμα την μελέτη του Κατσούδα Κ., « Προσοχή στην Νεολαία». Ηθικός πανικός και αντικομμουνιστικός λόγος στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια », στο Κατσάπης Κ. (επιμ.), *Οι Απείθαρχοι. Κείμενα για την ιστορία της νεανικής αναίδειας τη μεταπολεμική περίοδο*, Οκτώ, Αθήνα, 2018, σσ. 183-206.

<sup>76</sup> Δεν πρόκειται για ελληνικό προφανώς όρο, αλλά για μεταφορά στην ελληνική της βρετανικής Teddys Boys. Έτσι ονομάστηκαν στην Βρετανία της δεκαετίας του 1950 νέοι εργατικής τάξης που υιοθέτησαν ενδυματολογικές επιλογές που δεν ανταποκρίνονταν στις αριστοκρατι-

ενσωματώσει σαν όρος- ομπρέλα συνήθειες νεαρών ανδρών, όπως η ένδυση με « περιέργα » ρούχα και αξεσουάρ, η έντονη περιποίηση του σώματος και του στυλ, η συγκέντρωση και διασκέδαση σε νυχτερινά κέντρα και κλαμπ<sup>77</sup> και το πάθος για τα αμάξια. Αυτά, σε συνδυασμό με χρήση μιας ιδιαίτερης αργκό και μιας συμπεριφοράς σύγκρουσης και άρνησης απέναντι σε γονείς, δασκάλους, καθηγητές, ηλικιωμένους, αφεντικά και οτιδήποτε πρεσβεύει εξουσία, έπλασαν ένα προφίλ νεαρού ( του τέντι μπι ) που παρουσιάστηκε στον ελληνικό Τύπο ως ένα παραβατικό και « παραστρατημένο » κομμάτι της ελληνικής νεολαίας. Η κυβέρνηση για να « υπερασπιστεί » την αυξημένη ανησυχία της κοινής γνώμης, η οποία αναστατώνεται όλο και περισσότερο από τις δημόσιες αποδοκιμασίες ( μέσω του Τύπου ) κατά των αντικοινωνικών νέων, θα προχωρήσει ακόμη και στη θέσπιση νόμων με στόχο την εξάλειψη του φαινομένου και τον παραδειγματισμό των νεότερων. Ο νόμος, λοιπόν, « Περί καταστολής αξιοποιώνων τινων πράξεων και συμπληρώσεως του άρθρου 6 του Κώδικος Ποινικής Δικονομίας », ευρύτερα γνωστός ως Νόμος 4000/1959, ψηφίστηκε το 1959 για να αντιμετωπίσει συμπεριφορές που μέχρι πρότινος δεν μπορούσαν να καταδικαστούν, όπως η εξύβριση, η κλοπή αυτοκινήτου και η εν γένει « προκλητικότητα έναντι της κοινωνίας ». Μάλιστα, η σύλληψη του τέντι μπι συνοδευόταν με δύο συμβολικές τελετουργίες που συνδηλώνουν την πολιτική εξουτελισμού και, ταυτοχρόνως, συμμόρφωσης του νεαρού παραβάτη: κούρεμα με την « ψιλή », ιστορικά διαχρονική διαδικασία ταπείνωσης, και δημόσια περιφορά του νεαρού με στόχο την διαπόμπευση.<sup>78</sup> Ο Νόμος, παρ' όλα αυτά, όπως παραδέχθηκαν αργότερα ανώτατοι κρατικοί υπάλληλοι, ήταν υπερβολικός καθώς ο τεντιμποϊσμός στην Ελλάδα δεν ήταν τόσο σοβαρός και επικίνδυνος.<sup>79</sup>

---

κές βρετανικές νόρμες. Δέχθηκαν κριτική από την βρετανική κοινωνία, ως ταραχοποιοί και με βίαιη συμπεριφορά. Μια σημαντική διαφοροποίηση σε σχέση με την ελληνική περίπτωση έγκειται στο γεγονός ότι στην Ελλάδα δεν πρόκειται αποκλειστικά για παιδιά εργατικών οικογενειών. Βλ. Κορνέτης, ό.π., σ. 52.

<sup>77</sup> Η μουσική της ροκ εν ρολ, άλλωστε, η οποία μεταφέρεται από το εξωτερικό στην Ελλάδα στην ίδια περίοδο, την οποία ακούνε και χορεύουν νέοι άνδρες και γυναίκες, από μόνη της εντάσσεται στις κατηγορίες « ηθικού πανικού » της εποχής. Βλ. την μελέτη Κατσάπης Κ., *Ήχοι και Απόηχοι. Κοινωνική ιστορία του ροκ εν ρολ φαινομένου στην Ελλάδα, 1956-1967*, ΙΑΕΝ, Αθήνα, 2007.

<sup>78</sup> Κορνέτης Κ., ό.π., σ. 52.

<sup>79</sup> Avdela E., ό.π., σ. 33.

Οι εκ δυσμάς ορμώμενοι τέντι μπόις, καθώς και άλλοι ξενόφερτοι τρόποι ζωής, όπως εκείνη των φίλων της ποπ μουσικής, οι λεγόμενοι « γιεγιέδες »<sup>80</sup> έγιναν αποδέκτες κριτικής, όπως προαναφέρθηκε, και της Αριστεράς, αφού υιοθετούσαν δυτικά πρότυπα και αντιλήψεις. Ο αντιαμερικανισμός που διαπερνά την συγκεκριμένη ανησυχία ήταν μια από τις βασικότερες τοποθετήσεις του χώρου της Αριστεράς, όπως εκφράστηκαν από την ΕΔΑ και τα όργανά της. Σύμφωνα με αυτή την οπτική, στοιχεία αυτής της νεολαίας, από τον τρόπο ένδυσης έως την ψυχαγωγία σε σφαιριστήρια και στέκια, πέρα από το γεγονός ότι μεγαλώνουν την ξενομανία των νιάτων, εκτροχιάζουν τους νέους αφενός από τις εθνικές παραδόσεις, αφετέρου από τον κοινωνικό και πολιτικό στίβο. Ειδικά για το τελευταίο και καθώς πρόκειται για μια περίοδο που οι εξελίξεις σε πολιτικό επίπεδο χρήζουν άμεσης εμπλοκής της νεολαίας στα κοινά ( Ανένδοτος αγώνας Γεωργίου Παπανδρέου, δολοφονία Λαμπράκη, Ιουλιανά ), σύμφωνα με την Αριστερά, η ενασχόληση των νέων με δραστηριότητες « πνευματικής αποχάνωσης », τους απομακρύνουν από την πολιτική δράση.<sup>81</sup> Σε κάθε περίπτωση, τόσο η Δεξιά όσο και η Αριστερά, φαίνεται ότι ερμήνευσαν ως αρνητική την συμπεριφορά των συγκεκριμένων νέων και σε μια περίοδο που ο προσεταιρισμός της νεολαίας έμοιαζε ως το σημείο « κλειδί » για τις δύο πολιτικές πλευρές ( στην συνέχεια και από το Κέντρο ), δεν θα πρέπει να ξενίζουν πολιτικές νουθεσίας και επανατοποθέτησης των « παρεκτραμμένων » νέων στον « σωστό δρόμο ».<sup>82</sup>

Βέβαια, οι τέντι μπόις δεν αφορούν την μοναδική περίπτωση, αν μπορεί βέβαια να χαρακτηριστεί ως κάτι συγκεκριμένο αφού ο όρος, όπως προαναφέρθηκε, χρησιμοποιείται κάπως γενικευμένα με σημείο αναφοράς ποικίλες « αντικοινωνικές » συμπεριφορές, ηθικού πανικού στην Ελλάδα του '50 και του '60 . Κατ' επέκταση, δεν είναι μόνο το ανδρικό φύλο και οι συμπεριφορές του που δέχονται αρνητικά σχόλια και στοχοποιούνται. Η μεταφορά στην Ελλάδα μέσω της « μεγάλης οθόνης », δηλαδή του κινηματογράφου, εικόνων με νεαρές κοπέλες να φορούν μίνι, να χορεύουν αισθησιακά σόου τύπου στριπτίζ και να έχουν προγαμιαίες σχέσεις, επηρέασε, όπως είναι αναμενόμενο, και ένα μέρος των νεαρών Ελληνίδων. Η εμφάνιση πιο ελεύθερων μορφών σεξουαλικής συμπεριφοράς από ορισμένες κοπέλες, ήχησε σαν ένδειξη κοινωνι-

---

<sup>80</sup> Σύμφωνα με την ορολογία της εποχής, γιεγιέδες αποκαλούσαν τους θαυμαστές του θρυλικού συγκροτήματος των Beatles. Η « μπητλομανία » συνοδεύτηκε από μια αγάπη για την ποπ μόδα και συνειδησιακά είναι μάλλον φορτισμένη αρνητικά και περιφρονικά.

<sup>81</sup> Κορνέτης Κ., ό.π., σ. 57.

<sup>82</sup> Στο ίδιο, σ. 33.

κής και πολιτισμικής αλλοτριώσης και απέσπασε αρνητικά σχόλια από την συντηρητική ελληνική κοινωνία.

Επίσης, μια άλλη κατηγορία του ελληνικού, γυναικείου, πληθυσμού τέθηκε στην διάρκεια του 1960 στο στόχαστρο των αρχών, του Τύπου και τη κοινής γνώμης. Οι νεαρής, ως επί το πλείστον, ηλικίας εκδιδόμενες κοπέλες, οι οποίες συνευρίσκονταν ερωτικά με άνδρες επί πληρωμή, γνώρισαν την φανερή ή υποβόσκουσα αντιμετώπισή τους ως ένα κατεξοχήν « πρόβλημα » της ελληνικής κοινωνίας. Άλλοτε με την νόμιμη αναγνώριση από τις αρχές ως « αποδεδειγμένως εκδιδόμενες » και άλλοτε βρισκόμενες μέσα στην παρανομία του δρόμου, των μικρών διαμερισμάτων ή των συνοικιακών καφέ-μπαρ, θεωρήθηκαν ως κοινωνικός κίνδυνος με διττή φύση: αφενός υγειονομική, ως πιθανές φορείς σεξουαλικά μεταδιδόμενων ασθενειών, αφετέρου ηθική, ως διαταράσσουσες της κοινωνικής ευταξίας.<sup>83</sup>

Ζητήματα περί παραστρατημένων νέων απασχόλησαν όπως ήταν προφανές και το καθεστώς της 21<sup>ης</sup> Απριλίου. Οι Συνταγματάρχες, αρνητικοί σε οποιαδήποτε εκδήλωση συμπεριφοράς που μπορούσε να θεωρηθεί ως διατάραξη της εθνικής και κοινωνικής ομοιομορφίας και συνάμα « επικίνδυνη » για τα συμφέροντα του καθεστώτος, προχώρησαν στην διάλυση συλλογικοτήτων, ομάδων και στον έλεγχο νέων τάσεων ανάμεσα στην νεολαία. Μια από αυτές ήταν και η εμφάνιση του χιπισμού με την εναλλακτική μορφή καθημερινότητας και αντίληψης. Οι « άξεστοι γκαφατζήδες με παρακμιακή πολιτιστική συμπεριφορά »<sup>84</sup> που άρχισαν να περνούν τα ελληνικά σύνορα και να επισκέπτονται θερινούς τουριστικούς προορισμούς, όπως τα Μάταλα της Κρήτης και τη Μύκονο, προκάλεσαν σε κάποιους νέους τον θαυμασμό με την αντιπολεμική τους ρητορική, το ελεύθερο σεξ και την χρήση ναρκωτικών ουσιών. Χωρίς να αποκλείονται αρνητικές αντιδράσεις και αντικαθεστωτικών, η Χούντα, θεωρώντας αυτά τα στοιχεία ανατρεπτικά, προχώρησε σε ενέργειες που επιβεβαίωναν τον « ηθικοπλαστικό πατερναλισμό » της.<sup>85</sup> Τα γεγονότα, για παράδειγμα, της ακύρωσης της προβολής της ταινίας *Γούντστοκ* στις 29 Νοεμβρίου 1970 στον κινηματογράφο Παλλάς από αστυνομικές δυνάμεις, μαρτυρούν τον φόβο και την ανησυχία του καθεστώτος για τους εν δυνάμει Έλληνες χίπηδες.

---

<sup>83</sup> Κατσάπης Κ., « Νεαρές εκδιδόμενες κοπέλες στην Αθήνα του '60: στοιχεία κοινωνικής ιστορίας για δυστυχείς υπάρξεις », στο Κατσάπης Κ. (επιμ.), *Οι Απείθαρχοι. Κείμενα για την ιστορία της νεανικής αναίδειας τη μεταπολεμική περίοδο*, Οκτώ, Αθήνα, 2018, σσ. 147-182.

<sup>84</sup> Κορνέτης Κ., ό.π., σ. 357.

<sup>85</sup> Λιάκος Α., ό.π., σσ. 412-413.

### 2.3 Όψεις του χουλιγκανισμού ως «κοινωνικής λαίλαπας»

Στην διάρκεια της Μεταπολίτευσης, συγκεκριμένα της δεκαετίας του 1980, και άλλες δραστηριότητες και ομάδες ή άτομα που συνδέονται με αυτές ειδώθηκαν μέσα από το πρίσμα του « ηθικού πανικού ». Όπως και στις προγενέστερες περιόδους, έτσι και σε αυτή την περίπτωση, το κράτος, οι πολιτικές δυνάμεις και οι φορείς τους, ο Τύπος και η έβδομη τέχνη καλλιέργησαν πολιτικές και στερεότυπα γύρω από παραστρατημένους και ηθικά φθαρμένους, κυρίως νέους. Από την άλλη πλευρά, οι προσπάθειες ρύθμισης της συμπεριφοράς των νέων ή της κουλτούρας τους και η αντιμετώπισή τους ως αίτιο ηθικής ανησυχίας, προκάλεσαν με την σειρά τους μια απογοήτευση στις νεανικές ομάδες και μια πεποίθηση ότι το σύστημα και η κοινωνία ενδιαφέρεται μόνο για τις μεγαλύτερες γενιές.<sup>86</sup> Η αρχιτεκτονική της καταγγελίας συμπεριφορών συμβάδιζε με μια υπάρχουσα, αν και όχι απαραίτητως ισχυρή, κοινωνική ανησυχία. Ο χουλιγκανισμός και, ειδικά, η βία που προέκυπτε στα πλαίσια ή με αφορμή το ποδόσφαιρο, ήταν μεταξύ των κυριότερων. Αν και σε σπερματική μορφή, ο χουλιγκανισμός έμοιαζε να χαρακτηρίζεται και να αντιμετωπίζεται ως ένα σημαντικό κοινωνικό πρόβλημα. Ο « ηθικός πανικός » αναπτύχθηκε με διάφορα πρόσωπα και από ποικίλες προελεύσεις και μερικές από τις όψεις του θα παρουσιαστούν παρακάτω.<sup>87</sup>

#### Νόμοι και επιστημονικές έρευνες

Το ελληνικό κράτος άλλοτε προληπτικά και άλλοτε κατασταλτικά, άλλοτε μόνο του και άλλοτε ακολουθώντας ευρωπαϊκές κοινές πολιτικές, προσπάθησε θεσμικά να θέσει την οπαδική βία ως πρόβλημα, να τη συγκεκριμενοποιήσει, διαχωρίζοντας την από άλλες μορφές βίας και, φυσικά, με κατασταλτικό τρόπο να την αντιμετωπίσει. Ήδη από την επαύριον της αποκατάστασης της Δημοκρατίας και συγκεκριμένα το 1975 η Βουλή θέσπισε νομοθετικό διάταγμα ( 75/1975, ΦΕΚ 138Α/1975 ) για να ε-

---

<sup>86</sup> Τζιόβας Δ., ό.π., σ. 315-316.

<sup>87</sup> Για καθαρά μεθοδολογικούς λόγους, αξίζει να αναφερθεί ότι η σειρά εμφάνισης των όψεων ηθικού πανικού δεν προκύπτει από μια σημασιολογική ιεράρχηση τους. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι δεν υπάρχουν ποιοτικές διαφορές στις μορφές που αναπαράγεται το φαινόμενο: π.χ. η κινηματογραφική απεικόνιση των χούλιγκανς ενδέχεται να έχει μεγάλη απήχηση στις μάζες και να ευαισθητοποιεί τον μέσο θεατή, αλλά υστερεί σε πιθανότητα μετωπικής αντιμετώπισης του φαινομένου σε σχέση με τις κρατικές νομοθετικές ενέργειες.

πιβληθούν ποινές στα ελάχιστα έως τότε γεγονότα μικροεπεισοδίων, ενώ το 1979 με την επαγγελματοποίηση του ποδοσφαίρου, μεταξύ των πολλών νέων θεσμών και αλλαγών στο ελληνικό ποδόσφαιρο, έγινε ακόμη μεγαλύτερη εστίαση και στην οπαδική βία, από την στιγμή μάλιστα που ο αριθμός των κρουσμάτων βίας στα γήπεδα είχε κάποια αύξηση ( 879/1979, ΦΕΚ 56Α/1979).<sup>88</sup>

Στην διάρκεια της δεκαετίας που εξετάζουμε, κατατέθηκαν στην Βουλή και υπερψηφίστηκαν δύο ακόμη νομοθετικά διατάγματα και μία υπουργική απόφαση, προκειμένου να αντιμετωπιστεί η ραγδαία αύξηση των κρουσμάτων αθλητικής βίας. Η πρώτη προσπάθεια αφορά τον Νόμο 1646/1986 ( ΦΕΚ 138/Α/10-9-1986 ) υπό τον τίτλο « Μέτρα πρόληψης και καταστολής της βίας στους αθλητικούς χώρους και άλλες διατάξεις ». Τα κυριότερα σημεία του νόμου είναι η θέσπιση της 2χρονης τουλάχιστον φυλάκισης σε άτομα που ρίχνουν αντικείμενα εντός του αγωνιστικού χώρου, βιαιοπραγούν, εξυβρίζουν ή έχουν στην κατοχή τους αντικείμενα ικανά να προκαλέσουν σωματική βλάβη. Η νομοθεσία προβλέπει, επίσης, την εφαρμογή του νόμου όχι μόνο για όσους συλλαμβάνονται με τις παραπάνω κατηγορίες την ώρα διεξαγωγής του αγώνα, αλλά και πριν και μετά την λήξη των αναμετρήσεων. Αν λάβει κανείς υπόψη την ημερομηνία υπογραφής της νομοθεσίας ( 10 Σεπτεμβρίου 1986 ) αντιλαμβάνεται ότι σκοπός της νομοθεσίας είναι να προλάβει καταστάσεις ενόψει της νέας αγωνιστικής περιόδου. Παρ' όλα αυτά, αν και παρουσιάζεται σε πανοραμική οπτική κάποια μείωση των επεισοδίων στο διάστημα 1986-1987,<sup>89</sup> ο νόμος όχι μόνο δεν περιόρισε αλλά μάλλον λειτούργησε αντιφατικά στην λογική των νεαρών οπαδών, αφού μέσα στο πρώτο τρίμηνο της αγωνιστικής σεζόν παρατηρήθηκαν μεγάλης κλίμακας εντάσεις<sup>90</sup> και, φυσικά, το ελληνικό ποδόσφαιρο μέτρησε δύο νεκρούς ( Μπλιώνας και Ζωντός ).

Το έτος, βέβαια, της υπογραφής της νομοθεσίας έχει την δική του εξήγηση, αφού ένα χρόνο νωρίτερα, το 1985, είχε εξελιχθεί το τραγικό συμβάν στο Χέυζελ. Οι ελληνικές

---

<sup>88</sup> <https://gga.gov.gr/anexarthtes-arxes/deab>, ( ανάκτηση 17/3/2023 ).

<sup>89</sup> Σύμφωνα με την στατιστική μελέτη των Βαφέας Ν.- Κοταρίδης Ν., « Το φαινόμενο της ποδοσφαιρικής βίας στην Ελλάδα ( 1974- 2004). Μια ποσοτική κοινωνιολογική διερεύνηση », στο Ζαϊμάκης Γ., Φουρναράκη Ε. (επιμ.), *Κοινωνία και αθλητισμός στην Ελλάδα. Κοινωνιολογικές και ιστορικές προσεγγίσεις*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2015, σ. 325.

<sup>90</sup> Στις αρχές Οκτωβρίου, για παράδειγμα, στον αγώνα ΠΑΟΚ-Ολυμπιακός, οπαδοί των γηπεδούχων εισέβαλαν στον αγωνιστικό χώρο και κυνηγούσαν με λοστούς και πέτρες τις αστυνομικές δυνάμεις, ως αντίποινα της επίθεσης αστυνομικών δυνάμεων σε άτομα της οπαδικής Θύρας 4. *Νέα (Τα)*, « Σκηνές Χείζελ στην πύρινη Τούμπα », 6 Οκτωβρίου 1986, σσ. 32-33.



αρχές, φοβούμενες προφανώς για ένα ελληνικό Χέυζελ, κατήρτισαν το προαναφερθέν νομοσχέδιο. Με αφορμή το πολύνεκρο γεγονός, άλλωστε, η Ελλάδα αναγκάστηκε το 1988 να επικυρώσει, ως κράτος-μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την βία των θεατών και την ανάρμοστη συμπεριφορά στις αθλητικές συναντήσεις.<sup>91</sup> Η Σύμβαση, αποτέλεσμα των συζητήσεων που είχαν πραγματοποιηθεί στο Στρασβούργο στις 19 Αυγούστου 1985, ενσωματώθηκε στον Νόμο 1787/1988 ( ΦΕΚ 130/Α/15-6-1988 ) του ελληνικού κράτους. Η ουσιώδης διαφορά, σε σχέση με προγενέστερες νομικές ρυθμίσεις της ελληνικής δικαιοσύνης, είναι ότι αναγνωρίζεται πλέον η ποδοσφαιρική βία, ως κοινωνικό φαινόμενο. Ενώ, δηλαδή, στα μέχρι πρότινος νομικά έγγραφα η οπαδική βία αποτελούσε μέρος του αθλητισμού και λογιζόταν ως ένα παράρτημα των όσων λαμβάνουν χώρα αποκλειστικά στα γήπεδα, σύμφωνα με τον Νόμο 1787/1988 οι ρίζες του φαινομένου βρίσκονται εκτός γηπέδου. Το ίδιο προκύπτει και από την τελευταία χρονικά νομοθετική πράξη της δεκαετίας, την Υπουργική Απόφαση 2403/1989 ( ΦΕΚ Β-719/21/26-9-1989 ), στην οποία δίνονται μεγάλες ευθύνες στις ΠΑΕ, στην ΕΠΟ και στους συνδέσμους φιλάθλων για την αντιμετώπιση των « κακώς κειμένων των γηπέδων » και την « διάδοση της ειρηνικής συνύπαρξης εντός του αθλητισμού ». Σύμφωνα με το προοίμιο του Νόμου, ο αθλητισμός έχει σημασία για την « κοινωνική ευημερία » και, συνειρμικά, « μορφές βίας και χυδαιολογίας » που λαμβάνουν χώρα στα γήπεδα, πλήττουν και την κοινωνία γενικά.<sup>92</sup>

Φαίνεται, λοιπόν, μια μετατόπιση στον τρόπο που η Πολιτεία ορίζει τον χουλιγκανισμό, κάτι που θα προκύψει όπως θα φανεί παρακάτω και από άλλες εξελίξεις, κυρίως από τις επιστημονικά διατυπωμένες διαπιστώσεις. Το 1986 ο αναπληρωτής καθηγητής εγκληματολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, Νέστορας Κουράκης, ανέλαβε να σχεδιάσει και να πραγματοποιήσει επιστημονική έρευνα για να ληφθούν μερικά συμπεράσματα « για την συμπεριφορά και τις αντιλήψεις των ακραίων οπαδών ».<sup>93</sup> Υπό

---

<sup>91</sup> Τσουκαλά Α., ό.π., σ. 204.

<sup>92</sup> Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζει η δήλωση στο προοίμιο, σύμφωνα με την οποία η αντιμετώπιση της βίας στα γήπεδα είναι απαραίτητη για την επικείμενη διεκδίκηση των Ολυμπιακών Αγώνων του 1996. Είναι, προφανές, ότι η Ελλάδα θα έχανε ( όπως και έχασε εντέλει, αλλά περισσότερο για οικονομικούς λόγους ) την ευκαιρία να επιστρέψουν οι Ολυμπιακοί Αγώνες στο « σπίτι » τους, αν δεν έλυne το πρόβλημα των χούλιγκανς.

<sup>93</sup> Η φράση αυτή, όπως και τα στοιχεία της έρευνας, αντλήθηκαν από ομιλία του ίδιου του Ν. Κουράκη. Βλ. Κουράκης Ν., « Η βία στα Ελληνικά γήπεδα. Μεταξύ θεωρίας και πραγματικότητας », στο *Δικαιοσύνη και Αθλητισμός, Πρακτικά Β' Νομικού Συνεδρίου*, Σακκούλας, Αθήνα, 1997, σσ. 153-174.

την επίβλεψή του, μια ομάδα 9 μελετητών συναφών με το αντικείμενο της εγκληματολογίας και της στατιστικής και με το συντονισμό του Γενικού Γραμματέα Αθλητισμού Δημήτριου Σαρρή ( επομένως, η έρευνα εντάσσεται στην κρατική δραστηριότητα ), έφερε σε διάστημα δύο ετών τα πρώτα πορίσματα για το ποιόν των χούλιγκαν. Με συνεντεύξεις οπαδών ( 319 νέοι οπαδοί ) και επιτόπια έρευνα στην Αθήνα, τον Πειραιά και την Θεσσαλονίκη, η έρευνα δημιούργησε ένα προφίλ του μέσου οπαδού με τα εξής χαρακτηριστικά να προβάλλονται ως τα πιο συνηθισμένα: πρόκειται (επισημαίνεται) για άρρενες που έχουν μεγαλώσει σε αστικά κέντρα, με « προβληματική οικογενειακή ζωή », οι περισσότεροι έχοντας την βασική λυκειακή εκπαίδευση. Το τελευταίο, μάλιστα, που συνεπάγεται ότι δεν έχουν ζήσει την « ξένοιαστη μαθητική ή φοιτητική ζωή, πρέπει να δημιουργήσει ορισμένες ψυχολογικές πιέσεις », που μεταφράζονται με οπαδική βία. Αναφορικά με την επαγγελματική τους κατάσταση, δεν πρόκειται για άνεργους ή άεργους νέους, αφού κατά μέσο όρο έχουν εισόδημα ελάχιστα μικρότερο σε σύγκριση με άλλα άτομα της ίδιας ηλικίας, άρα πρόκειται για άτομα με μια κάποια οικονομική ανεξαρτησία. Εξίσου σημαντικό είναι το γεγονός, κατά την έρευνα, ότι ένας στους δύο οπαδούς, έχει δοκιμάσει τοξικές ουσίες εξάρτησης, όπως ναρκωτικά, διεγερτικά ή χάπια. Στα συμπεράσματα, βέβαια, του επιβλέποντα της έρευνας προκύπτει η διττή, αλλά ενδιαφέρουσα για εμάς διαπίστωση: α) ότι το πρόβλημα της οπαδικής βίας στην Ελλάδα της εποχής, σε σύγκριση με μέρη της υπόλοιπης Ευρώπης, δεν ήταν « τόσο απειλητικό » και ότι β) « η κατάσταση ( για τους νεαρούς οπαδούς ) γίνεται ακόμη χειρότερη για άτομα που θεωρούνται από την κοινωνία μας ως περιθωριακά ή αποκλίνοντα ». Επομένως, προς τα τέλη της δεκαετίας είχε ήδη δημιουργηθεί ένα αίσθημα, μάλλον δυσανάλογου, πανικού για τους χούλιγκανς, ως αντικοινωνικά, απείθαρχα νιάτα. Το κλίμα αυτό μεγιστοποιήθηκε και, το κυριότερο, άρχισε να διαχέεται μέσω του σημαντικότερου ( ακόμη ) μέσου μαζικής ενημέρωσης, δηλαδή του Τύπου.

### **Εφημερίδες του κεντρικού πολιτικού χώρου**

Από τα τέλη περίπου της δεκαετίας του ογδόντα και, κυρίως, στην διάρκεια της δεκαετίας του 1990, τα φαινόμενα χούλιγκανς και οπαδική βία αρχίζουν να αναδύονται ως κρίσιμα ζητήματα κοινωνικής φύσεως από τις αστικές πολιτικές εφημερίδες. Αυτό

δεν σημαίνει, βέβαια, ότι στο προηγούμενο διάστημα απουσίαζαν εντελώς αναφορές και σχόλια γύρω από φαινόμενα βίας στα ελληνικά γήπεδα. Αρχικά, όμως, η στάση των δημοσιογράφων παρουσιαζόταν ηπιότερη και αρκετά μετριοπαθής.<sup>94</sup> Τα νέα για τυχόν φαινόμενα βίας φιλοξενούνταν στις στήλες των αθλητικών ειδήσεων, συνήθως στις τελευταίες σελίδες των εντύπων, ως συμπληρωματικά και αλληλένδετα θέματα. Μάλιστα, κάθε βίαιο περιστατικό εντός των αθλητικών εκδηλώσεων εκφραζόταν ως ανησυχητικό για την « υγεία » του ελληνικού ποδοσφαίρου, του αθλητισμού γενικότερα, και όσα μέτρα προτείνονταν μέσα από τις γραμμές των εφημερίδων αφορούσαν τρόπους « εξυγίανσης » του χώρου από τα κακώς κείμενα του, δηλαδή τους οπαδούς.

Παράλληλα, οι δημοσιογραφικές πένες άρχισαν να κάνουν τους πρώτους « απολογισμούς » σχετικά με τα αίτια των ακραίων οπαδικών συμπεριφορών.<sup>95</sup> Τα επεισόδια ερμηνεύονταν περισσότερο ως άρρηκτα συνδεδεμένα με το ελληνικό ποδόσφαιρο και τα δεινά της επαγγελματικοποίησης του. Ο νεοπλουτισμός των παραγόντων και των ποδοσφαιριστών και η ραγδαία άνοδος του αθλητικού μάρκετινγκ<sup>96</sup> όσο και ο αθλητικός Τύπος που δυναμιτίζει το κλίμα, είχαν, σύμφωνα με τα άρθρα της εποχής, τεράστιες ευθύνες για την οπαδική βία. Επίσης, ο φανατισμός των οπαδών που προκύπτει από τους παράγοντες των σωματείων και τις ίδιες τις ΠΑΕ, θεωρήθηκαν ως άμεσες αιτίες της έξαρσης του φαινομένου, αφού, σύμφωνα με τον Τύπο, οι οπαδοί των ομάδων υπό την κηδεμονία των διοικήσεων φανατίζονταν και ωθούνταν σε ακραίες συμπεριφορές.<sup>97</sup> Τα πολιτικά κόμματα και οι εκάστοτε πολιτικοί είχαν και αυτοί, σύμφωνα με το κλίμα της εποχής, το δικό τους μερίδιο υπαιτιότητας, καθώς για ψη-

---

<sup>94</sup> Τσουκαλά Α., ό.π., σ. 211. Σύμφωνα με την Τσουκαλά, η μετριοπαθής στάση των ΜΜΕ έναντι της οπαδικής βίας συνδέεται με την γενικότερη κρίση που υπάρχει στην ελληνική κοινωνία και φέρνει μαθητικές και εργασιακές κινητοποιήσεις και άνοδο των αναρχικών στοιχείων. Εντάσεις, δηλαδή, ανάμεσα σε διαδηλωτές/ κοινό και αστυνομία ήταν κάτι το σύνηθες. Όταν στην επόμενη δεκαετία, τα ζητήματα αυτά θα περάσουν μια κατάσταση ύφεσης σε αντίθεση με την οπαδική βία που θα συνεχιστεί, τότε θα αντιμετωπιστεί ο χουλιγκανισμός ως « μια απομονωμένη βίαιη συμπεριφορά εν μέσω μιας ολοένα πιο ειρηνευμένης κοινωνίας ».

<sup>95</sup> Μουστάκης Γ., « Οι 10 πληγές του ποδοσφαίρου », *Έθνος*, 31 Οκτωβρίου 1986, σ. 6.

<sup>96</sup> Την ίδια εποχή αυξάνεται η εμπορική βιομηχανία του αθλητισμού και η συσχέτιση των ποδοσφαιριστών με σύμβολα του life style και της μόδας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ο ποδοσφαιριστής Νίκος Αναστόπουλος, ο οποίος αποτελούσε εμβληματικό, δυνατό και « ανδροπρεπή » παίκτη, ενώ ταυτόχρονα διαφήμιζε τα αποσμητικά Rexona. Ζεσανάκης Π., « Τσιμέντα, σωλήνες, κασκόλ στο μπράτσο ». *Οπαδικός πολιτισμός, καταναλωτισμός και αμφισβήτηση στην Αθήνα της δεκαετίας του '80*, διαθέσιμο στο [www.academia.edu](http://www.academia.edu) ( ανάκτηση 29/1/2023 ).

<sup>97</sup> Παπαχρήστος Γ., « Η βία στη σέντρα », *Το Βήμα της Κυριακής*, 2 Νοεμβρίου 1986, σ. 42-43.

φοθηρικούς λόγους δεν καταδίκασαν το οπαδικό κίνημα.<sup>98</sup> Ακόμη, ευθύνες αποδίδονται στα ελλιπή μέτρα της ελληνικής αστυνομίας, η οποία φαίνεται ως ο κυριότερος παράγοντας καταστολής των επεισοδίων.<sup>99</sup> Εν πολλοίς, η οπαδική βία αποτελούσε, σύμφωνα με τον δημοσιογραφικό λόγο, πρόβλημα του αθλητισμού και όχι της ευρύτερης κοινωνίας.

Ωστόσο, αν δει κανείς πιο προσεκτικά τα σχόλια που προκύπτουν σε μερίδα του πολιτικού Τύπου, ειδικά σε χρονολογίες έξαρσης της οπαδικής βίας, θα διαπιστώσει ότι δομείται σταδιακά το προφίλ ενός περιθωριακού, βίαιου και επικίνδυνου νεαρού-οπαδού. Έτσι προκύπτει, αρχικά, από τους έντονους τίτλους και τους συμβολικούς χαρακτηρισμούς που κατακλύζουν τα έντυπα μετά από οποιαδήποτε νέα σύρραξη οπαδών, μια σχεδόν μυθιστορηματική εικόνα των οπαδών. « Βάρβαροι»,<sup>100</sup> « άτομα του υπόκοσμου », « σύγχρονοι τρομοκράτες της κοινωνίας που κτυπούν με την ίδια βαρβαρότητα στα γήπεδα, στις πλατείες και στα καφενεία », <sup>101</sup> είναι μερικά από τα συνώνυμα των οπαδών που ανά καιρούς δίνονται στα άρθρα των εφημερίδων. Οι πράξεις τους παρουσιάζονται ως ολέθριες και στο διάβα τους προκαλούν καταστροφές, ενώ ταυτόχρονα τα « θύματα » του χουλιγκανισμού, είτε πρόκειται για ανθρώπινες απώλειες είτε για υλικές καταστροφές, αναπαρίστανται με γλαφυρό τρόπο. Για παράδειγμα, οι εικόνες των νεκρών Δημητριάδη, Μπλιώνα και Ζώντου, καθώς και φωτογραφίες « καμένης γης » από την δράση των χούλιγκανς, συνοδεύονται με τις εξής ενδεικτικές τραγικές περιγραφές: « ΘΕΕ ΜΟΥ! Τι έπαθε ο άνθρωπος..! Δολοφόνοι...! Εγκληματίες...! Του έκοψαν το λαιμό...! Η κερκίδα του Σταδίου Αλκαζάρ έχει βαφτεί με αίμα! Ο 29χρόνος φίλαθλος Χαράλαμπος Μπλιώνας ξεψυχάει...».<sup>102</sup> Μια συχνά επαναλαμβανόμενη ρητορική σε μορφή δράματος, παρόμοια με την προηγούμενη, δημιουργεί, ακόμη και σε αναγνώστες που δεν έχουν υπάρξει « μάρτυρες » κάποιου βίαιου οπαδικού περιστατικού, μια στερεοτυπική επανάληψη πράξεων στους χούλιγκανς και προκαλεί τον προβληματισμό συνάμα με τον φόβο στην κοινή γνώμη.

Σε άλλες δημοσιογραφικές αναπαραστάσεις που τιτλοφορούν με συναισθηματικά φορτισμένους τίτλους, όπως για παράδειγμα το « Δραματικό SOS » το οποίο δημο-

---

<sup>98</sup> Τσουκαλά Α., ό.π., σ. 212.

<sup>99</sup> Στο ίδιο.

<sup>100</sup> Τέτου Γ., « Απ' εδώ πέρασαν οι βάρβαροι », *Έθνος*, 6 Σεπτεμβρίου 1983, σ. 10-11.

<sup>101</sup> *Νέα (Τα)*, « Η βία », 8 Δεκεμβρίου 1986, σ. 2.

<sup>102</sup> *Έθνος*, « Η τραγωδία του Αλκαζάρ », 27 Οκτωβρίου 1986, 23-25.

σιεύεται μια βδομάδα μετά τον θάνατο του Μπλιώνα,<sup>103</sup> αποδίδεται στις πράξεις των οπαδών το στίγμα του κατά συρροή εγκληματία με τις επαναλαμβανόμενες, και ενδεχομένως ανίατες, προβληματικές συμπεριφορές. « Σήμερα οι φονικές βολές προέρχονται από το τάδε ποδοσφαιρικό στρατόπεδο. Αύριο από το άλλο. Μεθαύριο από τα υπόλοιπα. Και ο φαύλος κύκλος πλαταίνει », θα υποστηριχθεί στο συγκεκριμένο άρθρο, ενώ ο ίδιος αρθρογράφος λίγες ημέρες αργότερα θα πάει ένα βήμα παραπέρα υποστηρίζοντας αλληγορικά ότι « [...] αντί, λοιπόν, να εξωραΐζουμε την αυλή μας, είναι προτιμότερο να ξεριζώνουμε τα ζιζάνια », εννοώντας, προφανώς, ότι η αντιμετώπιση των χούλιγκανς θα είναι ουσιαστική μόνο εάν απομακρυνθούν πλήρως από το ποδοσφαιρικό γίγνεσθαι.<sup>104</sup>

Η υπερβολική και δυσανάλογη αντίδραση του δημοσιογραφικού λόγου στην ελληνική εκδοχή του χούλιγκανισμού αντανακλάται στην σύγκριση ή ακόμη και ταύτιση των όσων συμβαίνουν στα ελληνικά γήπεδα, με συμβάντα του εξωτερικού. Με κοινωνιολογικές έρευνες, συνήθως μεταφρασμένες από ξένα ειδησεογραφικά πρακτορεία, ο εγχώριος Τύπος προσπαθεί να διασυνδέσει τα όσα λαμβάνουν χώρα πέρα των ελληνικών συνόρων με τα τεκταινόμενα εντός της Ελλάδος και να ανάγει συμπεριφορές των Ελλήνων οπαδών σε υιοθέτηση ξένων προτύπων.<sup>105</sup> Χαρακτηριστικό σημείο αναφοράς, αν και όχι μοναδικό,<sup>106</sup> από το 1985 και εξής θα είναι, αναμενόμενα, η τραγωδία στο Χείζελ, η οποία, όμως, αριθμητικά δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να συγκριθεί με τα όσα συμβαίνουν την ίδια στιγμή στην χώρα μας. Με ύφος καταγγελτικό, ανησυχητικό και εντόνως κατηγορηματικό οι εφημερίδες της εποχής από τον

<sup>103</sup> Λινάρδος Π.Ν., « Δραματικό SOS », Το Βήμα της Κυριακής, 2 Νοεμβρίου 1986, σ. 62.

<sup>104</sup> Λινάρδος Π.Ν., « Με κλειστά χαρτιά; », Το Βήμα της Κυριακής, 9 Νοεμβρίου 1986, σ. 55.

<sup>105</sup> Ενδεικτικό το Νέα (Τα), « Όλη η Ευρώπη στο έλεος τους! », 23 Μάιου 1988, σ. 30-31. Άξιο αναφοράς το γεγονός ότι ενώ το κείμενο αναφέρεται σε έρευνες που πραγματοποιήθηκαν για τους ξένους χούλιγκανς στην Ευρώπη ( κυρίως Αγγλία και Βέλγιο ) και στους τρόπους αντιμετώπισης του φαινομένου στο εξωτερικό, οι φωτογραφίες που επιλέχθηκαν αφορούσαν επεισόδια σε ελληνικά γήπεδα.

<sup>106</sup> Εξαιρετικό ενδιαφέρον, κυρίως για την υπερβολή που το διακατέχει, είναι το άρθρο του θεολόγου/κοινωνιολόγου Μουστάκη Γ., « Οι 10 πληγές του ποδοσφαίρου » που δημοσιεύθηκε στο Έθνος στις 31 Οκτωβρίου 1986, λίγο μετά τον θάνατο του Μπλιώνα, και συγκεκριμένα η εξής παρομοίωση: « Τα δημοκρατικά μας ήθη υποβιβάζονται και η Δημοκρατία μας γίνεται όμοια με αυτές τις λατινοαμερικανικής Μπανανίας, όπου στις συρράξεις αντίθετων ομάδων μπορεί να σκοτωθούν δεκάδες συμπλεκόμενοι ». Αναφέρεται, κατά πάσα πιθανότητα, στην απώλεια 287-328 ανθρώπων στο Περού το 1964, 74 ανθρώπων στην Αργεντινή το 1968, 3 ανθρώπων στη Βραζιλία το 1982 και 22 ανθρώπων στην Κολομβία την ίδια χρονιά. Τα στατιστικά αυτά, αντλήθηκαν από Dunning E., *Sports matters. Sociological studies of sport, violence and civilization*, Routledge, London, 1999, σ. 132.

Μάιο του 1985 θα κρούσουν πολλακίς τον κώδωνα για ένα « ελληνικό Χείζελ »<sup>107</sup> και όταν τον Οκτώβριο του 1986 γίνει γνωστός ο θάνατος του άτυχου Μπλιώνα από φωτοβολίδα οπαδού του ΠΑΟΚ, ο Τύπος μέσα στον « πυρετό » αγανάκτησης, θα συγκρίνει τον νεκρό του Αλκαζάρ με τους 33 νεκρούς και εκατοντάδες τραυματίες του τελικού Κυπέλλου Πρωταθλητριών του 1985.<sup>108</sup> Επομένως, σχόλια που παρομοιάζουν μικροεντάσεις και επεισόδια, ακόμη και μεμονωμένους θανάτους άτυχων φιλάθλων, με το πολύνεκρο συμβάν στο Χείζελ, αποτελούν προϊόν της κινδυνολογίας γύρω από την οπαδική βία και αναμφίβολα καλλιεργούν κλίμα ηθικού πανικού.

Πέρα από τα παραπάνω κοινά χαρακτηριστικά που δηλώνουν την ατμόσφαιρα που είχε δημιουργηθεί από τον πολιτικό Τύπο της εποχής γύρω από τον χουλιγκανισμό, ανά διαστήματα οι οπαδοί συνοδεύονταν και με άλλες περιθωριακές ταμπέλες, όπως εκείνη των αναρχικών ταραξιών, των φασιστών και, πιο συνηθισμένα, των « χαπακομένων » που υπό την επήρεια ουσιών προκαλούσαν προβλήματα και καταστροφές. Αυτά τα χαρακτηριστικά, ωστόσο, θα παρουσιαστούν παρακάτω, συνδυαστικά με άλλες πηγές προέλευσης του ηθικού πανικού γύρω από τους παραβατικούς και απείθαρχους οπαδούς.

### **Αστυνομική Επιθεώρηση**

Μπορεί οι αντιπαλότητες ανάμεσα στους οπαδούς διαφορετικών ομάδων να ήταν αυτές που αποτελούσαν τις περισσότερες φορές την σπίθα για την πραγματοποίηση επεισοδίων, ωστόσο, όπως είπαμε και νωρίτερα, ο κοινός εχθρός για τους οπαδούς ήταν οι αστυνομικές δυνάμεις. Ως φορέας εξουσίας και εντολοδόχος της Πολιτείας για την τήρηση της τάξης, οι αστυνομικοί και οι άνδρες των ΜΑΤ που συνευρίσκονταν, όχι πάντοτε αρμονικά, με τους οπαδούς στους γηπεδικούς χώρους, έχουν την περίοπτη θέση του μισητού « μπάτσου » στην συλλογική μνήμη των οπαδικών συλλογικοτήτων. Από την μεριά της, η επίσημη αστυνομία και μεμονωμένα άτομα του χώρου, είδαν στο πρόσωπο των χούλιγκανς τους νεαρούς ταραξίες που για ποικίλους, ενίοτε ανεξήγητους, λόγους προκαλούσαν ζημιές, λεηλατούσαν και χειροδικούσαν. Τέτοιες προσεγγίσεις παρουσιάζονται με κάθε επισιμότητα στο επίσημο περιοδικό της ελληνικής αστυνομίας, *Αστυνομική Επιθεώρηση*.

<sup>107</sup> Ζαϊμάκης Γ., ό.π., σσ. 55-56.

<sup>108</sup> *Έθνος*, « Η τραγωδία του Αλκαζάρ », 27 Οκτωβρίου 1986, 23-25.

Το περιοδικό που εκδίδεται μηνιαία από τον Μάρτιο του 1984 ως όργανο του Υπουργείου Δημοσίας Τάξεως,<sup>109</sup> αποτελεί την συνέχεια άλλων επίσημων περιοδικών των σωμάτων ασφαλείας ( *Επιθεώρηση Χωροφυλακής, Αστυνομικά Χρονικά, Πυροσβεστική Επιθεώρηση, Επιθεώρηση Αγροφυλακής* ) και σύμφωνα με το πρώτο τεύχος στόχος του, μεταξύ άλλων, είναι « [...] να προβάλλει στο λαό το έργο του υπουργείου ( Δημοσίας Τάξεως ) για την εξασφάλιση της εσωτερικής ειρήνης και να παρουσιάζει τους κόπους, τους κινδύνους και τις δυσκολίες της εργασίας αστυνομικών και πυροσβεστών ». <sup>110</sup> Στην θεματολογία του κυριαρχούν νέα και ειδήσεις, προβληματισμοί και μελέτες γύρω από θέματα όπως οι ληστείες, τα διαφόρων ειδών εγκλήματα, τα ναρκωτικά, καθώς και η οπαδική βία, η οποία αποτελεί μια συχνή θεματική στα τεύχη του περιοδικού. Αξίζει να αναφερθεί ότι συγγραφείς των άρθρων και των αφιερωμάτων στην συντριπτική τους πλειοψηφία είναι βαθμοφόροι της ελληνικής αστυνομίας, ενώ σε λιγότερες περιπτώσεις φιλοξενούνται μελέτες και απόψεις ξένων ερευνητών.

Αποδελτιώνοντας τα τεύχη του περιοδικού στην διάρκεια της δεκαετίας του 1980 και συγκεκριμένα τα άρθρα που αναφέρονται στην οπαδική βία και τους χούλιγκανς προκύπτουν ορισμένες ενδιαφέρουσες διαπιστώσεις για τον τρόπο που έβλεπε η πλευρά της αστυνομίας τους σκληροπυρηνικούς οπαδούς. Αρχικά, μόλις στο τρίτο τεύχος του περιοδικού, στο πρώτο άρθρο που ασχολείται αμιγώς με τη βία του ποδοσφαίρου,<sup>111</sup> αναφέρεται η μείωση των κρουσμάτων βίας στα ελληνικά γήπεδα και γύρω από αυτά κατά την αγωνιστική σεζόν 1983- 1984, ως αποτέλεσμα της ορθής και συστηματικής λειτουργίας των αστυνομικών δυνάμεων, που έκαναν πράξη τις κρατικές πολιτικές για την πάταξη του χουλιγκανισμού στην χώρα. Στην συνέχεια, φιλοξενούνται δύο συνεντεύξεις ανώτερων αστυνομικών υπαλλήλων με αξιοσημείωτες εκτιμήσεις. Πρώτος ο διοικητής της Άμεσης Δράσης αστυνομικός διευθυντής Μιχάλης Γεωργακάκης υποστήριξε σχετικά με τους οπαδούς του Παναθηναϊκού ότι « αυτά τα παιδιά της Θύρας 13 τα είχαν εγκαταλείψει στην τύχη τους. Δεν βρέθηκε ένας άνθρωπος να τους εξηγήσει ότι ο αθλητισμός σημαίνει νίκη και ήττα και ότι η βία στα γήπεδα δεν ωφελεί τον αθλητισμό », ενώ ο διευθυντής της Διεύθυνσης Αστυνομίας Προαστίων Πρωτεύουσας Ταξίαρχος Χρήστος Μαυρής συμπλήρωσε ότι « η τήρηση της τάξης

<sup>109</sup> Από το 2002 κυκλοφορεί ως *Αστυνομική Ανασκόπηση* και η έκδοσή του είναι διμηνιαία.

<sup>110</sup> *Αστυνομική Επιθεώρηση*, τ.1, Μάρτιος 1984, σ. 5.

<sup>111</sup> *Αστυνομική Επιθεώρηση*, « Λιγότερη η βία φέτος στα ελληνικά γήπεδα. Πώς η αστυνομία περιόρισε το Χουλιγκανισμό », τ.3, Μάιος 1984, σ. 31-32. Η έρευνα ανήκει στους Δημ. Κάσσιο, Λ. Σαριδάκη, Κ. Σπηλιωτόπουλο.

στα γήπεδα είναι μια δύσκολη κατάσταση αφού αστυνομεύουμε ένα πλήθος ανθρώπων το οποίο στην πλειονότητά του τελεί κάτω από μια ειδική ψυχολογία ». Από τα παραπάνω, αν και η οπαδική βία συμπεριλαμβάνεται στα αθλητικά προβλήματα και όχι έξω από αυτά, προκύπτει μια εικόνα για τους νεαρούς οπαδούς που τους παρουσιάζει ως άτομα του περιθωρίου, παρατημένα από τις οικογένειες και την κοινωνία γενικά και εκτεθειμένα στην χρήση ουσιών. Παρομοίως, σύμφωνα με την άποψη ενός ένστολου των ΜΑΤ που υπηρετούσε εκείνη την περίοδο στην πρωτεύουσα, οι χούλιγκανς ήταν « νεαροί, αρρωστημένες καταστάσεις. Οι περισσότεροι παρασύρονταν από τους αρχηγούς των συνδέσμων, ζητούσαν εκτόνωση και μετά κλαίγανε στα Τμήματα ». <sup>112</sup> Πράγματι, όπως προκύπτει και από την έρευνα, παρά τις συχνές συλλήψεις νεαρών οπαδών και την μεταφορά τους στα αστυνομικά Τμήματα, ελάχιστες είναι οι περιπτώσεις συλληφθέντων που τελικά καταδικάστηκαν. <sup>113</sup> Σύμφωνα με έναν εργαζόμενο του ΟΑΚΑ, στο οποίο εδρεύει μέχρι και σήμερα Αστυνομικό Τμήμα, η αιτία ήταν η εξής: « όταν έπιαναν κάποιους οπαδούς, όχι τους αρχηγούς βέβαια, ερχόταν ο κάθε Βαρδινογιάννης με το περίστροφο φόρα παρτίδα και έλεγε ‘αφήστε τα παιδιά, είναι δικά μου’. Τσιμουδιά οι αστυνομικοί και, έτσι, τους άφηναν ελεύθερους ». <sup>114</sup>

Η βία των χούλιγκανς, που χαρακτηρίζεται ως « η κατάρα των γηπέδων », σύμφωνα με ένα άλλο άρθρο της *Αστυνομικής Επιθεώρησης* που εκδίδεται το 1987, όταν δηλαδή έχουν ήδη καταγραφεί οι πρώτοι θάνατοι ανθρώπων σε ελληνικά γήπεδα, είναι ένα φαινόμενο που δεν γεννήθηκε από το ποδόσφαιρο, αλλά εκφράζεται εκεί. <sup>115</sup> Στο συγκεκριμένο άρθρο που μετατοπίζει το κέντρο βάρους του προβλήματος από τον αθλητισμό και το ποδόσφαιρο στην κοινωνία, σκιαγραφείται έντονα το πορτρέτο του παραβατικού και περιθωριακού οπαδού και από την άποψη αυτή θα μπορούσε να θεωρηθεί ως ο ορισμός του τρόπου με τον οποίο οικοδομείται ο « ηθικός πανικός ». Σε πρώτη φάση παρουσιάζεται συνοπτικά η εξέλιξη του χουλιγκανισμού παγκοσμίως και προτείνονται μέτρα πρόληψης κατά των κρουσμάτων οπαδικής βίας.

---

<sup>112</sup> Ανώνυμος, Αθήνα, ένστολος στην Μονάδα Αποκατάστασης Τάξης ( ΜΑΤ ).

<sup>113</sup> Για παράδειγμα, ο 19χρονος Βασίλης Θεοδωρίδης, ο οποίος θεωρήθηκε ως ένοχος για την ρίψη της φωτοβολίδας που σκότωσε τον Μπλιώνα, καταδικάστηκε σε 10χρονη φυλάκιση, η οποία μειώθηκε σε 3χρονη. Τελικά μετά από 2,5 χρόνια και επιδεικνύοντας καλή διαγωγή αποφυλακίστηκε.

<sup>114</sup> Κ. Βασίλης, Πειραιάς.

<sup>115</sup> Μακροζαχόπουλος Φ., « Βία και Χούλιγκανς. Η κατάρα των γηπέδων », *Αστυνομική Επιθεώρηση*, τ.1, Ιανουάριος 1987, σ. 49- 51.



Στην συνέχεια, δίνονται τα κρισιμότερα στοιχεία που αφορούν τους χούλιγκανς: πρόκειται για άτομα νεαρής, κυρίως, ηλικίας, η συμπεριφορά των οποίων βρίσκεται εκτός νομιμότητας, για αυτό και δέχονται την επικριτική αντίδραση της μεγάλης μάζας της κοινωνίας. Τα άτομα αυτά είναι, κατά τον συγγραφέα, « προβληματικά », « αντικοινωνικά, με ταπεινά ένστικτα και παρανοϊκό φανατισμό » και « αποκοινωνικοποιημένα », δηλαδή απομακρυσμένα από ένα σύνολο αξιών και τρόπων ζωής που δίνουν την ταυτότητα μιας κοινωνίας σε συγκεκριμένο τόπο και χρόνο. Ο χουλιγκανισμός θεωρήθηκε, σύμφωνα πάντοτε με το άρθρο, ως « διάδοχος του ‘τεντιμποϊσμού’ που κυριαρχούσε για δύο δεκαετίες στην Δ. Ευρώπη », εκτίμηση που μας επιτρέπει να προβούμε στην υπόθεση εργασίας, η οποία συνδέει τον χουλιγκανισμό με παλαιότερες « ανησυχητικές τάσεις και συμπεριφορές της νεολαίας ». Τέλος, το άρθρο κάνει απαρίθμηση ορισμένων βασικών αιτιών για την εμφάνιση της οπαδικής βίας με την οικονομική και μορφωτική αδυναμία των νεαρών, την υποαπασχόληση και την ανεργία να είναι οι κυριότερο, ενώ δεν αποδίδεται καμία ευθύνη στους ποδοσφαιρικούς παράγοντες και στις ΠΑΕ, κάτι που αποτελεί εξαίρεση στις μέχρι πρότινος μελέτες των πιθανών αιτιών του χουλιγκανισμού.

Παρόμοια άποψη έχει και ο υπαστυνόμος Α΄ Πολύμερος Νικόλαος στο άρθρο του με τίτλο « Η βία στα γήπεδα » που συμπεριλαμβάνεται στα περιεχόμενα του περιοδικού τον Μάιο του 1988.<sup>116</sup> Κατά τον ίδιο, η λέξη χούλιγκαν σημαίνει βάνδαλος και αλήτης, οι οπαδοί έχουν ατημέλητη εμφάνιση εκ πεποιθήσεως και δεν ανέχονται να ζουν συμβατικά. Η οργανωμένη βία στα γήπεδα εννοείται ως « ένα νέο και ανησυχητικό φαινόμενο », ενώ παράλληλα ενδιαφέρον παρουσιάζει η ερμηνεία που δίνεται για τις πηγές προέλευσης « του κακού ». Συγκεκριμένα, υποστηρίζεται με ύφος αυτοκριτικό και ταυτόχρονα κατηγορηματικό ότι:

*Τι οδηγεί τους νέους σ’ αυτές τις εκδηλώσεις βίας στο γήπεδο; Πόσο άμοιρη ευθυνών είναι η σύγχρονη κοινωνία στα φαινόμενα του χουλιγκανισμού; Πολλοί πιστεύουν ότι η βία στα γήπεδα είναι ένα παγκόσμιο κοινωνικό φαινόμενο του οποίου οι ρίζες βρίσκονται έξω από το γήπεδο. Φταίει η εποχή μας, η έλλειψη επικοινωνίας, η ανασφάλεια και η αβεβαιότητα για τη γέννηση και την ανάπτυξη του χουλιγκανισμού. Φταίει η οικογένεια από την οποία οι νέοι δεν έμαθαν κοινωνική συμπεριφορά.*

---

<sup>116</sup> Πολύμερος Ν., « Η βία στα γήπεδα », *Αστυνομική Επιθεώρηση*, τ.5, Μάιος 1988, σ. 341-346.

## Κριτική της Αριστεράς<sup>117</sup>

Οι χούλιγκανς βρέθηκαν, όπως συνέβη παλαιότερα και με τους νεαρούς λάτρεις της ροκ μουσικής, στο στόχαστρο και της Αριστεράς, ως μερίδα της νεολαίας που έχει απομακρυνθεί από τον πολιτικό στίβο και που βρίσκει αδιέξοδο στις ανησυχίες της σε ανούσιες και περιθωριακές πράξεις και συνομαδώσεις. Τόσο από όργανα του ΚΚΕ, όσο και του ΚΚΕ Εσωτερικού, εκφράστηκαν ενστάσεις και προβληματισμοί γύρω από τους « λανθασμένους » δρόμους που έχει ακολουθήσει το συγκεκριμένο κομμάτι της νεολαίας, όπως και άλλες υποομάδες ( ναρκομανείς, αδιάφοροι για τα κοινά ). Μάλιστα, η ιδιαιτερότητα που αφορά την αριστερή κριτική προς το χουλιγκανισμό έχει να κάνει με την έντονη αντιδιαστολή των « παραστρατημένων οπαδών » με τους « ενσυνείδητους πολιτικοποιημένους ». Αναδύεται, επομένως, με τρόπο αντιθετικό, το δίπολο ανάμεσα στον « καλό » νέο πολίτη και τον « προβληματικό » χουλιγκάνο, ανάμεσα στο λαμπρό μέλλον του τόπου και τον βίαιο σκοταδισμό. Ενδιαφέρον παρουσιάζει, επίσης, η αντιμετώπιση του χουλιγκανισμού από την Αριστερά ως κοινωνικό πρόβλημα σχεδόν με την εμφάνιση των πρώτων κρουσμάτων βίας στα γήπεδα. Με άλλα λόγια, στην κριτική της Αριστεράς απουσιάζει η άρρηκτη σύνδεση του χουλιγκανισμού με το ποδόσφαιρο, αφού θεωρείται ως πτυχή της ευρύτερης κοινωνικής πραγματικότητας.

Μέσα από τις γραμμές του *Ριζοσπάστη*, για παράδειγμα, ήδη από τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του ογδόντα διακρίνεται μια εμφανής ανησυχία για τις ομάδες οπαδών και για τις βίαιες συμπεριφορές τους. Γενικά ακολουθείται η εξομοίωση των οπαδών με φασιστικές συμμορίες, υπόθεση που θα υποστηρίξει έντονα η ευρύτερη Αριστερά,<sup>118</sup> που διακρίνονται για τα επιθετικά τους πρωτόγονα ένστικτα, ενώ οι σύνδεσμοι των οπαδών θεωρούνται ως οι πυρήνες που « στρατολογούν τα μέλη τους από το χώρο του περιθωρίου ».<sup>119</sup> Το μοτίβο που υιοθετείται αφορά την παρουσίαση των οπαδών ως άτομα χωρίς κάποιο νόημα στην ζωή τους με εμφάνιση που παραπέμπει σε « γκάνγκστερ του υποκόσμου ». « Η εμφάνιση 'γνώριμη'. Ρούχα φθαρμένα, μπαλωμέ-

<sup>117</sup> Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η έρευνα αφορά μόνο την κοινοβουλευτική Αριστερά.

<sup>118</sup> Αντίθετα, όπως θα φανεί και παρακάτω, από τον χώρο της Δεξιάς και του Κέντρου θα υποστηριχθεί περισσότερο η σύνδεση του χουλιγκανισμού με τον αναρχικό χώρο.

<sup>119</sup> Παλλήκαρης Ε., « Χούλιγκανς. Γενική δοκιμή πριν το πρωτάθλημα », *Ριζοσπάστης*, 19 Σεπτεμβρίου 1982, σ. 4.

να, σκουλαρίκια παντού, βέργες στο χέρι, τατουάζ και ένας δυο αγκυλωτοί σταυροί, κρεμασμένοι στο λαιμό », σύμφωνα με ένα άρθρο μόλις του 1982,<sup>120</sup> ενώ ένα χρόνο αργότερα οι χούλιγκανς θα χαρακτηριστούν ακόμη και ως « καμικάζι », <sup>121</sup> έτοιμοι να θυσιάσουν για την τιμή της φανέλας και της κερκίδας.

Ο κυριότερος, πάντως, προβληματισμός που προκύπτει για τον *Ριζοσπάστη* με την ανάδυση των οπαδικών κοινοτήτων αφορά την απομάκρυνση των νέων από τις πολιτικές οργανώσεις και τον συλλογικό αγώνα. Αν και οι ομάδες νεαρών οπαδών αφορούν ένα είδος κοινωνικότητας που μάλιστα κινείται στο πνεύμα της αμφισβήτησης, η οποία είναι κυρίαρχη εκείνη την εποχή,<sup>122</sup> σύμφωνα με την εφημερίδα του ΚΚΕ η αμφισβήτηση αυτή είναι προϊόν « αποπροσανατολισμού ». <sup>123</sup> Διότι, αν και τα παιδιά των συνδέσμων συχνά είχαν έρθει σε σύγκρουση με τις οικογένειες τους, την κοινωνία και την Πολιτεία αμφισβητώντας παραδοσιακές αντιλήψεις, εντέλει η δράση τους δεν είχε ως σκοπό να προωθήσει την κοινωνική διαμαρτυρία και να ειπωθεί μέσα στα πλαίσια του ταξικού αγώνα. Οι νεαροί αυτοί, με την διαμεσολάβηση της άρχουσας καπιταλιστικής τάξης, εννοώντας τους μεγαλοεπιχειρηματίες που έχουν διεισδύσει στο χώρο του ποδοσφαίρου και ευνοούν τον οπαδισμό για εξυπηρέτηση προσωπικών συμφερόντων, υιοθετούν μορφές ζωής που βασίζονται στην αδιαφορία, τον ανορθολογισμό και την παθητική προσκόλληση στο σήμερα.<sup>124</sup>

Παρόμοια κριτική ασκείται και από τον χώρο του ΚΚΕ Εσωτερικού. Τόσο στην *Αυγή*, την εφημερίδα δηλαδή που έγκειται δίπλα στο κόμμα, όσο και στις θέσεις της ΕΚΟΝ Ρήγας Φεραίος, της νεολαίας δηλαδή του κόμματος, διαμορφώνονται κατηγορηματικές εικόνες και προβληματισμοί για τους χούλιγκανς. Ο χουλιγκανισμός αποτελεί, σύμφωνα με την συγκεκριμένη οπτική, « έκφραση της κρίσης αξιών της κοινωνίας και απαιτεί μια ευρύτερη πολιτική επέμβαση ». <sup>125</sup> Οι σύνδεσμοι οπαδών και οι οπαδικές θύρες έχοντας υποκαταστήσει τις συλλογικές μορφές δράσης, όπως τις πο-

---

<sup>120</sup> Στο ίδιο.

<sup>121</sup> Καπετανάκης Η., « Αμφισβήτηση. Δύναμη αδράνειας ή κίνητρο οργανωμένης πάλης; », *Ριζοσπάστης*, 27 Νοεμβρίου 1983, σ. 4.

<sup>122</sup> Τζιόβας Δ., ό.π., σ. 316.

<sup>123</sup> Καπετανάκης Η., « Αμφισβήτηση. Δύναμη αδράνειας ή κίνητρο οργανωμένης πάλης; », *Ριζοσπάστης*, 27 Νοεμβρίου 1983, σ. 4. Στο ίδιο άρθρο τίθεται το ρητορικό ερώτημα που εμπεριέχει την ουσία της αριστερής κριτικής, « Ποιος νέος, όμως, και ποια προβλήματα έλυσε με την απολιτικοποίηση; ».

<sup>124</sup> Μανιάτης Γ., « Μερικές πλευρές της πολιτικής διάστασης του ανορθολογισμού », *Ριζοσπάστης*, 29 Σεπτεμβρίου 1983, σ. 3.

<sup>125</sup> *Αυγή*, « Ξυπνήστε », 28 Οκτωβρίου 1986.

λιτικές οργανώσεις, λειτουργούν σαν συμμορίες που προωθούν την τυφλή βία, όπως άλλωστε κάνουν και άλλες ομάδες, όπως « οι αναρχικοί, οι πανκς, οι σκινχεντς, οι τζανκίς και οι καμικάζι ». <sup>126</sup> Όταν στα τέλη Οκτωβρίου του 1986 γίνεται γνωστός ο θάνατος του Χαράλαμπου Μπλιώνα, η *Αυγή* θα προχωρήσει σε μια ευρεία καταδίκη του χουλιγκανισμού, θα τον παρομοιάσει με « κοινωνική λαίλαπα », <sup>127</sup> μια καταστροφή δηλαδή που παρασύρει τα πάντα στο πέρασμά της και θα αντιπαραβάλει τους οργισμένους νεαρούς οπαδούς με τους ήρεμους, χαμογελαστούς μαθητές που παρελάζουν ενόψει των εορτασμών της 28<sup>ης</sup> Οκτωβρίου. « Από τη μια, μια από τις πιο ακραίες και ‘ανυπότακτες’ αντιδράσεις στην περιθωριοποίηση και το αδιέξοδο των νέων. Από την άλλη το πλέον ‘νομιμόφρον’, φαινομενικά, τμήμα της ελληνικής νεολαίας, που ατενίζει μπροστά με αισιοδοξία », υποστηρίζει ο αρθρογράφος στο άρθρο με τίτλο « Το Κοντράστ » δομώντας με αυτόν τον τρόπο μια μανιχαϊστική αντίληψη περί νεολαίων. <sup>128</sup>

Αναφορικά με τη στάση της ΕΚΟΝ Ρήγας Φεραίος γύρω από το ζήτημα του χουλιγκανισμού, αξίζει να αναφερθεί καταρχάς ότι ουκ ολίγες φορές η οργάνωση καλούσε τα μέλη της και ευρύτερα τους νέους να απέχουν συμβολικά από τους ποδοσφαιρικούς αγώνες, δίνοντας έτσι ένα ηχηρό μήνυμα στους αθλητικούς παράγοντες για την αντίδρασή τους απέναντι σε φαινόμενα αθλητικής βίας. <sup>129</sup> Επίσης, ο προβληματισμός γίνεται εμφανής στην πληθώρα αναφορών στη διάρκεια επίσημων συζητήσεων και αποφάσεων της οργάνωσης. Για παράδειγμα, σύμφωνα με τα πρακτικά των μεγαλύτερων σε σημασία και προσέλευση Συνεδρίων του Ρήγα στην δεκαετία του 1980 ( 3<sup>ο</sup> και 4<sup>ο</sup> Συνέδριο, κατά τα έτη 1983 και 1986 αντίστοιχα ), οι χουλιγκανς συμπεριλήφθηκαν στα κομμάτια της σύγχρονης νεολαίας, ειδικά εκείνης των πόλεων, η οποία βρίσκεται υπό την επιρροή πολλαπλών κινδύνων. Στο 3<sup>ο</sup> Συνέδριο συγκεκριμένα , σύμφωνα με την Συνδιάσκεψη του Κεντρικού Τομέα Αθηνών, η αθηναϊκή νεολαία βρισκόταν σε καθημερινή αμφισβήτηση και αναζήτηση, η οποία, ωστόσο, βρισκόταν σε « λάθος » τροχιά. <sup>130</sup> Οι νέοι που βρίσκονταν σε κατάσταση ανίας, δεχόμενοι την

<sup>126</sup> Παπαπαναγιώτου Μπ., « Είμαστε οι πρώτοι και ακολουθούν και άλλοι νεκροί », *Αυγή*, 2 Νοεμβρίου 1986

<sup>127</sup> *Αυγή*, « Ξυπνήστε », 28 Οκτωβρίου 1986.

<sup>128</sup> *Αυγή*, « Κοντράστ », 31 Οκτωβρίου 1986.

<sup>129</sup> Για παράδειγμα βλέπε την ανακοίνωση της απόφασης για αποχή στο φύλλο της *Αυγής*, 12 Δεκεμβρίου 1986.

<sup>130</sup> Αρχείο Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας ( Α.Σ.Κ.Ι. ), αρχείο ΕΚΟΝ « Ρήγας Φεραίος », κ. 3, 3<sup>ο</sup> Συνέδριο ΕΚΟΝ Ρήγας Φεραίος ( 29 Απριλίου-5 Μαΐου 1983 ).

εκμετάλλευση της δεξιάς και της ακροδεξιάς, οργανώνονταν σε φασιστικές ομάδες ( όπως η ΝΟΠΟ του Παναθηναϊκού ) και ξεσπούσαν στα γήπεδα. « Εκρήξεις βίας, μηδενισμού, περιθωρίου και αυτοκαταστροφής » είναι τα βασικά χαρακτηριστικά των νεαρών οπαδών που υιοθετούν πρότυπα αντικοινωνικές συμπεριφορές και προβαίνουν σε ανούσιες μορφές βίας.<sup>131</sup> Σύμφωνα πάντοτε με τις θέσεις των μελών της οργάνωσης, η νεολαία της εποχής δεν θυμίζει τίποτα από τη νεολαία του Πολυτεχνείου και των ετών αμέσως μετά την αποκατάσταση της Δημοκρατίας. Οι σύγχρονοι νέοι δίνουν περισσότερο βάρος στην προσωπική ζωή, ζουν έντονα όλες τις πλευρές της σύγχρονης κρίσης και ασχολούνται με ποικίλες δραστηριότητες, όπως είναι ο αθλητισμός, με αποτέλεσμα να προκύπτουν φαινόμενα αμφισβήτησης και απαξίωσης των θεσμών και των ιδεολογιών, όπως είναι η συμμετοχή σε πολιτικές οργανώσεις.

Τον Ιανουάριο του 1986 πραγματοποιήθηκε το 4<sup>ο</sup> Συνέδριο του Ρήγα Φεραίου, στην διάρκεια του οποίου ο χουλιγκανισμός παρουσιάστηκε για μια ακόμη φορά ως δραστηριότητα αποπροσανατολισμού της νεολαίας. Ο αθλητισμός, γενικότερα, ερμηνεύτηκε ως ένα εν δυνάμει επικίνδυνο θέαμα, το οποίο παθητικοποιεί και αδρανοποιεί το κοινό του. Ο χουλιγκανισμός, δε, ως απόρροια του αθλητισμού θεωρήθηκε ως μια από τις πιο ανησυχητικές συνέπειες του επαγγελματικού, πλέον, ποδοσφαίρου, που βρίσκει τις ρίζες του στην κοινωνία και στις παρούσες κοινωνικές δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι νέοι και πυροδοτείται με μορφές βιαιοπραγιών εντός των γηπέδων.<sup>132</sup> Σύμφωνα με την 21<sup>η</sup> θέση του ΚΣ της οργάνωσης, οι θεατές/ οπαδοί ταυτίζονται με τις ομάδες και τους παίκτες είδωλα, θεωρούν προσωπική την επιτυχία ή την ήττα της ομάδας τους και για αυτό είναι ικανοί να « θυσιάσουν » για την τιμή της φανέλας.

Σήματα πανικού και κινδύνου γύρω από τους βίαιους οπαδούς συναντά κανείς και σε ορισμένα περιεχόμενα του περιοδικού *Ο Πολίτης*, έντυπο εμβληματικό και επιδραστικό εντασσόμενο στην ευρύτερη ανανεωτική αριστερά της εποχής με ποικίλες πολιτικές, πολιτισμικές αλλά και κοινωνικές θεματολογίες. Ήδη από τον Φεβρουάριο του 1981, μήνα κατά τον οποίο συντελέστηκε η τραγωδία των 21 φιλάθλων του Ολυμπιακού μετά το τελευταίο σφύριγμα της λήξης απέναντι στην ΑΕΚ, στα περιεχόμενα του μηνιαίου περιοδικού φιλοξενείται μια άποψη προβληματισμού γύρω από το συμ-

---

<sup>131</sup> Στο ίδιο.

<sup>132</sup> Αρχείο Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας ( Α.Σ.Κ.Ι. ), αρχείο ΕΚΟΝ « Ρήγας Φεραίος » , κ. 5, 4<sup>ο</sup> Συνέδριο ΕΚΟΝ Ρήγας Φεραίος ( 16-20 Ιανουαρίου 1986 ).

βάν της Θύρας 7 και θέτει ερωτήματα για το φαινόμενο χούλιγκανς: « Ατύχημα, τελικά, ή τυχαία επιβεβαίωση τη συγκεκριμένη αυτή Κυριακή, της άτεγκτης λογικής των διαδικασιών εκβαρβαρισμού που αναπτύσσονται στην κοινωνική και ιδιωτική μας ζωή; ». <sup>133</sup> Ο αρθρογράφος θα υποστηρίξει στο ίδιο κείμενο, επίσης, ότι αν και αναγνωρίζει την προσωπική επιλογή του καθενός να επιμένει σε επικίνδυνες δραστηριότητες, « είναι συνταγματικά και πολιτικά απαράδεκτο το σύνολο των Ελλήνων πολιτών να φέρουν βάρη για ουσιαστικά αντικοινωνικές ασχολίες ορισμένων συμπολιτών τους ».

Στο συγκεκριμένο περιοδικό παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον η συνεχόμενη και απόλυτη ταύτιση των οπαδών με βάρβαρους, βάνουσους και εν πολλοίς πρωτόγονους τύπους που χωρίς έλεος και νόημα καταστρέφουν τα πάντα στο πέρασμά τους. Μέσα από τις γραμμές του *Πολίτη*, οι πράξεις των φανατικών οπαδών παρουσιάζονται ως τρόποι εκτόνωσης που « εκρήγνυνται με τον πιο άναρθρο τρόπο, συνήθως και χωρίς το παραμικρό πρόσχημα: με τη φωτοβολίδα, το ξύλο, τη βρισιά που ισοδυναμεί με ουρλιαχτό ». <sup>134</sup> Αλλού θα τους δοθεί το συμβολικό προσωνύμιο των « νέων βάνδαλων του Αλάρικου, που απειλούν να κατακυριεύσουν τις ανοχύρωτες πόλεις μας », <sup>135</sup> ενώ η ακατανόητη συμπεριφορά τους « απρόσβλητη και ακαταμάχητη, διογκώνεται με τη μεταδοτικότητα επιδημίας ». <sup>136</sup> Τέλος, στις αρχές του 1990 όταν και σταματάει χρονολογικά η έρευνα, σύμφωνα με ένα άρθρο του περιοδικού το φαινόμενο του χούλιγκανισμού έχει πλέον αποτελέσει ένα « κοινωνικό καρκίνο », που αμαυρώνει όσο τίποτε άλλο τα αθλητικά ιδεώδη, παρά τις εβδομαδιαίες προσπάθειες των τηλεπαρουσιαστών να καταδικάσουν τα « θλιβερά επεισόδια του Σαββατοκύριακου », με τους ίδιους τους οπαδούς να είναι οι τελευταίοι σε μια λίστα ηθικών υπαιτίων που ευθύνονται για τα κακώς κείμενα του αθλητισμού. <sup>137</sup>

---

<sup>133</sup> Παπαγιαννάκης Μ., « Το ατύχημα και η Αγία αθλητική οικογένεια », *Ο Πολίτης*, τ. 40, Φεβρουάριος 1981, σσ. 4-6.

<sup>134</sup> Μανιαδάκης Γρ., « Θάνατος στο γήπεδο », *Ο Πολίτης*, τ.73, Νοέμβριος 1986, σ. 15-16. Ο ίδιος, βέβαια, αν και έμμεσα κατηγοριοποιεί τους χούλιγκανς ως ένα σύνολο ημι-κοινωνικών ατόμων, τονίζει ότι η κινδυνολογία και η αναπαραγωγή αφηγήσεων « μυθιστορηματικού τρόμου » γύρω από τους χούλιγκανς από τον Τύπο και την τηλεόραση θα μεγαλώσει « θανάσιμα » την περιθωριοποίησή τους, όπως συμβαίνει και με τους τοξικομανείς.

<sup>135</sup> Ελεφάντης Α., « Βία στα γήπεδα. Όταν η πρόληψη είναι ατελέσφορη απομένει η συγγνή καταστολή », *Ο Πολίτης*, τ.73, Νοέμβριος 1986, σ. 42-45. Υπενθυμίζεται ότι ο Αλάρικος, ως αρχηγός των Βησιγόθων κατέλαβε και λεηλάτησε την Ρώμη το 410 μ.Χ.

<sup>136</sup> Στο ίδιο.

<sup>137</sup> Ελεφάντης Α., « Βία στα γήπεδα, όχι άλλα δάκρυα », *Ο Πολίτης*, τ. 103, Μάρτιος 1990, σσ. 6-8. Ο Ελεφάντης, εκδότης του περιοδικού, θα θεωρήσει τον κοινωνικό αυτό καρκίνο

## Οπτικός ηθικός πανικός

Στην διάρκεια της δεκαετίας του 1980 η τηλεόραση είχε λάβει τη θέση της στα σαλόνια των περισσότερων ελληνικών νοικοκυριών, τουλάχιστον στις αστικές περιοχές. Μέσω της μικρής οθόνης ήταν ευκολότερη η μεταφορά εικόνων από κάθε γωνιά του πλανήτη και φυσικά, στην περίπτωση που μας ενδιαφέρει, από τα ελληνικά γήπεδα. Εκτός από τους ίδιους τους αγώνες που μεταδίδονταν κάθε σαββατοκύριακο από τους τηλεοπτικούς σταθμούς και τα στιγμιότυπα που προβάλλονταν από τις αθλητικές ειδήσεις, οι πολίτες είχαν πλέον την δυνατότητα να παρακολουθούν και ενημερωτικές εκπομπές σχετικά με θέματα που αφορούν την κοινωνία, με την αθλητική βία να θεωρείται ένα από αυτά. Στην κατεύθυνση αυτή, το καλοκαίρι του 1982, η εκπομπή *Εδώ και σήμερα*,<sup>138</sup> μια ενημερωτική εκπομπή της δημόσιας τηλεόρασης με ευρεία θεματολογία, παρουσίασε μια αρκετά ενδιαφέρουσα μελέτη γύρω από το χουλιγκανισμό στην Ελλάδα. Η έρευνα αυτή αποτελεί ένα αντιπροσωπευτικό παράδειγμα για τον τρόπο με τον οποίο μπορούσε να καταστεί γνωστό στο ευρύ κοινό ένα κοινωνικό ζήτημα, όπως αυτό του οπαδισμού, μέσω της τηλεόρασης.

Η εκπομπή χωρίζεται σε δύο μέρη και διαρκεί περίπου μια ώρα. Το πρώτο μέρος, με μορφή αυτοψίας και έρευνας πεδίου, δημοσιογράφοι της ΕΡΤ παίρνουν συνεντεύξεις από οπαδούς κάθε ηλικίας, με ιδιαίτερη αναφορά στους νεαρούς, τόσο στην διάρκεια του αγώνα όσο και εκτός γηπέδου. Με ερωτήσεις για την προσωπική ζωή, τις αντιλήψεις του ατόμου περί βίας, φανατισμού και πολιτικής, οι δημοσιογράφοι προσπαθούν να λάβουν απαντήσεις που δημιουργούν περαιτέρω προβληματισμό αλλά και φόβο από το κοινό. Ενδεικτικά, ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι συζητήσεις μεταξύ του δημοσιογράφου και του εκάστοτε οπαδού γύρω από την άσκηση βίας στους αντίπαλους οπαδούς, με τους περισσότερους συνεντευξιζόμενους να παραδέχονται ότι, αν και δεν προκαλούν οι ίδιοι, οι αψιμαχίες και ο πετροπόλεμος είναι μέρος της οπαδικής κουλτούρας. Σημείο κλειδί για την συνέχεια της εκπομπής αποτελεί επίσης η συζήτηση περί ανάμειξης πολιτικής και οπαδισμού, με τους οπαδούς να δηλώνουν στην πλειοψηφία τους ότι αναγνωρίζουν την ύπαρξη φασιστικών και αναρχικών ατόμων

---

ανίατο και τις κινδυνολογίες των αθλητικών παραγόντων και των δημοσιογράφων ως « φαρισαϊκή υποκρισία ».

<sup>138</sup> ΕΡΤ (παραγωγή), *Εδώ και σήμερα. Αναζητώντας τους Χούλιγκανς*, [ντοκιμαντέρ], 1982.

εντός του οπαδικού κόσμου. Η σκηνή, μάλιστα, ενός 16χρονου οπαδού να σηκώνει το δεξί χέρι αναπαράγοντας συνειδητά, όπως υποστηρίζεται, το ναζιστικό χαιρετισμό, αναμφίβολα κινείται προς την κατεύθυνση της πρόκλησης προβληματισμού και ανησυχίας από το κοινό.

Στο δεύτερο μέρος, οι Γιώργος Κατσιφάρας ( Υφυπουργός Προεδρίας, αρμόδιος για θέματα Αθλητισμού ), Μανώλης Σηφάκης ( Διευθυντής Αστυνομίας Αθηνών ), Γιάννης Μεταξάς ( Καθηγητής Νομικής ) και Γιάννης Βλαστάρης ( δημοσιογράφος ) θα προχωρήσουν, με βάση τα όσα προβλήθηκαν στο πρώτο μέρος, σε συζήτηση για το ζήτημα του χουλιγκανισμού. Αν παρατηρήσει κανείς την σύνθεση των συνομιλητών, αντιλαμβάνεται την ύπαρξη εκπροσώπων από όλους σχεδόν τους φορείς που προαναφέρθηκαν ως πηγές πρόκλησης ηθικού πανικού ( εξαίρεση αποτελεί η Αριστερά ).<sup>139</sup> Με άλλα λόγια ένας εκπρόσωπος της κυβέρνησης, της αστυνομίας, ένας ειδήμων σε θέματα πολιτικής ψυχολογίας και ένας δημοσιογράφος θα αναλάβουν το έργο της ευαισθητοποίησης του ευρύτερου κοινού γύρω από το θέμα. Όπως θα υποστηρίξει και ο ίδιος ο Γιάννης Μεταξάς, άλλωστε, « με την σημερινή εκπομπή [...] κάνουμε γνωστό σε όλους ότι υπάρχει ένα πολύ μεγάλο πρόβλημα ». Στα κυριότερα συμπεράσματα τους συνυπολογίζεται η υποχρέωση του κράτους και των ΜΜΕ στον περιορισμό ή ακόμη και στην εξάλειψη του φαινομένου, η ειδική μεταχείριση που χρειάζονται οι νεαροί οπαδοί, καθώς πρόκειται για « ψυχολογικά διαταραγμένους » ανθρώπους, καθώς και η μη αμφισβητήσιμη παρείσφρηση παραπολιτικών οργανώσεων εντός της κερκίδας. Αναφορικά με το τελευταίο, οι ομιλητές θα καταλήξουν στο συμπέρασμα, ότι μηχανισμοί και αντιλήψεις φασιστικής προέλευσης έχουν διαχυθεί εντός των οπαδών, με ακροδεξιές νοοτροπίες και συμπεριφορές να έχουν γίνει κτήμα των νεαρών χούλιγκανς.

Δεν ήταν η μικρή οθόνη, ωστόσο, η μόνη που ασχολήθηκε με το φαινόμενο του χουλιγκανισμού στην Ελλάδα, αφού και στο χώρο του κινηματογράφου ο σκηνοθετικός φακός εστίασε σε θέματα γύρω από τον οπαδισμό. Η παρουσία του αθλητισμού, κυρίως του ποδοσφαίρου, στην μεγάλη οθόνη μέχρι και τη δεκαετία του 1980, η οποία μας ενδιαφέρει ερευνητικά, αν και υπαρκτή, αφορά κυρίως περιφερειακές ή δευτε-

---

<sup>139</sup> Βέβαια, αξίζει να σημειωθεί ότι ο Γιάννης Βλαστάρης, ο οποίος πραγματοποίησε την έρευνα και συμμετείχε στην συζήτηση του δεύτερου μέρους της εκπομπής, ήταν αριστερός δημοσιογράφος, οργανωμένος ως φοιτητής στην Πανσπουδαστική ( φοιτητική παράταξη της ΚΝΕ ) και στην συνέχεια αρθρογράφος στην *Καθημερινή* και στην *Ελευθεροτυπία*.



ρευούσης, για την πλοκή, σημασίας αναφορές. Άνθρωποι λαϊκής προέλευσης, κατ' αναλογία της ταύτισης του ποδοσφαίρου με τις λαϊκές τάξεις μέχρι και την επαγγελματικοποίηση του ελληνικού ποδοσφαίρου, όπως ποδοσφαιριστές, διαιτητές, παράγοντες ή και θεατές, παρουσιάζονται σε ορισμένες ελληνικές ταινίες των μεταπολεμικών δεκαετιών.<sup>140</sup> Με ύφος κωμικοτραγικό οι ήρωες συμπληρωματικά ασχολούνται με το ποδόσφαιρο, συνήθως για να καλύπτουν τα προς το ζην και μέχρι να αντιληφθούν ότι μάταια προσδοκούν κοινωνική και οικονομική ανέλιξη μέσα από την ενασχόληση τους με το δημοφιλές άθλημα. Σε γενικές γραμμές, η αίσθηση που δίνεται για την « στρογγυλή θεά » είναι αρνητική, αφού αλλοτριώνει μέσα από δολοπλοκίες ή ανήθικες δραστηριότητες και τελικά προκαλεί προβλήματα ( χαρακτηριστικό παράδειγμα το συνεχές ξύλο που δέχεται ο ηθοποιός Νίκος Σταυρίδης υποδύομενος τον διαιτητή, στην ομώνυμη ταινία του Φίλιππου Φυλακτού το 1963 ) στις ζωές των πρωταγωνιστών.<sup>141</sup>

Στην διάρκεια της δεκαετίας του ογδόντα κάνουν την εμφάνισή τους δύο εμπορικές κινηματογραφικές ταινίες, οι οποίες για πρώτη φορά θα τοποθετήσουν ενασχολήσεις γύρω από το ποδόσφαιρο στο επίκεντρο της πλοκής. Συγκεκριμένα οι ταινίες *Θύρα 7: Η μεγάλη στιγμή* ( 1983 ) του Νίκου Φώσκολου και *Χούλιγκανς: Κάτω τα χέρια από τα νιάτα* ( 1983 ) του Κώστα Καραγιάννη, θα μεταφέρουν νοητά το κινηματογραφικό κοινό στο εσωτερικό του οπαδικού κόσμου. Πριν, ωστόσο, αναφερθούμε αναλυτικότερα στα δύο αυτά έργα, αξίζει να τα τοποθετήσουμε και να τα συμπεριλάβουμε σε δύο ευρύτερους κοινωνικούς, αλλά και κινηματογραφικούς, κύκλους. Αρχικά, και οι δύο ταινίες μπορούν να ενταχθούν στο κλίμα δημόσιας « καταγγελίας » έναντι στα νοηματοδοτούμενα ως κακώς κείμενα της κοινωνίας.<sup>142</sup> Το κλίμα αυτό, το οποίο δεν

---

<sup>140</sup> Για μια πλούσια σχετική παρουσίαση βλ. Δελβερούδη Ε.Α., *Οι νέοι στις κωμωδίες του ελληνικού κινηματογράφου ( 1948-1974 )*, ΙΑΕΝ, Αθήνα, 2004.

<sup>141</sup> Κασσαβέτη Ορ. Ε.- Τζούκας Β., « Έχεις οργανωθεί για να πεθάνεις για το μεγαλείο της; Ποδόσφαιρο, φανατικοί οπαδοί και βία στον εμπορικό κινηματογράφο της δεκαετίας του 1980. Η περίπτωση της κινηματογραφικής ταινίας *Χούλιγκανς* », στο Τσιγγίλης Ν., Μαστρογιαννάκης Δ., (επιμ.), *Αθλητισμός και Μέσα Επικοινωνίας. Ρητορική, ταυτότητες και αναπαράστασεις*, Ζυγός, Θεσσαλονίκη, 2020, σ. 320.

<sup>142</sup> Παναγιωτόπουλος Π., « Καταγγελία. Κινηματογραφικά τεκμήρια μιας παρωχημένης κοινωνικής ηθικής », στο Βαμβακάς Β.- Παναγιωτόπουλος Π. (επιμ.), *Η Ελλάδα στη δεκαετία του '80. Κοινωνικό, πολιτικό και πολιτισμικό λεξικό*, Επίκεντρο, Αθήνα, 2014 (α' έκδοση 2010), σ. 251-252.

είναι μια καινοτομία της Μεταπολίτευσης,<sup>143</sup> αλλά στην διάρκεια της λαμβάνει χώρα μέσα από καθημερινούς έμμεσους σχολιασμούς, αναφέρεται σε πρακτικές και δραστηριότητες που « προσβάλουν » την καθεστηκυία τάξη καθώς και την έννομη λειτουργία του κοινωνικού συνόλου. Φαινόμενα όπως η βία, η χρήση ναρκωτικών, οι μικροκλοπές και οι σεξουαλικές « μειοψηφικές » τάσεις ( τρανς, ομοφυλόφιλοι ) βρέθηκαν στο στόχαστρο του Τύπου, της τηλεόρασης, των διανοουμένων και εν γένει των πομπών κοινωνικών μηνυμάτων. Έτσι, με ύφος ηθικοπλαστικό και αναδεικνύοντας διπολικές « καλές » και « κακές » συμπεριφορές, κινηματογραφικές απόπειρες, όπως τα *Τσακάλια* ( 1983 ) του Γιάννη Δαλιανίδη, οι *Φυλακές Ανηλίκων* ( 1982 ) του Ντίμη Δαδήρα, αλλά και οι *Θύρα 7* και *Χούλιγκανς*, προβάλλουν με τρόπο συντηρητικό και συχνά υπερβολικό νεανικές συμπεριφορές που θεωρούνται ως παραβατικές ή αντικοινωνικές. Οι ταινίες αυτές, αν και κατώτερης καλλιτεχνικής απόδοσης και ερμηνείας με χαμηλή απήχηση στο κινηματογραφικό κοινό, αποτέλεσαν σημαντικές προσπάθειες ανάδειξης μεν καθημερινών προβληματικών τάσεων, αντιδιαστολής δε με έναν πιο συνηθισμένο και φιλήσυχο τρόπο κοινωνικής συνύπαρξης.

Από άποψη κινηματογραφικού ενδιαφέροντος, οι ταινίες αυτές μπορούν να ενταχθούν μαζί με άλλες κινηματογραφικές απόπειρες στον λεγόμενο « κύκλο της αλητείας ».<sup>144</sup> Με πρωτεργάτη τον σκηνοθέτη Γιάννη Δαλιανίδη, ο οποίος ήδη από την δεκαετία του 1960 μετέφερε στην μεγάλη οθόνη πράξεις και συμπεριφορές ηθικά διεφθαρμένες, παράνομες και κοινωνικά καταδικασμένες ( χαρακτηριστικά τα έργα *Κατήφορος*, *Νόμος 4000* και *Στεφανία* ), στην δεκαετία του 1980 δημιουργείται ένας νέος κύκλος ταινιών με εστίαση σε προβληματικές νεανικές συμπεριφορές. Ως σημείο αναφοράς του κύκλου αυτού θεωρούνται τα τρία φιλμ του Δαλιανίδη *Τα Τσακάλια* ( 1981 ), *Η στροφή* ( 1982 ) και *Οι επικίνδυνοι* ( 1983 ), μια τριλογία ουσιαστικά ταινιών, η οποία παρουσιάζει τις περιπέτειες νεαρών ατόμων και την ροπή τους προς τα ναρκωτικά και τις κλοπές, τονίζοντας ιδιαίτερα την ευθύνη της κοινωνίας και της οικογένειας για τις συνέπειες των νεαρών παραβατών. Οι ταινίες, λοιπόν, *Χούλιγκανς* και *Θύρα 7*, μπορούν να αποτελέσουν μέρος αυτής της σειράς ταινιών, η οποία επεδίωξε να ασχοληθεί με « δύσκολα » και τολμηρά θέματα, όπως η βία, τα ναρκωτικά,

---

<sup>143</sup> Στο ίδιο, σ. 251. Δημόσιες καταγγελίες στην Ελλάδα θεωρούνται και οι μεταπολεμικές απόπειρες κριτικής ενάντια στους διαχωρισμούς των Ελλήνων πολιτών σε πολίτες πρώτης και δεύτερης τάξης, ανάλογα με τις πολιτικές και ιδεολογικές τους τοποθετήσεις.

<sup>144</sup> Κασσαβέτη Ορ. Ε., *Η ελληνική βιντεοταινία ( 1985-1990 )*. *Ειδολογικές, κοινωνικές και πολιτισμικές διαστάσεις*, Ασίνη, Αθήνα, 2014, σ. 100-110.

ο υπόκοσμος αλλά και η κρίση των οικογενειακών αξιών ως αιτία του εκφυλισμού της άλλοτε « υγιούς » ελληνικής νεολαίας.

Μιλώντας ειδικότερα για τις δύο αυτές ταινίες θα μπορούσαμε αρχικά να πούμε ότι υπάρχει μια βασική ειδοποιός διαφορά. Η ταινία *Θύρα 7*, η οποία αποτελεί ένα έργο-φόρο τιμής στους 21 νεκρούς φίλαθλους του Ολυμπιακού, παρουσιάζει κυρίως την « καλή » πλευρά του φίλαθλου κοινού. Μια παρέα νεαρών ανδρών και γυναικών με μεγάλο πάθος και θαυμασμό θα σταθεί δίπλα στον φίλο της Μάκη ( Χ. Κάλοου ) ο οποίος, αν και ταπεινής καταγωγής, θα προσπαθήσει, μάλλον ανεπιτυχώς, να αποκτήσει δημοφιλία και έσοδα μέσω του ποδοσφαιρικού του ταλέντου. Παρ' όλο που ο πρωταγωνιστής, όντας τραυματίας, θα καταφύγει σε παράνομες και καταδικαστέες πράξεις για να κερδίσει χρήματα που θα του ανοίξουν τον δρόμο για την επιστροφή του στα γήπεδα, αναφορικά με το θέμα του οπαδικού κινήματος που μας ενδιαφέρει, εδώ, παρουσιάζεται, κυρίως, ο υγιής και αγνός φίλαθλος, χωρίς τις ακρότητες και τις βαρβαρότητες. Οι φίλαθλοι και προσωπικοί φίλοι του ήρωα τον αγαπούν και του συμπαραστέκονται με ειρηνικό τρόπο.

Αντίθετα, η ταινία *Χούλιγκανς*,<sup>145</sup> θα μπορούσε να πει κανείς ότι αποτελεί την επιτομή της ενδοσκόπησης στα « άβυσσα » του χουλιγκανισμού, αφού παρουσιάζει γλαφυρά τις διαδικασίες μετατροπής « προβληματικών » νέων σε ανυποψίαστους επαγγελματίες ταραξίες στον βωμό της άκρατης αφοσίωσης στην ομάδα, ενώ ταυτόχρονα μεταφέρει στην μεγάλη οθόνη τον ηθικό πανικό που επικρατούσε την ίδια περίοδο γύρω από την βία και συγκεκριμένα την οπαδική. Βασικοί ήρωες της ταινίας είναι ο Μίλτος ( Γ. Πετρόχειλος ), η Αγνή ( Λ. Θάνου ), ο Άρης ( Σ. Ντούζος ) και ο Σταύρος ( Γ. Λουκάδης ), μια παρέα φανατικών οπαδών του Ολυμπιακού, η οποία συνηθίζει να επιτίθεται σε οπαδούς αντίπαλων ομάδων, να καταστρέφει περιουσίες, να κάνει χρήση ουσιών και να ακολουθεί έναν αντισυμβατικό τρόπο ερωτικής πράξης με την συμμετοχή όλων των ηρώων. Στην ομάδα θα προστεθεί και ο Γιώργος ( Α. Γυφτόπουλος

---

<sup>145</sup> Όσο αφορά τις επιδόσεις της ταινίας, στο διάστημα 1982-1983 όταν και προβλήθηκε στους κινηματογράφους, μέτρησε 58.671 θεατές. Αν και δεν συγκαταλέγεται στις πιο επιτυχημένες, από άποψη προσέλευσης θεατών, ταινίες της εποχής, η απήχηση ήταν μάλλον μεγαλύτερη ανάμεσα στο « οπαδικό » κοινό. Σύμφωνα με την βιβλιογραφία, ομάδες νεαρών παρακολουθούσαν το έργο στις κινηματογραφικές αίθουσες και δεν ήταν σπάνιες οι συμπλοκές ανάμεσα σε υποστηρικτές διαφορετικών ομάδων. Για παράδειγμα, σύμφωνα με άρθρο των *Νέων* ( 18/1/1983 ) σε κινηματογράφο της Κυψέλης έγιναν επεισόδια ανάμεσα σε οπαδούς του ΟΣΦΠ και της ΑΕΚ, με τις αρχές να επεμβαίνουν και να σκέφτονται τη διακοπή των προβολών για λόγους ασφαλείας. Βλ. σχετικά Κασσαβέτη Ορ. Ε, ό.π., σ. 330.

), ένα ευαίσθητο αλλά απεγνωσμένο από τις κοινωνικές και γονεακές προσδοκίες της αστικής του οικογένειας, ο οποίος μετά από συμπλοκές της παρέας με οπαδούς της ΑΕΚ θα καταλήξει προσωρινά στο νοσοκομείο και στην συνέχεια μόνιμα στο αναπηρικό καροτσάκι. Ο πατέρας του Σάββας ( Π. Ζαρκάδης ) θα κάνει τα πάντα για να βρει τους ένοχους για την κατάσταση του γιού του και τότε θα αποδειχθεί η σύνδεση των οπαδικών κοινοτήτων με διεθνείς φασιστικές αντιδημοκρατικές οργανώσεις, οι οποίες έχοντας ως διαμεσολαβητές τους αρχηγούς των οπαδικών συνδέσμων, δημιουργούν στρατούς από νέους, όπως η παρέα της ταινίας, για την εξυπηρέτηση των σχεδίων τους.

Σε αυτό το σημείο αξίζει να σταθεί κανείς σε ορισμένες παρατηρήσεις σχετικά με συμβολισμούς και γενικεύσεις ή υπερβολές που διακατέχουν το συγκεκριμένο έργο. Ξεκινώντας από τους πιο οφθαλμοφανείς, παρουσιάζεται ως αλληλένδετη η σχέση του οπαδισμού με την ιδεολογία του φασισμού. Η παρείσφρηση της ακροδεξιάς στις κερκίδες γίνεται με απόλυτη μυστικότητα, με αποτέλεσμα τα μέλη να αποκτούν συνειδητά και μη, μηχανισμούς και σύμβολα που παραπέμπουν σε παραστρατιωτικές οργανώσεις, παγκοσμίας μάλιστα εμβέλειας. Η τήρηση, για παράδειγμα, του σεβασμού στην εσωτερική ιεραρχία, η ταύτιση με τις γραμμές του « αρχηγού » και η χρήση αξεσουάρ, σαν τις κονκάρδες με ναζιστικά σύμβολα όπως ο ναζιστικός σταυρός, αποτελούν χαρακτηριστικά που συνδέουν τους οπαδούς με τον φασισμό. Η επιλογή αυτή, ενδεχομένως, να ακολουθεί τα παραδείγματα της ΤΟΦΑ και της ΝΟΠΟ, που αναφέρθηκαν σε προηγούμενο κεφάλαιο, ακροδεξιών πυρήνων δηλαδή στο εσωτερικό των οπαδών της ΑΕΚ και του Παναθηναϊκού αντίστοιχα. Η οπτική αυτή φαίνεται να συγκλίνει περισσότερο με την αριστερή ανάγνωση της εποχής, σύμφωνα με την οποία η εξέδρα και οι σύνδεσμοι αποτελούν προσφιλείς χώρους διείσδυσης της ακροδεξιάς και ταυτόχρονα αποκλίνει από την αντίστοιχη οπτική του αστικού χώρου, η οποία « δείχνει » αναρχικές πρακτικές στο εσωτερικό των οπαδών.

Ένα επιπλέον σημαντικό στοιχείο υπερβολής που παρατηρείται στην ταινία είναι η φαινομενικά απόλυτη ταύτιση των ηρώων με το ποδόσφαιρο και τον οπαδισμό. Οι πρωταγωνιστές παρουσιάζονται ως αέναοι « μαχητές » του συνδέσμου στον οποίο ανήκουν, χωρίς να δηλώνεται κάποια άλλη ενασχόληση, επάγγελμα ή δραστηριότητα κατά την διάρκεια της καθημερινότητάς τους. Με μοναδική πηγή εσόδων το « χαρτζιλίκι » που δέχονται από τον αρχηγό του συνδέσμου, Νώντα ( Ν. Τσαχιρίδης ), όλη η ζωή τους φαίνεται αφιερωμένη στις ανάγκες της ομάδας. Με σχεδόν καθημερινές

επιθέσεις εναντίον άλλων οπαδών, πρόκληση υλικών φθορών σε εχθρικούς συνδέσμους και φυσικά παρακολούθηση της αγαπημένης τους ομάδας υπερτονίζεται η οπαδική ταυτότητα των χαρακτήρων. Επίσης, ενδυματολογικά επιλέγονται συμβολικοί τρόποι πρόσδεσης των χαρακτήρων με την ομάδα τους και τον χουλιγκανισμό γενικότερα. Για παράδειγμα, το στυλ που παραπέμπει σε υποκουλτούρες με μουσικές επιρροές από punk και metal, τα οπαδικά κασκόλ, οι σημαίες, τα τατουάζ, ακόμη και η μπλούζα του Μίχου με τυπωμένη την λέξη « Χούλιγκαν », αποτελούν τυποποιημένες αναπαραστάσεις της απόλυτης ταύτισης του κάθε ήρωα/οπαδού με την ομάδα και το κίνημα που υποστηρίζει.<sup>146</sup> Με αυτόν τον τρόπο επιδιώκεται να μεταφερθεί στην οθόνη, η αντίληψη περί νέων ταραξιών που μη έχοντας άλλο νόημα στην ζωή τους, ζουν και αναπνέουν για να καταστρέφουν, να τσακώνονται και να « πεθαίνουν » για την ομάδα τους.

Βέβαια, μέσα από την σύμπλευση μυθοπλασίας και πραγματικότητας στην εξέλιξη της πλοκής, προκύπτει με ρεαλιστικό τρόπο η απομυθοποίηση της άποψης, σύμφωνα με την οποία τα νεαρά μέλη των οπαδικών συνδέσμων είναι κατά βάση παιδιά κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων. Με άλλα λόγια, αν εξετάσει κανείς την σχετική βιβλιογραφία αλλά και μαρτυρίες ανθρώπων της εποχής, θα αντιληφθεί ότι ανάμεσα στα μέλη των οπαδικών κοινοτήτων συνυπήρχαν τόσο άτομα λαϊκών τάξεων όσο και νεαροί ( και νεαρές ) ευκατάστατων οικογενειών, ενώ ο τόπος προέλευσης των οπαδών ήταν αφενός η επαρχία, αφετέρου οι πόλεις. Η πραγματικότητα αυτή όντως επιβεβαιώνεται από την σύνθεση της παρέας των *Χούλιγκανς*. Η Αγνή είναι ένα κορίτσι από την Λάρισα που έχοντας έρθει σε σύγκρουση με τους γονείς της καταλήγει στην Αθήνα, ο Γιώργος, όπως προαναφέρθηκε, γόνος αστικής οικογένειας « το σκάει » από το πατρικό του, ενώ ο Μίχος παρουσιάζεται να χλευάζει και να συμπεριφέρεται με αντιδραστικό τρόπο στον ιερέα πατέρα του, αρνούμενος να αποδεχθεί τις νουθεσίες του και βρίσκοντας νόημα μόνο στην οπαδική του ταυτότητα. Όλα τα παραπάνω συγκλίνουν με την υπόθεση ότι στην περίοδο της Μεταπολίτευσης, υποκουλτούρες και συλλογικότητες, όπως εκείνες των οπαδών, αποτελούμενες από νεαρούς που ήρθαν σε σύγκρουση με τις κοινωνικές και οικογενειακές συμβάσεις και τους « καθωσπρέπει » τρόπους συμπεριφοράς, ανέπτυξαν μια έντονα αντιδραστική και αντισυμβατική δράση στις καθημερινές τους ενασχολήσεις, στην εμφάνιση και στα « πιστεύω » τους.

---

<sup>146</sup> Στο ίδιο, σ. 328.

## Επίλογος

« Ήταν μια εποχή βίαη, αλλά και αθώα ταυτόχρονα ». <sup>147</sup> Με αυτά τα λόγια προσπάθησε να αποδώσει την εκ των υστέρων αποτίμησή του για τον οπαδισμό της δεκαετίας του 1980, ένας συνομιλητής μου. Νεαροί στην πλειοψηφία τους που δήλωναν ως αφοσιωμένοι οπαδοί της μιας ή της άλλης ομάδας, ξόδευαν χρόνο και χρήμα για να την ακολουθούν πιστά και βρήκαν μια οδό φυγής από τα κανονιστικά πλαίσια που είχε καθιερώσει για αυτούς η κοινωνία και η οικογένεια. Παιδιά που αντιμετωπίστηκαν ως « άρρωστα », « απείθαρχα » και « αντικοινωνικά » και πολλές φορές παρουσιάστηκαν ως η ζωντανή απόδειξη της κρίσης αξιών στην ελληνική κοινωνία. Άτομα, που αν και τότε βρέθηκαν στο στόχαστρο του Κράτους, των ΜΜΕ και της κοινής γνώμης για τα « πεπραγμένα » τους, αναφερόμενος στην χρήση βίας, σήμερα αντιμετωπίζουν με κάποια μυθική νοσταλγία εκείνα τα γεγονότα.

Και κάπου εδώ αντιλαμβάνεται κανείς ότι υπάρχει μια μεγάλη αντίφαση. Πως νοείται η ύπαρξη τόσο διαφορετικών ερμηνειών για το φαινόμενο αυτό; Πως είναι δυνατό οι εκτός οπαδικού κινήματος να μιλούν για μάλιστα της κοινωνίας, ενώ οι συμμετέχοντες να το ωραιοποιούν; Μια πιθανή απάντηση βρίσκεται στο γεγονός ότι η κοινωνία δεν κατάφερε με βάση τα τότε δεδομένα της εποχής να αναγνωρίσει τους νεαρούς οπαδούς ως άτομα που ψάχνουν έναν καινοτόμο τρόπο απεγκλωβισμού από τα πατροπαράδοτα « πρέπει ». Η μη εξοικείωση των Ελλήνων με μη πολιτικοποιημένες συλλογικότητες, που ωστόσο παράγουν στο εσωτερικό τους ένα είδος κοινωνικοποίησης, έφερε την καχυποψία προς τους οπαδικούς συνδέσμους και προς τους οπαδούς συγκεκριμένα. Ακριβώς αυτή η αντιμετώπισή τους ως βαρβάρων και εγκληματιών είναι, κατά την άποψη μου, εκείνη που τους ώθησε σε ακόμη ωμότερες συμπεριφορές και έτσι μπορεί να εξηγηθεί το οξύμωρο της διπολικής ερμηνείας που δίνεται στους χούλιγκανς της δεκαετίας του 1980.

Ενδιαφέρον, όμως, παρουσιάζει και η αλλαγή της στάσης των ίδιων των οπαδών της εποχής που με το πέρασμα των χρόνων απομακρύνθηκαν οριστικά από το

---

<sup>147</sup> Κ. Παναγιώτης, Αθήνα, φίλαθλος ΠΑΟ.

χώρο της κερκίδας. Τι τους ώθησε σε αυτή τη κίνηση; Πέρα από τους βιολογικούς λόγους της μετάβασης από τα « ανήσυχα» νιάτα στην σοβαρή και γεμάτη ευθύνες ενήλικη ζωή, μια πιθανή εξήγηση που μπορεί να δοθεί αφορά την επικίνδυνα πιο άγρια μορφή που πήραν τα πράγματα. Πράγματι, από την δεκαετία του 1990 έως και τις μέρες μας, γίνεται φανερά λόγος για ένα όχι και τόσο αθώο οπαδικό κίνημα. Οι εκατοντάδες νεαροί που μετρούσαν χιλιόμετρα ακολουθώντας την ομάδα τους και κατέληγαν σε καβγάδες σώμα με σώμα με τους αντίπαλους οπαδούς για την υπεράσπιση του κασκόλ και της φανέλας, έδωσαν τη θέση τους σε επαγγελματίες δολοφόνους που σαν « οπαδικοί προσωπικοί στρατοί » αθλητικών μεγαλομετόχων βρίσκουν το ποδόσφαιρο ως αφορμή για να σκοτώσουν έως και αθώους ανθρώπους. Ο Άλκης Καμπανός και ο Μιχάλης Κατσούρης είναι οι δύο τελευταίοι χρονικά αθώοι που βρέθηκαν στο λάθος σημείο την λάθος στιγμή και δολοφονήθηκαν με αφορμή το ποδόσφαιρο. Σε αυτούς, άλλωστε, είναι αφιερωμένη και η παρούσα μελέτη.

## Πηγές- Βιβλιογραφία

### Αρχεία

- Αρχείο Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας ( Α.Σ.Κ.Ι. ), αρχείο ΕΚΟΝ « Ρήγας Φεραίος », κ. 3, 3<sup>ο</sup> Συνέδριο ΕΚΟΝ Ρήγας Φεραίος ( 29 Απριλίου-5 Μαΐου 1983 ).
- Αρχείο Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας ( Α.Σ.Κ.Ι. ), αρχείο ΕΚΟΝ « Ρήγας Φεραίος », κ. 5, 4<sup>ο</sup> Συνέδριο ΕΚΟΝ Ρήγας Φεραίος ( 16-20 Ιανουαρίου 1986 ).

### Νόμοι

- Νόμος Υπ' αριθμόν 1646/1986, ΦΕΚ 138/Α/10-9-1986, « Μέτρα πρόληψης και καταστολής της βίας στους αθλητικούς χώρους και άλλες διατάξεις ».
- Νόμος Υπ' αριθμόν 1787/1988, ΦΕΚ 130/Α/15-6-1988, « Κύρωση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για τη βία των θεατών και την ανάρμοστη συμπεριφορά στις αθλητικές συναντήσεις και ιδιαίτερα στους ποδοσφαιρικούς αγώνες ».
- Υπουργική Απόφαση 2403/1989, ΦΕΚ Β-719/21/26-9-1989, « Μέτρα για την πρόληψη και καταστολή της βίας στα γήπεδα ».

### Τύπος, περιοδικά

- *Αστυνομική Επιθεώρηση*, « Λιγότερη η βία φέτος στα ελληνικά γήπεδα. Πώς η αστυνομία περιόρισε το Χουλιγκανισμό », τ.3, Μάιος 1984, σ. 31-32.
- *Αυγή*, « Ξυπνήστε », 28 Οκτωβρίου 1986.
- *Αυγή*, « Κοντράστ », 31 Οκτωβρίου 1986.
- *Αυγή*, « Σήμα κινδύνου η νέα τραγωδία. ΑΕΚ-ΠΑΟΚ= 1 νεκρός. Κυβέρνηση και αθλητική ηγεσία χωρίς αποτελεσματική πολιτική », 7 Δεκεμβρίου 1986.
- Δοντάς Δ., « Είμαστε όλοι υπεύθυνοι », *Τα Νέα*, 30 Οκτωβρίου 1986, σ.54-55.
- *Έθνος*, « Η τραγωδία του Αλκαζάρ », 27 Οκτωβρίου 1986, 23-25.
- Ελεφάντης Α., « Βία στα γήπεδα. Όταν η πρόληψη είναι ατελέσφορη απομένει η στυγνή καταστολή », *Ο Πολίτης*, τ.73, Νοέμβριος 1986, σ. 42-45.



- Ελεφάντης Α., « Βία στα γήπεδα, όχι άλλα δάκρυα », *Ο Πολίτης*, τ. 103, Μάρτιος 1990, σσ. 6-8.
- Καπετανάκης Η., « Αμφισβήτηση. Δύναμη αδράνειας ή κίνητρο οργανωμένης πάλης; », *Ριζοσπάστης*, 27 Νοεμβρίου 1983, σ. 4.
- Λινάρδος Π.Ν., « Δραματικό SOS », *Το Βήμα της Κυριακής*, 2 Νοεμβρίου 1986, σ. 62.
- Λινάρδος Π.Ν., « Με κλειστά χαρτιά; », *Το Βήμα της Κυριακής*, 9 Νοεμβρίου 1986, σ. 55.
- Μακροζαχόπουλος Φ., « Βία και Χούλιγκανς. Η κατάρα των γηπέδων », *Αστυνομική Επιθεώρηση*, τ.1, Ιανουάριος 1987, σ. 49- 51.
- Μανιαδάκης Γρ., « Θάνατος στο γήπεδο », *Ο Πολίτης*, τ.73, Νοέμβριος 1986, σ. 15-16.
- Μανιάτης Γ., « Μερικές πλευρές της πολιτικής διάστασης του ανορθολογισμού », *Ριζοσπάστης*, 29 Σεπτεμβρίου 1983, σ. 3.
- Μουστάκης Γ., « Οι 10 πληγές του ποδοσφαίρου », *Έθνος*, 31 Οκτωβρίου 1986, σ. 6.
- *Νέα (Τα)*, « Σκηνές Χείζελ στην πύρινη Τούμπα », 6 Οκτωβρίου 1986, σσ. 32-33.
- *Νέα (Τα)*, « Πρεζόνια », 7 Οκτωβρίου 1986, σ. 2
- *Νέα (Τα)*, « Η βία », 8 Δεκεμβρίου 1986, σ. 2.
- *Νέα (Τα)*, « Όλη η Ευρώπη στο έλεος τους! », 23 Μαΐου 1988, σ. 30-31.
- Παλλήκαρης Ε., « Χούλιγκανς. Γενική δοκιμή πριν το πρωτάθλημα », *Ριζοσπάστης*, 19 Σεπτεμβρίου 1982, σ. 4.
- Παπαγιαννάκης Μ., « Το ατύχημα και η Αγία αθλητική οικογένεια », *Ο Πολίτης*, τ. 40, Φεβρουάριος 1981, σσ. 4-6.
- Παπαπαναγιώτου Μπ., « Είμαστε οι πρώτοι και ακολουθούν και άλλοι νεκροί », *Αυγή*, 2 Νοεμβρίου 1986
- Παπαχρήστος Γ., « Η βία στη σέντρα », *Το Βήμα της Κυριακής*, 2 Νοεμβρίου 1986, σ. 42-43.
- Πολύμερος Ν., « Η βία στα γήπεδα », *Αστυνομική Επιθεώρηση*, τ.5, Μάιος 1988, σ. 341- 346.
- Σαββίδου Κ., « Τα Εξάρχεια χτες και σήμερα. Μια γειτονιά ιστορική και παρεξηγημένη » *Αστυνομική Επιθεώρηση*, , τ. 23-24, Νοέμβριος- Δεκέμβριος 1985, σ. 577-580.

- Τέτου Γ., « Απ' εδώ πέρασαν οι βάρβαροι », *Έθνος*, 6 Σεπτεμβρίου 1983, σ. 10-11.

### **Προφορικές μαρτυρίες**

- Ανώνυμος, Αθήνα, ένστολος στην Μονάδα Αποκατάστασης Τάξης ( ΜΑΤ ).
- Δ. Στέφανος, Λάρισα, φίλαθλος ΑΕΛ.
- Κ. Παναγιώτης, Αθήνα, φίλαθλος ΠΑΟ.
- Κ. Βασίλης, Πειραιάς, εργαζόμενος στο ΟΑΚΑ.

### **Οπτικοακουστικό υλικό**

- ΕΡΤ ( παραγωγή), *Εδώ και σήμερα. Αναζητώντας τους Χούλιγκανς*, [ντοκιμαντέρ], 1982.
- ΕΡΤ ( παραγωγή), *Το Μεγάλο Ντέρμπι*, [ντοκιμαντέρ], 1988.
- Καραγιάννης Κ. ( σκηνοθεσία ), *Χούλιγκανς. Κάτω τα χέρια απ' τα νιάτα*, [ταινία], 1983.
- Φώσκολος Ν. ( σκηνοθεσία), *Θύρα 7. Η Μεγάλη Στιγμή*, [ταινία], 1983.

### **Βιβλιογραφία**

- Ανδριάκαινα Ε., « Ναρκωτικά. Βιογραφικές επιλογές, αυτοπραγμάτωση και εξάρτηση », στο Βαμβακάς Β.- Παναγιωτόπουλος Π. ( επιμ.), *Η Ελλάδα στη δεκαετία του '80. Κοινωνικό, πολιτικό και πολιτισμικό λεξικό*, Επίκεντρο, Αθήνα, 2014 ( α' έκδοση 2010), σ. 355-357.
- Άντερσον Μπ., *Φαντασιακές κοινότητες. Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, Νεφέλη, Αθήνα, 1997.
- Avdela E., « Corrupting and uncontrollable Activities. Moral panic about Youth in Post-Civil-War Greece », στο *Journal of Contemporary History*, vol. 43, 2008, σ. 25-44.
- Βαμβακάς Β., *Η συγκρότηση της ετερότητας από τη δημόσια σφαίρα κατά την περίοδο της Μεταπολίτευσης*, διδακτορική διατριβή, ΕΚΠΑ, Αθήνα, 2000.

- Βαμβακάς Β.- Παναγιωτόπουλος Π. (επιμ.), *Η Ελλάδα στη δεκαετία του '80. Κοινωνικό, πολιτικό και πολιτισμικό λεξικό*, Επίκεντρο, Αθήνα, 2014 (α' έκδοση 2010).
- Βαφέας Ν.- Κοταρίδης Ν., « Το φαινόμενο της ποδοσφαιρικής βίας στην Ελλάδα ( 1974- 2004). Μια ποσοτική κοινωνιολογική διερεύνηση », στο Ζαϊμάκης Γ., Φουρναράκη Ε. (επιμ.), *Κοινωνία και αθλητισμός στην Ελλάδα. Κοινωνιολογικές και ιστορικές προσεγγίσεις*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2015, σ. 321-338.
- Βούλγαρης Γ., *Η Μεταπολιτευτική Ελλάδα, 1974-2009*, Πόλις, Αθήνα, 2021 ( α' έκδοση 2013).
- Dunning E., *Sports matters. Sociological studies of sport, violence and civilization*, Routledge, London, 1999.
- Ζαϊμάκης Γ., « Νεολαία, συλλογική μνήμη και οπαδισμός στην Ελλάδα την περίοδο της Μεταπολίτευσης », στο Κατσάπης Κ. (επιμ.), *Οι Απειθαρχοί. Κείμενα για την ιστορία της νεανικής αναίδειας τη μεταπολεμική περίοδο*, Οκτώ, Αθήνα, 2018, σ. 39-72.
- Ζαϊμάκης Γ., Φουρναράκη Ε. (επιμ.), *Κοινωνία και αθλητισμός στην Ελλάδα. Κοινωνιολογικές και ιστορικές προσεγγίσεις*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2015.
- Ζεστανάκης Π., « Η 'απολίτικη αντίδραση'. Καινοφανείς συλλογικότητες και νέες εννοιολογήσεις της πολιτικής δράσης στην Αθήνα της δεκαετίας του 1980 », στο Αυγερίδης Μ., Γαζή Ε., Κορνέτης Κ. (επιμ.), *Μεταπολίτευση. Η Ελλάδα στο Μεταίχμιο δύο αιώνων*, Θεμέλιο, Αθήνα, 2015, σ. 169-174.
- Goode E.- Ben Yeduha N., *Moral panics. The social construction of deviance*, Blackwell, Oxford, 1994.
- Hall St., Critcher C., Jefferson T., Clarke J., Roberts Br., *Policing the crisis. Mugging, the State and Law and Order*, Macmilian education Ltd, London, 1978.
- Jenkins R., *Κοινωνική ταυτότητα*, Σαββάλας, Αθήνα, 2007.
- Κασσαβέτη Ορ. Ε., *Η ελληνική βιντεοταινία ( 1985-1990 ). Ειδολογικές, κοινωνικές και πολιτισμικές διαστάσεις*, Ασίνη, Αθήνα, 2014.
- Κασσαβέτη Ορ. Ε.- Τζούκας Β., « Έχεις οργανωθεί για να πεθάνεις για το μεγαλείο της; Ποδόσφαιρο, φανατικοί οπαδοί και βία στον εμπορικό κινηματογράφο της δεκαετίας του 1980. Η περίπτωση της κινηματογραφικής ταινίας Χούλιγκανς », στο Τσιγγίλης Ν., Μαστρογιαννάκης Δ., (επιμ.), *Αθλητισμός*

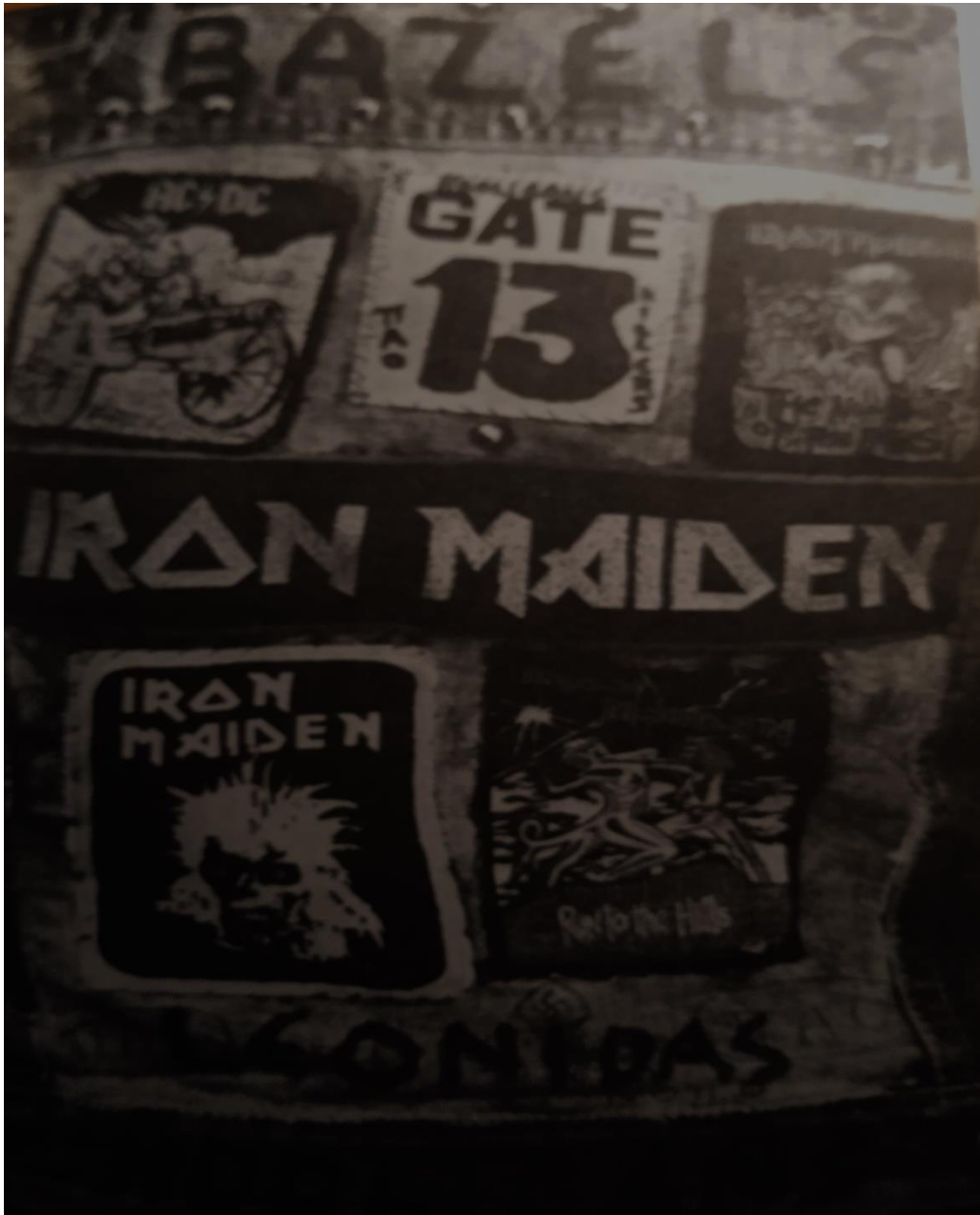
- και Μέσα Επικοινωνίας. Ρητορική, ταυτότητες και αναπαραστάσεις, Ζυγός, Θεσσαλονίκη, 2020, σ. 313-335.
- Κατσάπης Κ., *Ήχοι και Απόηχοι. Κοινωνική ιστορία του ροκ εν ρολ φαινομένου στην Ελλάδα, 1956-1967*, ΙΑΕΝ, Αθήνα, 2007.
  - Κατσάπης Κ., « Νεαρές εκδιδόμενες κοπέλες στην Αθήνα του '60: στοιχεία κοινωνικής ιστορίας για δυστυχείς υπάρξεις », στο Κατσάπης Κ. (επιμ.), *Οι Απείθαρχοι. Κείμενα για την ιστορία της νεανικής αναίδειας τη μεταπολεμική περίοδο*, Οκτώ, Αθήνα, 2018, σσ. 147-182.
  - Κορνέτης Κ., *Τα παιδιά της Δικτατορίας. Φοιτητική αντίσταση, Πολιτισμικές πολιτικές και η μακρά δεκαετία του εξήντα στην Ελλάδα*, Πόλις, Αθήνα, 2015.
  - Κουλούρη Χρ., *Αθλητισμός και όψεις της αστικής κοινωνικότητας. Γυμναστικά και αθλητικά σωματεία στην Ελλάδα (1870-1922)*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 1997.
  - Κουλούρη Χρ., « Η ιστορία του ελληνικού αθλητισμού. Σπορ, φυσική αγωγή και Ολυμπιακοί αγώνες », στο Ζαϊμάκης Γ., Φουρναράκη Ε. (επιμ.), *Κοινωνία και αθλητισμός στην Ελλάδα. Κοινωνιολογικές και ιστορικές προσεγγίσεις*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2015, σ. 43-87.
  - Κουράκης Ν., « Η βία στα Ελληνικά γήπεδα. Μεταξύ θεωρίας και πραγματικότητας », στο *Δικαιοσύνη και Αθλητισμός, Πρακτικά Β' Νομικού Συνεδρίου*, Σακκούλας, Αθήνα, 1997, σσ. 153-174.
  - Κυπριανός Π.- Χουμεριανός Μ., *Ανατομία των ποδοσφαιρικών παθών*, Διόνικος, Αθήνα, 2009.
  - Λιάκος Α., *Ο ελληνικός 20<sup>ος</sup> αιώνας*, Πόλις, Αθήνα, 2019.
  - Παναγιωτόπουλος Π., « Καταγγελία. Κινηματογραφικά τεκμήρια μιας παρωχημένης κοινωνικής ηθικής », στο Βαμβακάς Β.- Παναγιωτόπουλος Π. (επιμ.), *Η Ελλάδα στη δεκαετία του '80. Κοινωνικό, πολιτικό και πολιτισμικό λεξικό*, Επίκεντρο, Αθήνα, 2014 (α' έκδοση 2010), σ. 251-255.
  - Παπαγεωργίου Δ., *Μια « άλλη » Κυριακή. « Τρέλα » και « Αρρώστια » στα ελληνικά γήπεδα*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2007.
  - Παρασκευόπουλος Ν., *Η καταστολή της διάδοσης των ναρκωτικών στην Ελλάδα*, Σακκούλα, Θεσσαλονίκη, 2004.
  - Τζιόβας Δ., *Η Ελλάδα από τη Χούντα στην κρίση. Η κουλτούρα της Μεταπολίτευσης*, Gutenberg, Αθήνα, 2022.
  - Thompson K., *Moral panics*, Routledge, New York, 1998.

- Τουρκοβασίλης Γ., *Τα ροκ ημερολόγια. Ελληνική νεολαία και ροκ εν ρολ*, Οδυσσέας, Αθήνα, 1984.
- Τσουκαλά Α., « Περί ‘επικινδυνότητας’ της οπαδικής βίας. Πολιτικά παιχνίδια εξουσίας σε Ιταλία και Ελλάδα », στο Ζαϊμάκης Γ., Κοταρίδης Ν. (επιμ.), *Ποδόσφαιρο και κοινότητες οπαδών. Αντιπαλότητες και πολιτικές της ταυτότητας*, Πλέθρον, Αθήνα, 2013, σ. 202-220.
- Χουμεριανός Μ., « Χούλιγκαν. Οργάνωση βίαιων κοινωνικών ταυτοτήτων και πρακτικών », στο Βαμβακάς Β.- Παναγιωτόπουλος Π. (επιμ.), *Η Ελλάδα στη δεκαετία του '80. Κοινωνικό, πολιτικό και πολιτισμικό λεξικό*, Επίκεντρο, Αθήνα, 2014 (α' έκδοση 2010), σ. 657-660.

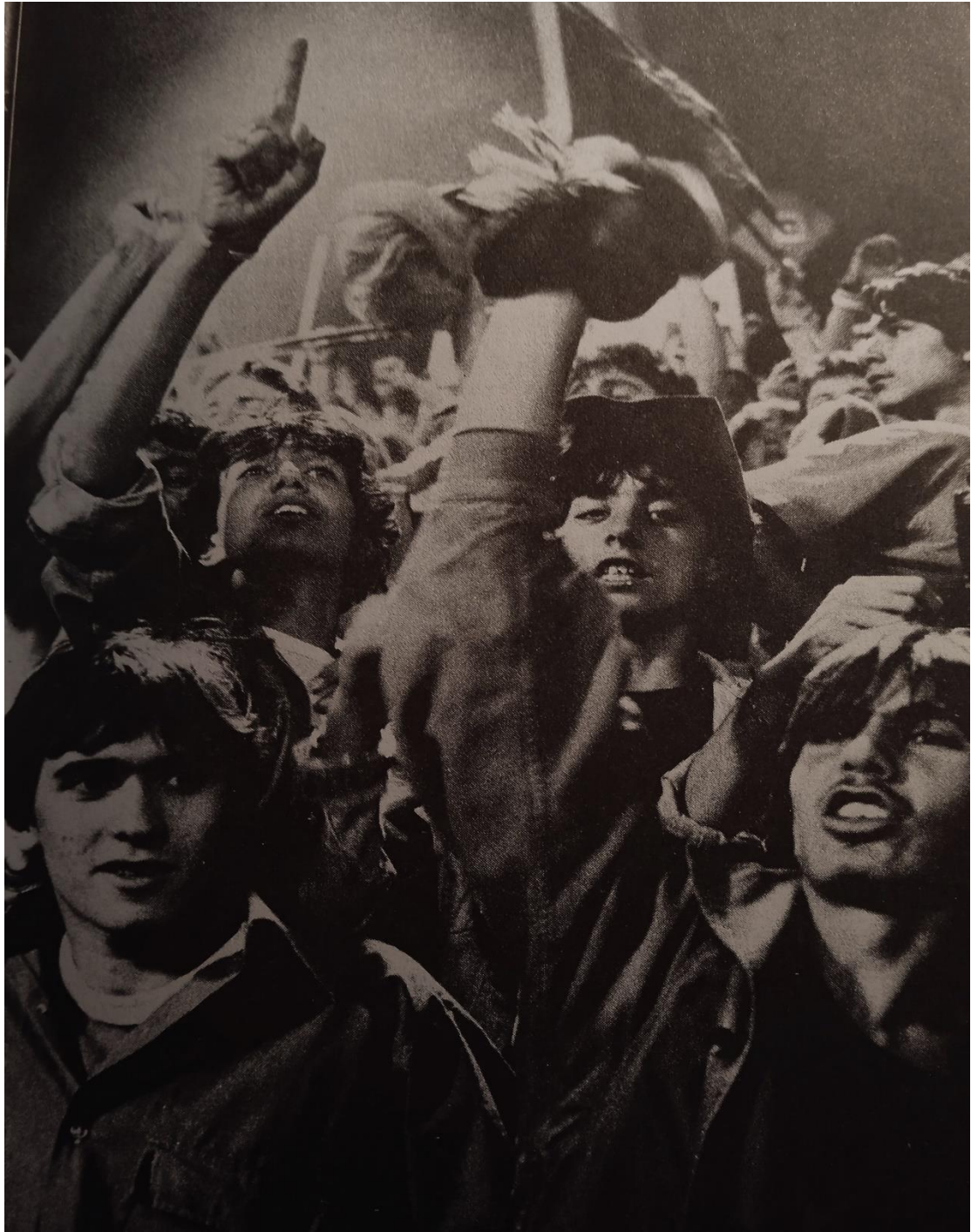
### **Ηλεκτρονική Βιβλιογραφία**

- Αλεξίου Γ., Χούλιγκανς. *Τα « βαρβάτα άτομα », 1979-1984. Το πρώτο ρεύμα*, διαθέσιμο στο [www.odgoo.gr](http://www.odgoo.gr) ( ανάκτηση 29/1/2023 ).
- Ζεστανάκης Π., «Τσιμέντα, σωλήνες, κασκόλ στο μπράτσο ». *Οπαδικός πολιτισμός, καταναλωτισμός και αμφισβήτηση στην Αθήνα της δεκαετίας του '80*, διαθέσιμο στο [www.academia.edu](http://www.academia.edu) ( ανάκτηση 29/1/2023 ).
- Ηλεκτρονική σελίδα Γενικής Γραμματείας Αθλητισμού, <https://gga.gov.gr/anexarthtes-arxes/deab> ( ανάκτηση 17/3/2023 ).

## Παράρτημα



Εικόνα 1. Ένα τυπικό παράδειγμα μπουφάν ενός νέου οπαδού της εποχής. Αναγνωρίζονται στάμπες γνωστών συγκροτημάτων δίπλα από την στάμπα της Θύρας 13. Πηγή: Τουρκοβασίλης Γ., *Τα ροκ ημερολόγια. Ελληνική νεολαία και ροκ εν ρολ*, Οδυσσέας, Αθήνα, 1984.



Εικόνα 2. Η οπαδική ταυτότητα και οι μουσικές επιλογές των νέων της εποχής αποτελούσαν σημαντικό κομμάτι της καθημερινότητάς τους. Στην συγκεκριμένη φωτογραφία αδυνατεί κανείς να επιβεβαιώσει αν πρόκειται για στιγμιότυπο από ποδοσφαιρικό αγώνα ή από συναυλία.

Πηγή: Τουρκοβασίλης Γ., *Τα ροκ ημερολόγια. Ελληνική νεολαία και ροκ εν ρολ*, Οδυσσέας, Αθήνα, 1984.



# Στο τρίτο «μπιζ» βγήκαν τα MAT

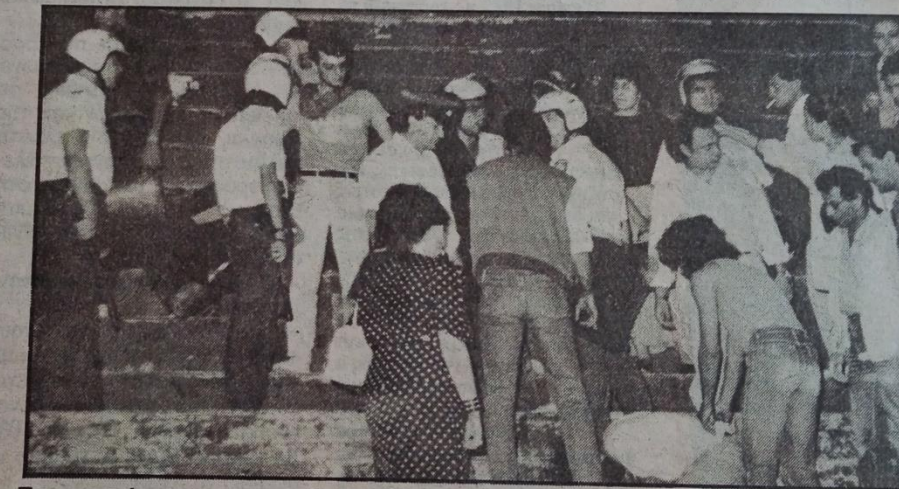
ΑΓΡΙΟ ΞΥΛΟ ΣΤΟΥΣ ΘΕΑΤΕΣ ΤΗΣ ΣΥΝΑΥΛΙΑΣ  
ΤΩΝ «ΜΠΛΟΥ ΟΪΣΤΕΡ ΚΑΛΤ» ΕΠΙΤΕΘΗΚΑΝ ΚΑΙ  
ΣΤΟΝ ΞΑΡΧΑΚΟ. ΣΥΝΕΛΑΒΑΝ ΦΩΤΟΡΕΠΟΡΤΕΡ

ΠΕΔΙΟ μάχης μετατρέ-  
τες βράδυ το γήπεδο του  
ναϊκού, όταν μετά τη  
ς συναυλίας του χέβι μέ-  
κροτήματος «Μλου Οϊ-  
λτ» όρμησαν τα MAT  
ρκίδες και επιτέθηκαν  
αρούς θεατές.

αυλία ξεκίνησε ομαλά  
νένα πρόβλημα, αφού  
ουρηγήθηκαν επεισόδια  
δο από τους «τσαμπα-  
Ο παλμός της ήταν έν-  
ξαφνικά περι τα μέσα  
λίας εμφανίστηκαν ξα-  
MAT, που άρχισαν να  
ν και να παίρνουν  
ας με τις ασπίδες υψω-  
από την εξέδρα. Το  
α του κοινού έφερε ξα-  
κρότημα στο πάλκο,  
δωσε για περίπου μι-  
ιά ροκ κομμάτια.

οσία των MAT είχε  
ώσει τους νεαρούς  
μετά το τέλος της συ-  
χισαν να πετάνε τα  
α για τα γήπεδα αντι-  
τιά από κόκα κόλες

τελώς ξαφνικά και  
ηγηθεί κάποιο πρα-  
σόδιο, τα MAT όρ-  
ερκίδες και άρχισαν  
ανελέητα τους νεα-  
σοι, γουρούνια, δο-  
κούστηκε το σύν-  
ς εξαγρίωσε ακόμη  
Δεν καταλάβαιναν  
τα γκλοπς χτυπού-  
α, οι βρισιές και  
ρη έφενγαν με την  
του ξύλου.  
ι του δήμου ζητή-  
AT να εκκενώσουν



Το συγκρότημα στη σκηνή — πριν από τα επεισόδια — χάρισε μια όμορφη  
διά στους χιλιάδες φίλους του.

το χώρο και υποσχέθηκαν στους  
θεατές, ότι την επομένη (δηλαδή  
σήμερα που θα επαναληφθεί η  
συναυλία δεν θα βρίσκονται στο  
γήπεδο).

Ο Σταύρος Ξαρχάκος σε κατά-  
σταση πανικού προσπάθησε να  
βγάλει από τα χέρια των αστυνομικών ένα νεαρό, που έτρωγε  
αλύπητα ξύλο, επικαλούμενος  
την ιδιότητάς του. Οι αστυνομι-

κοί του απάντησαν με βρισιές,  
σπρώχνοντάς τον βίαια. Δεν τους  
σταματούσε τίποτα, είχαν ήδη  
στα χέρια τους νεαρό φωτορε-  
πόρτερ και προσπαθούσαν βίαια  
να του πάρουν το φιλμ απει-  
λώνοντας τον με ξύλο. Τελικά, τον  
πήραν στην κλούβα κατευθυνό-  
μενοι στην Ασφάλεια.

Ηδη τα πράγματα ήταν πολύ  
άγρια, συνάδελφος επικαλούμενη

την ιδιότητά της είδε το  
να στρέφεται πάνω της  
απάντηση ήταν «σκασιμό

Τελικά το γήπεδο άδει-  
τά από την παρέμβαση  
θρώπων του δήμου. Η σ-  
των «Μπλου Οϊστερ Κ-  
επαναληφθεί σήμερα στα  
του Παναθηναϊκού την ι-

ΙΟΥΣΤΙΝΗ ΦΡΑΓΙ

Εικόνα 3. Οι συγκρούσεις ανάμεσα σε MAT και νέους θεατές συναυλιών, όπως και εκείνες των MAT με οπαδούς, αποτέλεσαν μια συνηθισμένη εικόνα στους συναυλιακούς και στους γηπεδικούς χώρους.

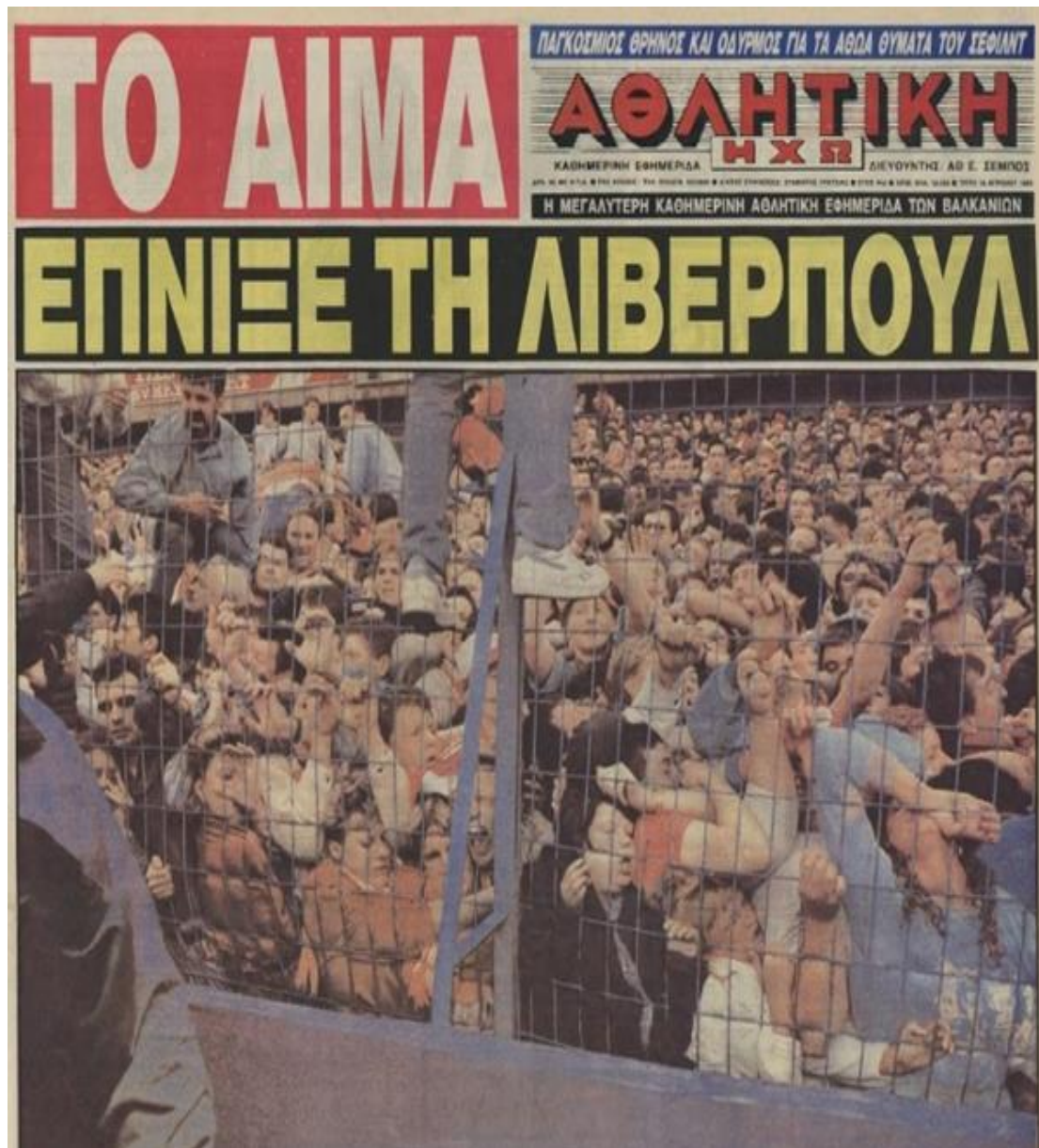
Πηγή: Αρχείο Στέφανου Δ., Αθήνα, φίλαθλος ΑΕΛ.





Εικόνα 4. Ο Τύπος αποτέλεσε μια από τις κυριότερες πηγές ηθικούς πανικού γύρω από τους χούλιγκανς.

Πηγή: Αλεξίου Γ., Χούλιγκανς. Τα « βαρβάρτα άτομα », 1979-1984. Το πρώτο ρεύμα, διαθέσιμο στο [www.odgoo.gr](http://www.odgoo.gr) ( ανάκτηση 29/1/2023 ).



Εικόνα 5. Μέσα από οπτικό υλικό, επιστημονικά άρθρα και συνεντεύξεις, ο ελληνικός αθλητικός και πολιτικός Τύπος ενημέρωνε το αναγνωστικό κοινό για εξελίξεις σχετικά με το « κοινωνικό πρόβλημα » χουλιγκανισμός. Το συγκεκριμένο πρωτοσέλιδο αφορά την τραγωδία του Χίλσμπορο της Αγγλίας στις 15 Απριλίου του 1989.

Πηγή: <https://www.gazzetta.gr/stili/to-mauro-kouti/article/604791/i-tragodia-toy-hilsmporo-ston-elliniko-typo> ( ανάκτηση 16/11/2023 ).



Εικόνα 6. Η ταινία *Χούλιγκανς, Κάτω τα χέρια από τα νιάτα* ( 1983 ) αποτέλεσε μια σύγχρονη μεταφορά του « προβλήματος » χούλιγκανς στην μεγάλη οθόνη. Στην συγκεκριμένη σκηνή ο εκ των πρωταγωνιστών Μίχος ( Γιώργος Πετρόχειλος ), φανατικός οπαδός του Ολυμπιακού, φοράει μια μπλούζα με την επιγραφή « HOOLIGANS », σε μια υπερβολική απόδοση της οπαδικής του ταυτότητας.